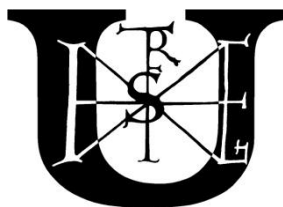

**Szent István Egyetem
Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola**

**FENNTARTHATÓSÁGI ÉS RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC
MODELLEK ALKALMAZÁSÁNAK HAZAI VIZSGÁLATA**

**- ADAPTÁCIÓS LEHETŐSÉGEK A HOMOKHÁTI
TANYAVILÁG ESETÉBEN**

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS

KUJÁNI KATALIN OLGA

GÖDÖLLŐ

2014.

A doktori iskola megnevezése: Szent István Egyetem
Gazdálkodás és Szervezéstudományok
Doktori Iskola

A doktori iskola tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

A doktori iskola vezetője: Dr. Szűcs István, egyetemi tanár,
az MTA doktora,
Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Közgazdaságtudományi,
Jogi és Módszertani Intézet

Témavezető: Dr. Fehér István, egyetemi tanár
Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzleti Tudományok Intézet

Társ-témavezető: Dr. Csatári Bálint, a földrajztudomány
kandidátusa, az MTA Regionális
Kutatások Központja Alföldi
Tudományos Intézete nyugalmazott
igazgatója, Kecskemét

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

.....
A társ-témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	III
Jelölések és rövidítések jegyzéke	VI
1. BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉSEK.....	1
1.1. Problémafelvetés	1
1.2. A téma időszerűsége.....	3
1.3. A disszertáció célkitűzései és a hipotézisek.....	5
1.4. Hipotézisek	6
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS ÉS ELMÉLETI KERETEK	9
2.1. Rendszerszemléletű válasz az élelmiszerellátás kihívásaira	10
2.2. Az élelmiszerrendszer napjainkban	11
2.2.1. Az élelmiszerrendszerek vidékfejlesztési megközelítése	14
2.2.2. Az élelmiszerrendszerek marketing-központú megközelítése	18
2.3. Rövid élelmiszerláncok definícióinak rendszerezése	20
2.3.1. A hazai megközelítés és gyakorlati alkalmazás	23
2.3.2. Rövid Élelmiszerlánc szerepe a Közös Agrárpolitikában	25
2.3.3. A rövid élelmiszerláncok csoportosítása	27
2.4. A fenntartható családi gazdaság fogalmának megközelítései és formái ...	32
2.4.1. Az európai multifunkcionális agrármodell kialakulása	32
2.4.2. A kistermelői gazdálkodás rendszerszerű megközelítései	37
2.5. Fenntartható családi gazdaság	39
2.5.1. A Landais-modell, a fenntartható családi gazdaságok új pillérei.....	40
3. ANYAG ÉS MÓDSZER.....	43
3.1. A fenntartható mezőgazdaság mérési lehetőségei.....	43
3.2. A fenntartható mezőgazdaság mérésének problémái	44
3.3. Célok a saját kutatásban	45
3.4. Az IDEA modell alkalmazása a magyar környezetben	48
3.4.1. Az indikátorok meghatározása.....	48
3.4.1.1. Agrárökológiai pillér	49
3.4.1.2. Társadalmi és területi fenntarthatóságot mérő indikátorok	50
3.4.1.3. Gazdasági fenntarthatóság.....	53
3.5. A helyi élelmiszerrendszerek mérése a DiagSYAL modell alkalmazásával	54
3.6. Az adatok feldolgozása többváltozós statisztikai elemzésekkel.....	56
3.6.1. Az adatok forrása, és az adatok felvételezésének módja	58
3.6.2. A kutatási minta sajátosságai	59
4. EREDMÉNYEK	61
4.1. A minta jellemzése	61
4.1.1. Termelés és sokszínűség	62
4.1.2. Biológiai gazdálkodás	63
4.1.3. A terület sajátosságai Franciaországban	64
4.1.4. A terület sajátosságai a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás területein.....	66
4.2. Értékesítési csatornák szerepe.....	68
4.2.1. A helyi termékek közvetlen értékesítése.....	69
4.2.1.1. Közösön működtetett eladási pont vagy pontok	70

4.2.1.2. <i>Gazdabolt, vagy bolthálózat</i>	70
4.2.2. Az alkalmazott értékesítési csatornák elemzése	71
4.2.3. Gazdasági fenntarthatóság és a multifunkcionális tevékenységek kapcsolata	74
4.2.4. A RÉL-ben résztvevők ellátási csatorna alkalmazása és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggése	75
4.2.5. A vidéki turizmust folytató termelők aránya és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggése	76
4.2.6. Összefüggés vizsgálat a pedagógiai programokban résztvevők száma és a gazdasági szempontú fenntarthatóság között	76
4.3. Fenntarthatósági vizsgálatok	77
4.3.1. Leíró statisztikai elemzések – a fenntarthatósági tényezők vizsgálata	78
4.4. Többváltozós statisztikai elemzések	85
4.4.1. Főkomponens-analízis a homokhátsági minta esetében	86
4.4.2. Klaszterek létrehozása	88
4.4.3. Az új klaszterek értelmezése	89
4.5. Faktorelemzés a francia gazdaságok esetében	95
4.5.1. Klaszter-elemzés a vizsgált francia termelők esetében	99
4.5.2. Az új francia termelői klaszterek értelmezése	99
4.6. Az IDEA modell alkalmazásával képzett magyar és francia klaszterek összehasonlító értékelése	104
4.6.1. Esettanulmányok az egyes klaszterek meghatározásai szerint	106
4.7. Az elemzések alapján levonható következtetések	109
5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK	113
5.1. Hipotézisvizsgálat	113
5.2. Új és újszerű eredmények	115
6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	117
6.1. Következtetések	117
6.2. Javaslatok további kutatási irányokra és a gyakorlat számára	119
ÖSSZEFOGLALÁS	121
SUMMARY	125
MELLÉKLETEK	129
1. Melléklet: Irodalomjegyzék	129
2. Melléklet: Internetes források	141
3. Melléklet: Törvények, rendeletek	144
4. Melléklet: Ábrajegyzék	145
5. Melléklet: Táblázatjegyzék	146
6. Melléklet: Az élelmiszerlánc és a fenntartható mezőgazdasági modell kapcsolódási pontjai a homokhátsági tanyás térség esetében	147
7. Melléklet: Az IDEA modell indikátorai	148
8. Melléklet: A DiagSYAL modell	150
9. Melléklet: A DiagSYAL és az IDEA modell kapcsolódási pontjai	152
10. Melléklet: Képek a bemutatott esettanulmányok illusztrálásához	153
11. Melléklet: A RÉL és az alternatív élelmiszerrendszerek definícióinak strukturálása	154

12. Melléklet: Kérdőív a magyar gazdaságok részére az IDEA és a DiagSYAL modell indikátorai alapján	157
13. Melléklet: Mélyinterjú kérdések a gazdabolt vezetőivel -	168
14. Melléklet: Kérdőív a francia termelők részére	169
15. Melléklet: Keresztábra vizsgálatok a multifunkcionális tevékenységek és a gazdák fenntarthatósága között.....	177
16. Melléklet: Kimaradt indikátorok és a klaszterek kapcsolata	180
17. Melléklet: A DiagSYAL modell lehetséges irányvonalai	185

Jelölések és rövidítések jegyzéke

AKG:	Agrár-környezetgazdálkodás
AMAP:	Associations pour le maintien d'une agriculture paysanne – Egyesület a paraszti mezőgazdaság fenntartásáért
CSA:	Community Supported Agriculture – Közösség által támogatott mezőgazdaság
DiagSYAL:	Diagnostique de Systeme Alimentaire Localisé – Relokalizált / Területhez kötődő élelmiszerrendszer diagnózisa
ECO:	Economic, Gazdasági pillér (fenntarthatóság)
ENV:	Environment, Környezeti pillér (fenntarthatóság)
EMVA:	Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap
FEADER:	Fonds Européen Agricole Pour Le Développement Rural ld. EMVA
IDEA:	Indicateurs de la Durabilité des Exploitations Agricoles – Mezőgazdasági üzemek fenntarthatósági indikátorai
KAP:	Közös Agrárpolitika
KKV:	Kis- és középvállalkozások
K+F:	Kutatás és fejlesztés
LAFS:	Local Alternative Food System – Helyi Alternatív Élelmiszerrendszer
SFSC:	Short Food Supply Chain – Rövid Élelmiszerlánc
SYAL:	Système Alimentaire Localisé – Relokalizált / Területhez kötődő élelmiszerrendszer
REL:	Rövid ellátási lánc
RÉL:	Rövid élelmiszerlánc
SOC:	Social, Társadalmi pillér (fenntarthatóság)

1. BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉSEK

1.1. Problémafelvetés

A biztonságos és egészséges élelmiszerellátás a XXI. századi vidéki térségek egyik legnagyobb kihívása, amely társadalmi és gazdasági konfliktusok, valamint környezeti változások alapján előrejelezhető. Az egyik legjelentősebb törést az jelenti, hogy míg korábban a mezőgazdaság fontos megélhetési forrást jelentett a vidéki népesség számára, ma alacsony számuk és termelési potenciáljuk inkább ellenszenvet vált ki az elszegényedő vidéki társadalom megítélésében (FORGÁCS 2008). Ezt a szociális és gazdasági szakadékot mélyíti jelenleg a világ élelmiszerellátását meghatározó kétpólusú, avagy duális rendszer, amely 2013-ban 7,2 milliárd fő számára nyújtott élelmiszert (RASTOIN és GHERSI 2010). Az egyik pólus a konvencionális, nagyüzemi élelmiszer előállításra koncentrált szektor, amely közel 3,96 milliárd fő élelmiszerigényét (55 százaléka a teljes népességnek) képes ma kielégíteni, a tömegpiacot látja el, számos innovációs tevékenységet végez, a hosszú élelmiszerláncban¹ értékesít, és csak részben foglalkozik a helyi piacok kielégítésével. A második modell (pólus) részben az európai családi gazdálkodókat, az önfenntartó gazdaságokat és a fejlődő országok kistermelőit foglalja magába, részben pedig a fejlődő országok kis családi gazdálkodóit. Ez utóbbi egy fejlődő piacot jelent, ahol a kézműves és a helyi termékek jelenleg 3,24 milliárd fő (45 százaléka a teljes népességnek) élelmiszerigényét látja el. Napjaink egyik kiemelkedő dilemmáját az jelenti, hogy a jelenleg aktív 1,3 milliárd termelőnek több mint a fele – a második kategóriába tartozó – kis és közepes méretű gazdálkodó (600 millió kis- és önfenntartó termelők) (FAO 2010), azonban extenzív gazdálkodásuk jelenleg nem teszi lehetővé a megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer biztosítását.

Disszertációmban a számos fontos kérdést felvető és aggodalmat keltő második modell európai, illetve hazai értelmezésével kívánok foglalkozni, amely ugyan sokkal kisebb gazdasági jelentőséggel bír, mint az ipari méretekben működő agrárszektor, mégis fontos szerepet vállal a fent említett világelemzési kihívások megoldásának keresésében, a jövő vidékfejlesztésében és a helyi szintű élelmiszerellátásban. Kutatásomban arra keresem a választ, hogy miként lehet a duális élelmiszerrendszert fenntartani az ellentétek csökkentésével? A helyi élelmiszerrendszer oldaláról vizsgálva, mely eszközökkel lehet segíteni a kistermelőket, hogy azok aktív szereplői legyenek a rövid élelmiszerláncoknak², a

¹ Hosszú élelmiszerlánc: A termelő és fogyasztó között több szereplő megtalálható, akik a feldolgozást, elosztást, értékesítést végzik.

² Rövid élelmiszerlánc: A termelők, a fogyasztók és a vidékkel foglalkozók, ott élő lakosok újra kialakuló hálózata, amely egy megújuló és lerövidült élelmiszertermelési, -feldolgozási, -értékesítési és fogyasztási rendszert jelent.

helyi élelmiszerrendszereknek³. Céлом az, hogy kutatási eredményekkel támasszam alá azokat a lehetséges agrárpolitikai döntéseket és intézkedéseket, amelyek az átlátható, a helyi, ezáltal a biztonságos és jó minőségű élelmiszertermelést elősegítik. Ezen eszközök bevezetéséhez nélkülözhetetlen a kistermelői gazdaságokat érintő fenntarthatósági és élelmezésbiztonsági dilemmák, valamint a vidékfejlesztési törekvések átgondolása. Mindezen túl jelen dolgozat azokra a lehetséges eszközökre igyekszik rámutatni, amelyek képesek erősíteni a lokalitást, valamint támogatják a kistermelők bekapcsolódását a rövid élelmiszerláncba.

Figyelemmel kell azonban lenni arra, hogy ez a koncepció mind Nyugat-Európában, mind hazánkban komoly vitát váltott ki. Ennek oka, hogy a válságok az agrárszektorra ösztönzik, hogy válaszokat adjon a nemzetközi élelmiszertermelési ágazat meghatározó tényezőire, továbbá versenyképes szereplője maradjon a minőségi élelmiszer-előállítás megoldásában és a vidék fejlesztésében. Éppen ezek a változások adják a jelentőségét a lokális, helyi szintű élelmiszerellátó modell bevezetésének, s nem véletlenül szorgalmazza az európai szintű vidékpolitika sem. Az Európai Unió által preferált családi gazdasági modell fenntartása és fejlődése újabb lehetőségeket kínál a felmerülő vidéki problémák megoldására, de nem minden esetben képes eleget tenni a világpiac által diktált elvárásoknak. Ezt az ellentmondást felismerve, és a helyi értékekre koncentrálva, az elmúlt évtizedben a családi gazdaságok és a kistermelők tevékenységeinek integrált szemléletű elemzése és támogatása vált elterjedté, mely nem csak a mezőgazdasági termelő tevékenységet vizsgálja, hanem figyelemmel van a gazdálkodást kiegészítő multifunkcionális szerepekre, és a pozitív externális hatásokra. Számos kutatás támasztja alá (ALLAIRE 2011, RASTOIN és GHERSI 2010, RÉMY 2007), hogy a nyugat-európai családi gazdaságok fenntarthatóak és koncentrált vidékpolitika mellett képesek ellátni a helyi fogyasztókat egészséges és megfelelő mennyiségű élelmiszerrel, valamint hozzájárulnak a vidéki közjavak megóvásához is. A jelenleg aktuális 2014-2020⁴ közötti Közös Agrárpolitika (továbbiakban KAP) kiemelten kezeli a vidéki közjó fogalmát, amely értelmezésben nagymértékben kapcsolódik a családi gazdaságok fejlesztéséhez. Az európai közgazdászok nyilatkozata szerint az európai vidéki közjó fogalma következő: „A termelők gyakran állítanak elő olyan közjavakat, értékeket (környezetvédelem, biodiverzitás fenntartása, vízminőség, tájmegőrzés, élelmiszerbiztonság, állat- és növényvédelem, vidékfejlesztés), melyek megfizetetlenül maradnak. Ezek a dolgok nem csak az egyén érdekeit szolgálják, hanem az unió és bizonyos estekben a világ társadalmát is” (ZÄHRNT 2009). A

³ Helyi élelmiszerrendszer: a fenntartható mezőgazdaság és a területi adottságok egy rendszert alkotnak és hálózatuk meghatározza a szükséges területfejlesztési intézkedéseket.

⁴ Az eredeti tervek szerint a 2013. év közepéig kellett volna megállapodnia a Közös Agrárpolitika végrehajtási jogszabályainak elfogadásáról az Európai Parlamentnek, az Európai Bizottságnak és a Tanácsnak, de az európai költségvetési tárgyalások elhúzódása miatt 2014-et átmeneti évnak minősítették, így 2015-től lép életbe a KAP új szabályozási és támogatási rendszere.

közjavakat az alábbi főbb kategóriákba sorolták be: környezetvédelem, tájmegőrzés, élelmiszer szabványok, vidékfejlesztés. Számunkra a kérdés az, hogyan nevezhetőek meg azok a kritériumok, melyek a vidéki közjót meghatározzák, és hogyan tudnak a hazai kis és közepes méretű gazdaságok ezeknek a feltételeknek megfelelni?

A gazdaságok potenciáljának és a vidékkel való kapcsolatrendszerük megértéséhez holisztikus vizsgálati módszerek szükségesek, amelyek a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontokat egyaránt figyelembe veszik és képesek objektív eredményekkel szolgálni a helyi, a nemzeti és az európai agrárpolitika számára.

1.2. A téma időszerűsége

A Közös Agrárpolitika 2014-2020 közötti időszakát megelőzően a viták során újra felmerült a fenntartható, multifunkcionális gazdaságok kérdése. Az új KAP-nak választ kellett adni a fenntarthatóság követelményeire, beleértve a tájvédelmet, a természeti erőforrások és a biodiverzitás megőrzését, valamint az élelmiszerbiztonság kérdését is. Ezért kiemelten kezeli a multifunkcionális gazdaságok támogatását, így többek között az ökológiai szemléletű természet és a mezőgazdasági tevékenységeket kiegészítő, ún. diverzifikációs kezdeményezéseket egyaránt.

Másrészről az árak volatilitása (ingadozása), a helyi élelmiszerek, az európai vidéki tájakhoz köthető színes étkezési és élelemkészítési hagyományok, valamint az élelmiszerbiztonsággal kapcsolatos problémák felhívták a figyelmet a helyi élelmiszerrendszerek és a rövid élelmiszerláncok jelentőségére. Ezekre válaszként a KAP a helyi piacok megszervezését, a kistermelői értékesítést és az áruk megbízhatóságát erősítő program bevezetését ösztönzi különböző vidékfejlesztési támogatási intézkedések jogcímei keretében. Erre a célra hozta létre például az ún. tematikus alprogramokat, melyek között 2015-től megjelenik például a rövid ellátási láncok külön támogatása is.

Mindemellett főleg a 2004-ben csatlakozott tagállamok esetében, köztük hazánkban is a kistermelők, az önfenntartó gazdaságok szerepe a vidékfejlesztésben, a vidéki közjavak megóvásában és az élelmiszertermelésben nagyon aktuális és kritikus kérdéssé vált. A KAP 2013-as reformját képviselő mezőgazdasági biztos, Dacian Cioloș kiemelten kezeli a kistermelők támogatását és új hatékonyság-növelő eszközök bevezetését. Teszi ezt azért, mert több kutatás eredménye is bebizonyította, hogy ezen gazdaságoknak fontos szerepük van a vidéki térségek népességmegtartó képességében, a helyi foglalkoztatási- és megélhetési lehetőségek bővítésében, a hagyományos vidéki táj megóvásában és fenntartásában, valamint a vidéki turizmus erősítésében.

Ezek az igények és a kistermelők világában megjelenő, valamint a tevékenységeikhez kapcsolódó funkciók egy új paradigma kialakulását vetítették előre. Ez egyrészt meghatározza a fenntartható és multifunkcionális családi gazdálkodási modellt, másrészt beilleszti azt egy tájhoz, térséghez kötődő

(relokalizált⁵) élelmiszerrendszerbe. Azaz a területi sajátosságoknak, hagyományoknak, – és az új alapokra helyezett – fejlődéssel felmerülő igényeknek megfelelően egy olyan keretbe helyezi a modellt, ahol a gazdálkodás betöltheti az élelmiszertermelési, környezetvédelmi, társadalmi és helyi gazdaságélénkítő funkcióit. A két új paradigma (fenntartható családi gazdálkodás és a helyi élelmiszerrendszer) sajátos találkozását nevezhetjük akár egy új vidékfejlesztési modellnek, amely integrált szemléletű, s a két nagy tényezőcsoport közötti újszerű kapcsolatok megismerésére és kiépítésére törekszik.

Ily módon a dolgozat kísérletet tesz arra, hogy Magyarországon a legsűrűbben tanyásodott térségben – a Duna-Tisza közti Homokhátságon –, a tanyai gazdaságokra próbálja meg adaptálni ezt az integrált szemléletű működési modellt. Úgy elemez, hogy egyszerre méri fel a gazdaságok környezeti, társadalmi és gazdasági szempontú fenntarthatóságát, majd behelyezi azokat a helyi élelmiszerellátási rendszerbe. A holisztikus elemzés nem csak alátámaszthat egy hosszú távú stratégia-alkotást a kijelölt területen – ahol alapvetően jellemzőek a multifunkcionális tanyai gazdasági tevékenységek –, hanem segíthet megfogalmazni azokat a szükséges fejlesztési prioritásokat is, amelyek az új KAP tükrében elengedhetetlenek mind a termelés, mind a vidékfejlesztés szempontjából. Jelen kutatás különösen aktuális a homokháti tanyák esetében, ahol 2007 óta több specifikus intézkedés szolgálta, illetve szolgálja a gazdaságok és a vidék fejlődését: 2008-ban lezárult „Homokhátsági Speciális Célprogram”, majd a 2011-ben meghirdetett „Tanyafejlesztési program”, és végül kidolgozásra került a 2012-2020 közötti tervezési időszakra a „Tanyás térségek fejlesztési programja”.

Ezenfelül hazánkban a Homokhátságon jött létre az első helyi közösségi termékértékesítő hálózat, a Kamra-túra (KAMRA-TÚRA 2013), amely nemzetközi tekintetben is innovációnak számított az agrárkamara gondozásában lévő csoportos közvetlen értékesítési csatornák között (FEHÉR 2012). Újszerűsége abban is rejlik, hogy maga a program mutat rá azokra a lehetőségekre és a helyi potenciálokra, amelyek a táji tanyás termelésben rejlenek. A program sikere alátámasztja a kutatásom jelentőségét, aktualitását, és a további fejlesztések szükségszerűségét a helyi termékek és a gazdaságok esetében, valamint a rövid élelmiszerláncok korszerű kialakítása területén.

A dolgozatban felvetődő kérdések kapcsán szükségesnek tartom megemlíteni a téma választásának motivációs okát, mely elsősorban az egyéni kötődés és indíttatás eredménye. Közel 15 éve saját családi, tanyás gazdaságunkban Kecskeméten szereztem meg első ismereteimet a tanyákról, e település- és gazdálkodási forma fontosságáról, praktikáiról, az értékesítés fortélyairól, és ami a leglényegesebb a több lábbon állás mesterségéről. A környékünkön élő gazdák mindennapjainak megismerése, a tanyai élet, a termelés sajátossága és a táj speciális igényei már több kutatásban hatottak rám ösztönző erőként, mely benyomások, tapasztalatok a dolgozat témaválasztását és elkészítését motiválták.

⁵ Relokalizált: helyhez kötődő, visszatérés a területi kezdeményezésekhez

1.3. A disszertáció célkitűzései és a hipotézisek

Disszertációm **első célkitűzése (C1)** bemutatni az élelmiszerrendszert és a lokalizált formáinak különböző megközelítéseit és szerepét az élelmiszerellátásban és a vidékfejlesztésben. Választ kívánok kapni arra, hogyan és hol kapcsolódnak be a termelők az élelmiszerrendszerekbe, és milyen fejlődési lehetőségek nyílnak meg a számukra az élelmiszerláncok lerövidülésével.

Második célkitűzésem (C2) összekapcsolni a fenntartható családi gazdaságok fogalmát a helyi élelmiszerrendszerekkel. Ezt indokolja az, hogy a fenntartható gazdaság multifunkcionális tevékenységei összhangban állnak a táji környezettel, a társadalommal és a helyi közösségekkel, amelyek bázisát adhatják a lokalizált élelmiszerrendszereknek. A két szakterület kombinálására az ún. Landais-féle teória alkalmazását kísérem meg elméleti keretként.

Ebből következik, hogy a dolgozat **harmadik célkitűzése (C3)** a helyi élelmiszerrendszerek termelésközpontú megközelítésének vizsgálata, azaz a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérése a fent meghatározott gazdaságközpontú rendszerszemléletben egy új kutatási módszerrel. Ennek megvalósítása az IDEA modellel tűnt leginkább alkalmazhatónak. Ez a francia módszer a nemzetközi példák alapján (CORADE és DEL'HOMME 2013, M'HAMDI et al. 2009, DEL'HOMME és PRADEL 2009) és a saját adaptálási kísérleteim eredményei szerint alkalmasnak tűnt a hazai kistermelők kvantitatív mérésére, a társadalmi kapcsolataik megismerésére a helyi vidékfejlesztés és élelmiszerrendszerek tükrében. Az új módszer bemutatásán túl további céloom volt javaslatok megfogalmazása a hazai alkalmazásra.

Az empirikus vizsgálatokkal törekszem alátámasztani a második célkitűzés esetében megnevezett kapcsolatrendszer működését és jelentőségét a vizsgált hazai régióban. Ezzel szándékom egy hibrid modell kikísérletezése **negyedik célkitűzésként (C4)**, amely alkalmas lehet további országos és területi elemzések elvégzésére. A hibridmodell jelen esetben az IDEA módszer adaptálásával, és a helyi élelmiszerrendszerek mérésére szolgáló kutatási eljárások kombinálásával valósul meg, mely felhasználási feltételeinek vizsgálatát tűztem ki célul.

Az **ötödik célkitűzés (C5)** a Franciaországban és Magyarországon készített mélyinterjúk eredményeit az IDEA modellel indikátorainak segítségével értékelni, majd a kialakult adatbázist leíró és többváltozós statisztikai elemzésekkel felmérni. Ezzel szándékom az, hogy meghatározzam a termelői csoportokat, és a csoportok sajátosságait, melyek alapján a termelők elhelyezhetők a helyi élelmiszer rendszerben. A klaszterezéssel céloom, hogy rávilágítsak az egyes termelői csoportok fenntarthatóságára, és ezzel párhuzamosan kifejtssem a szükséges és lehetséges fejlesztési lehetőségeket.

1.4. Hipotézisek

A szakirodalom elemzése során egy gondolatébresztő, értékes hipotézist ismertem meg, mely megalapozta későbbi kutatásaim menetét. RIEUTORT (2009) azt állapította meg, **hogy Franciaországban a multifunkcionális mezőgazdasági családi gazdaságok hatékonysága erős kapcsolatban áll a helyi élelmiszerrendszerek kialakulásával és fejlődésével.** A saját vizsgálataim során azt szeretném bebizonyítani, hogy a szerző ezen állítása Magyarországon is helytálló, ezért van reális lehetőség a két paradigmát összekapcsolva fejleszteni. Így azt feltételezem, hogy **(H1) a családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, ha aktív kapcsolatot és többoldalú együttműködést ápolnak az őket körülvevő vidéki területekkel.**

A helyi élelmiszerrendszer fontos eleme a rövid ellátási lánc, amely a fenntartható családi tanyasi gazdálkodási modellekben is alapvető feltételt jelent. A két modellt integráltan vizsgálva, így következő hipotézisem az **(H2), hogy a vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszerellátó csatornák elérése és minél több ilyen csatorna aktív alkalmazása.**

Dolgozatomban – mint korábban említettem – egy francia értékelési módszert, az IDEA-modell adaptálási kísérletét végzem el. A modell a környezeti, a társadalmi és a gazdasági pillérekre támaszkodva vizsgálja a családi gazdaságok fenntarthatóságát. **Véleményem szerint (H3) az adaptáció nehézségét és egyben a francia és a magyar termelők közötti legnagyobb különbséget nem a gazdasági fenntarthatóság okozza, hanem a társadalmi kritériumok különbözősége.**

Végül a magyar termelők multifunkcionális jellegű gazdasági tevékenységeit és a rövid ellátási láncban betöltött szerepét vizsgálva úgy vélem **(H4), hogy a hazai termelők között is létezik már egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző csoport, melynek tagjai megfelelő irányú támogatások esetén aktív szereplőivé válhatnak a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás térségeire koncentráló vidékfejlesztésnek.**

A dolgozat célkitűzéseinek könnyebb áttekinthetősége érdekében a célkitűzésekhez tartozó kérdéseket és az egyes fejezetekben alkalmazott módszereket az 1. táblázatban foglaltam össze. A vizsgálatokat alapvetően szekunder és primer kutatásra osztottam, mely során a szekunder elemzések elsősorban a szakirodalomra terjedtek ki, míg a primer-adatbázis a modellek adaptációjához volt szükséges.

1. táblázat: A kutatás felépítése

Bevezetés és célkitűzések – A kutatás területének és módszereinek meghatározása az aktuális gazdaságpolitikai elvek mentén	
Szekunder kutatás	
Kutatási kérdések	Alkalmazott módszertan
Szakirodalmi áttekintés és elméleti keretek	
Mit jelent az élelmiszerrendszer és miért van jelentősége az új szemlélet bevezetésének?	Hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozása és saját fogalmi értelmezések kidolgozása, rendszerezése
Hogyan értelmezhetjük a területhez kötődő élelmiszerrendszereket?	
A rövid élelmiszerláncok és a területhez kötődő élelmiszerrendszerek új funkciói a KAP-ban	
A RÉL értelmezése és csoportosítása	
A célcsoport és a feltételrendszer meghatározása: a fenntartható családi gazdaságok kritériumainak meghatározása	
Mit jelent az európai családi agrármodell?	Hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozása és saját fogalmi értelmezések kidolgozása és rendszerezése
Mit jelent hazai viszonylatok között a családi (multifunkcionális) agrármodell?	
A fenntartható családi gazdálkodás, kritériumrendszere a Landais-féle modell alapján	
Primer és szekunder kutatás	
Anyag és módszer – Új módszer adaptálása az integrált vizsgálatokhoz Az újszerű vidékfejlesztési, élelmiszerellátási elméletre új saját hibridmodell kidolgozása	
Milyen feltételeknek kell megfelelnie a multifunkcionális gazdálkodásnak – mely környezeti, társadalmi és gazdasági feltételeknek kell teljesülniük?	Az IDEA módszer adaptálása, kidolgozása és bemutatása a francia és hazai kutatási eredmények alapján
Az új módszer alkalmazásának feltételei	
Az új módszerben alkalmazott indikátorok	
A lehetséges célcsoport bemutatása	Célcsoport meghatározása, mintavétel módja
Eredmények – Az új modellek alkalmazása a vizsgált területen (a Duna-Tisza közti Homokhátság és Közép-Pireneusok régió)	
Fenntarthatóak-e a magyar tanyás gazdaságok az alkalmazott indikátor-alapú integrált modell alapján?	Az IDEA alkalmazási eredményeinek bemutatása leíró statisztikával és a vizsgált gazdaságok klaszterelemzése
Melyek a gazdaságok gyenge pontjai?	
A terület és a tanyás gazdaságok kapcsolata a területhez kötődő élelmiszerrendszerekben	A fenntarthatóság és az élelmiszerrendszer gyakorlati találkozása a főkomponens és a klaszterelemzés eredményei alapján

Forrás: saját szerkesztés (2013)

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS ÉS ELMÉLETI KERETEK

A doktori kutatásaim elsődleges célkitűzése volt az európai vidékfejlesztési modellek tanulmányozása és adaptálási kísérletének elvégzése a Duna-Tisza közti Homokhátságon. A külföldi szakirodalmak tanulmányozása és a Franciaországban végzett doktori ösztöndíjas kutatások alapján végül a helyi élelmiszerrendszerek új paradigmájának feldolgozása és értelmezése mellett döntöttem. Ennek egyik oka, hogy az újszerű elmélet megjelenik a 2015-től induló Közös Agrárpolitika programjainak tervezésében, mint vidékfejlesztési eszköz, Rövid ellátási lánc tematikus alprogram címen, illetve a rövid élelmiszerlánc⁶, amely a helyi élelmiszerrendszerek egyik alkotóeleme hazánkban is, és egyre jobban előtérbe került, mely indokolja a téma részletesebb bemutatását, alkalmazhatósági vizsgálatát. Fontos megemlíteni, hogy a kiválasztott és vizsgált területen, a Homokhátságon, a kistermelők fejlesztési lehetőségei között (Darányi Ignác Terv⁷, Homokhátság Célprogram⁸, stb.) már évek óta szerepel „a termelők helyzetbe hozása”, azaz többek között az új piacok, értékesítési csatornák támogatása.

A szakirodalmi feldolgozás első részében tehát a helyi élelmiszerrendszer, mint időszerű és gyakran tárgyalt vidékfejlesztési modell értelmezési vizsgálatát végeztem el angol, francia és magyar nyelvű szakirodalom alapján. A külföldi irodalmi feldolgozás során igyekeztem az európai megközelítésre koncentrálni, így az amerikai fogalmak kevésbé jelennek meg munkámban. A helyi élelmiszerrendszer részeként kitérek a rövid élelmiszerlánc különböző megközelítéseire is. Szükséges megemlíteni, hogy 2007 óta a magyar kutatók is foglalkoznak a témával, és főleg az elmúlt két évben jelentek meg kiemelkedő kutatási eredmények a magyar helyi értékesítési rendszerekről. Ezek a kutatások elsősorban az egyes ellátási csatornákra koncentráltak (JUHÁSZ et al. 2012, BALÁZS 2011), vagy a termelők motivációjára, felkészültségére (MÁCSAI 2010, Ibid. 2011, Ibid. 2013, FEHÉR 2012, VÖRÖS 2010) helyezték a fő hangsúlyt.

A szakirodalmi feldolgozás második részében egy másik paradigmát, a fenntartható családi gazdálkodói modellt, mint a kutatás célcsoportjának meghatározását a témának megfelelő megközelítéssel rendszerezem. Nevezetesen a célcsoport és a kutatás során felmerülő fogalmak értelmezési problémáit tisztázom, melyek az alábbiak: fenntartható családi gazdálkodás, alternatív gazdálkodási formák, illetve a multifunkcionális európai gazdasági modell. Majd a szükséges területi

⁶ Az ellátási láncnál szűkebb értelmezésű fogalom, mely a kézműves eszközöket, tárgyakat nem foglalja magában.

⁷ A Nemzeti Vidékstratégia (NVS 2012–2020) végrehajtási keretprogramja

⁸ „A Duna–Tisza közti hátság területén bekövetkezett kedvezőtlen változások hatásainak mérsékléséről” szóló 2095/2004. (IV. 27.) korm. határozat teremtette meg a kereteit a komplex probléma komplex módon való kezelésének. A 2004. évtől az agrárkamara által gesztorált célprogram, amely a fenti határozat mellékletét képező Intézkedési terv 2. a, és b, pontjának végrehajtását célozza. www.homokhatsag.hu

összefüggéseket és feltételeket vizsgálom a szakirodalom tükrében, amelyek jelentőségére az eddig végzett kutatási programok mutattak rá.

A szakirodalom feldolgozása során az egyes részmák kapcsolódási pontjainak értelmezésére koncentrálok, így azokat a fogalmakat, elméleteket elemzem, amelyek feltétlenül szükségesek a vizsgálatok elvégzéséhez, illetve az összefüggések megértéséhez. A kutatás tudatosan az elméleti háttér vizsgálata, és az empirikus vizsgálatok lefolytatása során is a holisztikus, azaz teljes és rendszerközpontú megközelítésre koncentrálok, és nem az egyes területek részletes kidolgozására.

2.1. Rendszerszemléletű válasz az élelmiszerellátás kihívásaira

Az élelmiszer-előállítás, –feldolgozás, –szállítás és értékesítés nemzeti, sőt nemzetközi stratégiává nőtte ki magát (GOODMAN 2004, BOWEN 2011, HOUDART et al. 2013, CSÁKI et al. 2010). Az étkezési, a kulturális, a vallási szokások változása, a fejlődő országok növekvő fehérjefogyasztása, a fejlett országok nagyfokú pazarlása felhívta a figyelmet az élelmiszerellátás szerepére és szükséges reformjaira (KEARNEY 2010). Az ipari élelmiszertermelés ugyan követi az igények kielégítését, viszont a gyors ütemű fejlődése negatív externális hatásokat is generált, amelyek befolyással vannak a helyi társadalmak jólétére és a helyi ökoszisztémák fenntartására. A konvencionális mezőgazdaság és a ráépülő élelmiszeripar fejlődésével tovább növekszik a város-vidék elszakadása, amely főleg a nyugati társadalmakban érezhető.

A FAO (2013) becslései szerint 1,3 milliárd ember él közvetlenül a mezőgazdaságból, amely magába foglalja a növénytermesztést, állattenyésztést, erdőgazdaságot és halászatot. Fontos szerepe van a foglalkoztatásban, a kistermelők megélhetésének garantálásában, akik között találhatóak még pásztorok, halászok, földnélküli mezőgazdaságból élő munkások, kertészek, erdőben élő vadászok, gyűjtögetők, akik nélkül az ökoszisztéma fenntartása és a hagyományos, ősi tudás átadása lehetetlenné válna. A kistermelők között a 2 hektárnál is kisebb területtel rendelkező gazdák aránya 85 százalék. Legnagyobb arányban Ázsiában (87%), Kínában és Indiában 193 millió mikro termelő található. Míg Afrikában és Európában ugyan a nagygazdaságokhoz képest arányuk jóval alacsonyabb, de számuk így is meghatározó a termelők között (Afrikában 8%, azaz 33 millió gazdaság és Kelet-közép Európában arányuk 4%, számuk 13,7 millió gazdaság, ami az európai mezőgazdasági területek közel 20%-át teszi ki, EUSTAT, 2007). Jelentőségüket bizonyítja az OECD tanulmánya (WEGNER et al. 2011), mely szerint kistermelés egyre meghatározóbb az élelmiszer bázisát adó növények és állatok megtermelésében, míg a nagygazdaságok tömegesen állnak át az energianövények és transzgenetikus takarmányok előállítására.

A környezetet, a társadalmat és a helyi gazdaságot egyaránt érintő dilemmákat ezért érdemes rendszerelméletben vizsgálni, hogy annak segítségével összetett

válaszok születhessenek. Ebből következik, hogy az élelmiszerrel kapcsolatos folyamatok (termeléstől a fogyasztásáig) vizsgálatára is egy rendszer-központú megközelítés adhat választ. MALASSIS (1997) ezt a rendszert úgy értelmezte, mint egy ember által szervezett folyamatot, annak érdekében, hogy az élelmet megtermelje, értékesítse és elfogyassza. Ugyanakkor RASTOIN és GHERSI (2010) az élelmiszerrendszerekről szóló könyvükben úgy fogalmaztak, hogy ez egy szereplőktől összetetten függő, területhez kapcsoltn működő, és a jólét biztosítására törekvő hálózat, amely célja, hogy a helyi, vagy a vizsgált zónán kívüli fogyasztók élelmiszerigényeit kielégítse.

Az élelmiszer szisztémákról végzett vizsgálataim alapján megállapítottam, hogy az élelmiszertermelés rendszer szemléletbe foglalása lehetővé teszi, hogy egymástól elkülönítve, illetve a kölcsönhatásaik függvényében vizsgáljuk az egyes komponenseit, folyamatait, szereplőinek státuszát, hatékonyságát, illetve hibáit.

A vizsgálatok előkészítése során a földrajzi lehatárolás lényeges, mivel az élelmiszerrendszer értelmezhető települési, megyei, regionális, állami, de interregióis szinten is. Az élelmiszerrendszer komponensei és a vizsgálatok szintjei megegyeznek az élelmiszerlánc komponenseivel, így sok esetben összetett vizsgálatok végezhetőek el.

A rendszer alapelemei:

- a) mezőgazdasági beszállítók (trágya, műtrágya, növényvédő szer, vetőmag stb.);
- b) mezőgazdasági termelés (növénytermesztés, állattenyésztés, halászat, erdőgazdálkodás);
- c) élelmiszer-feldolgozás;
- d) disztribúció (nagykereskedés, hagyományos kereskedelmi csatornák, alternatív csatornák pl.: élelmiszerautomata, termelői piac);
- e) vendéglátás és közétkeztetés.

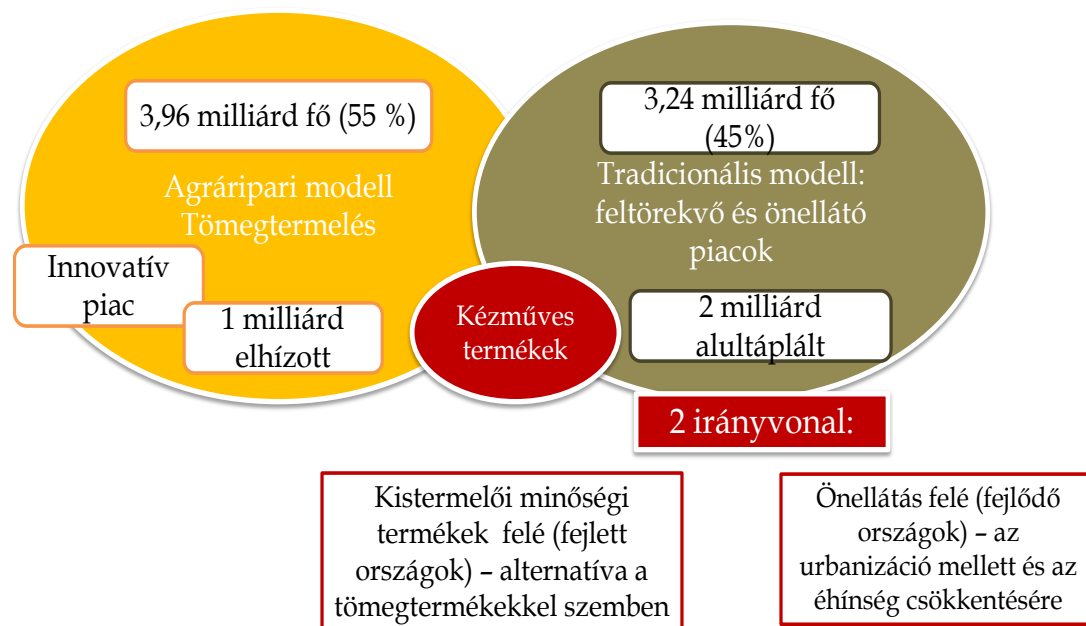
Az alapelemek integrált vizsgálatával modellezhetjük a jelenlegi rendszereket, vagy esetleges tendenciákat, amelyek a későbbiekben bemutatott módszerek szerint alkalmasak lehetnek a helyi élelmiszerrendszerek diagnózisára.

Kutatásaim során vizsgáltam, hogy az élelmiszerellátás struktúrája hogyan kapcsolódhat a fenntartható gazdálkodás elméletéhez, melynek összefüggéseit a 6. melléklet 22. ábra mutatja be.

2.2. Az élelmiszerrendszer napjainkban

RASTOIN és GHERSI (2010) a jelenlegi élelmiszerrendszert két fő modellre bontották: az élelmiszer-előállító és a hagyományos modellre (1. ábra). Az első a konvencionális, nagyüzemi élelmiszer előállításra koncentráló szektor, amely közel 3,8 milliárd fő élelmiszerigényét (55 százaléka a teljes népességnek) képes ma kielégíteni, a tömegpiacot alkotja, innovációs tevékenységeket végez, a hosszú élelmiszerláncban értékesít, és csak részben foglalkozik a helyi piacok

kielégítésével. Az input anyagok beszállítását és az élelmiszerelosztást valójában 30 multinacionális nagyvállalat látja el, amely az élelmiszerfogyasztás sztenderdizálását és a helyben kialakult étkezési szokások eltűnését eredményezi. Ennek következménye, hogy az elhízás népbetegséggé vált a fejlett országokban (közel 1 milliárd fő), és az élelmiszerek harmada szemétként kerül (1,3 milliárd tonna/év) (GUSTAVSSON et al. 2011).

1. ábra: Az élelmiszerellátó modellek szegmentációja 2013-ban
Forrás: RASTOIN (2011)

A második modell az európai családi gazdálkodókat, az önfenntartó gazdaságokat és a fejlődő országok kistermelőit foglalja magába a termelői oldalról. Egy fejlődő piacot jelent, ahol megjelenik a kézműves és a helyi termék, mely jelenleg 3,1 milliárd fő (45%) élelmiszerigényét elégíti ki. A modellt külön kell választani a fejlett országokban kialakult ellátói láncra, illetve a fejlődő országokra. Ugyanakkor általánosan elmondható, hogy magas munkaintenzitás, de alacsony tőkeellátottság, rövid és szervezetlen élelmiszerlánc jellemzi. Az euro-atlanti országokban inkább a minőségi kismennyiségű termelés felé mozdul a tendencia, illetve a félig önfenntartó gazdaságok piaci megjelenését szolgálja. Míg a fejlődő országokban jellemző – ahol alultápláltság (kb. 2 milliárd fő esetében) és élelmiszerbiztonsági kérdéseket vet fel – a modell alacsony szervezettsége.

A jelenlegi duális struktúra fenntarthatósága tehát instabil, ezért hosszú távú stratégiaalkotást igényel. A duális szerkezet felbomlását prognosztizálja továbbá a városi és a vidéki populáció arányának elmozdulása, ami 2011-ben ért el azonos

szintet, majd a városi lakosság monoton növekedése és a vidékiek folyamatos csökkenése várható. Ez a változás az élelmiszertermelés és igény egyensúlyának felborulását és a termelési struktúrák, azaz a duális modell torzulását jelzi előre.

RASTOIN és GHERSI (2010), TANSEY és WORSLEY, (1995); ERICKSEN et al. (2009) egyetértettek abban, hogy a második modellen belül létezik egy lokális, területhez kötött forma is, amelyet a szakirodalom területi (*territorial*), helyi (*local*) vagy közeli (*proximity*) élelmiszerrendszernek nevez meg. A világ élelmezésében betöltött szerepének mérésére csak becült számok léteznek, viszont a 2050-re kivetített élelmiszer és területfejlesztési kutatások foglalkoznak a jövőbeli szerepével (RASTOIN és GHERSI 2010, BARTHE 2009, SANZ CANADA 2009). Ennek oka, hogy a lokalizált agrárélelmiszer-rendszer elméleti háttérrel nyújt a területfejlesztés és a vidékfejlesztés egyes társadalmi, élelmezésbiztonsági kérdéseire, illetve egyes agrárpolitikai dilemmákhoz, mint például az élelmiszer-előállítás megközelítéséhez. A kutatók véleménye szerint (RASTOIN és GHERSI 2010, FOURNIER és MUCHNIK 2010, MUCHNIK és SANZ CAÑADA 2011, BARTHE 2012) a rendszerszemléletű megközelítés olyan kiemelt európai kihívásokra jelenthet megoldást, mint például az élelmiszerláncok jövedelemallokációjának problémája, az élelmiszer-előállító és feldolgozó kis- és közepes méretű vállalkozások gazdasági potenciáljának növelése, továbbá az élelmiszer- és élelmezésbiztonság fokozása, gazdasági multifunkcionalitás bővítése, a vidéki térségek megóvása, a város-vidék eltávolodása, a vidéki munkahelyteremtés.

A korábbi kutatásokkal egyetértve aktuálisnak tartom a lokalizált agrárélelmiszer rendszerek vizsgálatát és funkciójának megtalálását a hazai kutatás-fejlesztésben. Fontos azonban kiemelni, hogy **ez valójában kis szegmense az élelmiszerrendszereknek. Éppen ezért a lokális ellátást nem szabad túldimenzionálni, hanem a mennyiségi élelmiszer-előállítás mellett érdemes megtalálni a helyét és funkcióit egy alternatív minőségre és helyi értékekre épülő gazdálkodási formákban.**

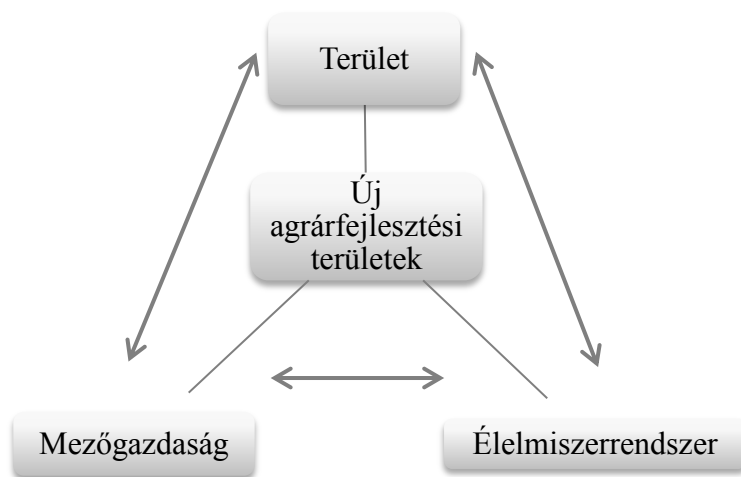
A rendszerszemléletű elméleti háttér bemutatásával célozom egy holisztikus vizsgálat előkészítését, amelynek fontos szerepe lehet a hazai családi gazdaságok és a vidéki területek fejlesztésében az integrált megközelítésének köszönhetően. Ezt támasztja alá számos európai kutatás (HANI et al. 2003, FONTE 2002, VENTURA 2011, LEEWUIS 2000, HEILIG 2002), amely szakirodalma jelenleg is gyarapszik. Az irodalom tanulmányozása alapján megállapítottam, hogy **a holisztikus megközelítésen nyugvó helyi élelmiszerrendszerekkel foglalkozó elméleteket két féle iskola szerint csoportosíthatjuk: egyrészt a vidékfejlesztési megközelítéssel (amelyhez közel áll az olasz lokális élelmiszerrendszer elmélet is), másrészt a marketing központú megközelítés alapján.**

2.2.1. Az élelmiszerrendszerek vidékfejlesztési megközelítése

A vidékfejlesztési megközelítés a hangsúlyt a helyi élelmiszerrendszer **területtől való függőségére** helyezi (hagyományok, földrajzi adottságok, társadalmi dimenziók, mint például a tudásátadás) és minden esetben együtt kezeli a területpolitikát, a terület- és vidékfejlesztést az élelmiszerrendszerek fejlesztésével. **Főleg a francia szakirodalom egy területi megközelítést alkalmaz, és vizsgálja az élelmiszerrendszerekkel kapcsolatos politikai intézkedéseket, a rendszer lokális fejlesztésének határait, inkább a vidékfejlesztésben helyezi el a fogalmat, természetesen alkalmazva a marketing, az élelmiszerellátás definícióit.** A megnevezések között is a lokalizált, területi, relokalizált⁹, közeli jelzőket alkalmazza.

A vidék és az élelmiszerrendszerek fejlesztésével foglalkozó tanulmányok többek között figyelmet fordítanak a családi gazdaságok modernizációjára, vagy lemaradására, a területi kapcsolatrendszerre, miközben összevetik az ipari termelés dinamikus változásával (KAYSER 1990). Ebben a megközelítésben fontos kiemelni, hogy középpontba kerül a multifunkcionális mezőgazdaság, és a regionális elemzések során szerepet kap a „*bottom-up*” kezdeményezések hatásának mérése. Mindezek alapján a helyi szinten kialakuló hálózatok feltérképezésével a szerzők BARTHE és MILIAN 2012, DUVERNOY et al. 2006), javaslatokat tesznek a helyi politikai intézkedésekre. A 2. és 3. ábra a RIEUTORT (2009) területközpontú megközelítés összefüggéseit mutatja be. A szerző szerint az 1990-es évek elején a vidéki élet válsága és egyben reneszánsza hívta fel a figyelmet az új területközpontú kutatások fontosságára, amelyek reflektorfénybe állították a paraszti gazdaság, az élelmiszer, a földterületek és társadalmi különbözőségeket, a környezeti rombolás kérdéskörét. Ezzel párhuzamosan változott a mezőgazdasággal és vidékfejlesztéssel foglalkozó kutatások iránya is, amelyek a hatékonyság növelése mellett kiemelt szerepet biztosítottak a minőségnek, a területi adottságok kihasználásának és a helyi piacok fejlesztésének. Hangsúlyos kérdéssé vált (2. ábra), hogy a hárompólusú kutatás (terület, mezőgazdasági rendszer és élelmiszerrendszer) alterületei hogyan viszonyulnak egymáshoz és miként befolyásolják a terület változásait. Mindezen túl az élelmiszerrendszer, mint új fogalom hogyan kapcsolódik a területfejlesztési koncepcióba, illetve miként képes a helyi élelmiszerek által előállított hozzáadott érték érvényesülni a lokális gazdaság élénkítésében.

⁹ Az idegen kifejezések magyarítására tett kísérlet nehéz feladat, mivel a lokalizált, relokalizált jelző idegen kifejezések jóval többet jelentenek, mint „helyi”, „területi”, „a vidékhez visszatérő” szavak. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda tanácsa a személyes megkeresésemre a következő választ adta a szó magyarításához: A „helyi”, illetve a „területi” jelző inkább a „lokális” szó magyar megfelelőjének tekinthető. A „lokalizált” egy másik módszert igényel, és inkább befejezett melléknévi igenevet kíván (hiszen egy befejezett folyamatra utal). Nem biztos, hogy magyarul egy szóval vissza lehet adni egy specifikus kifejezést. Talán a „helyi” igényekhez alakított élelmiszerrendszerek” alak lenne a megfelelőbb. Ezzel persze nem küszöböltük ki a „helyi” szót, viszont használhatjuk esetleg a hasonló értelmű „területi” alakot. (Pölcz Á., 2013.02.19. kelt. levele)

2. ábra: Az agrárfejlesztési szakterületek rendszerezése a francia megközelítés szerint

Forrás: RIEUTORT (2009)

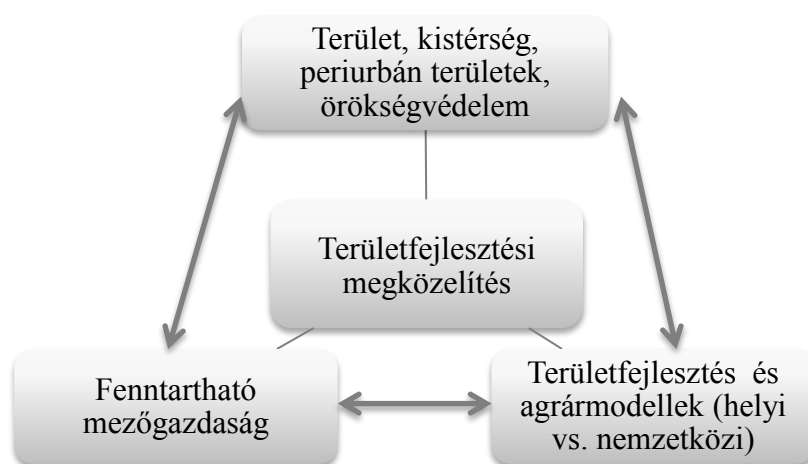
RIEUTORT (2009, pp 40-41.) végül rámutat kutatásaiban a lokalizált élelmiszerrendszer szerepére, amely meghatározó része a fent bemutatott hárompólusú struktúrának. Véleménye szerint az ipari élelmiszerrendszer és a helyi termékeken alapuló, rövid élelmiszerláncokat alkalmazó alternatív élelmiszerrendszerek képesek egyszerre és párhuzamosan fejlődni, valamint meghatározó hatást gyakorolni a területfejlesztésre.

Kutatásainak figyelemre méltó megállapítása, hogy a két különböző fogyasztói réteget megcélzó rendszer összekötő eleme az élelmiszerek eredetvédelme, amelyet mind a kistermelők a helyi értékesítésben, mind az élelmiszer-előállító üzemek, KKV-k (kis és közepes vállalkozások), klaszterek, szövetkezetek alkalmazhatnak a kiskereskedelemben. Mégis minden esetben a termék azonosítható, egy adott területhez és az ahhoz kötődő földrajzi, kulturális adottságokhoz köthető.

Eredményeiben bizonyította továbbá egy új szemlélet jelenlétét, amely az elmúlt három-öt évben került előtérbe, még pedig, hogyan kapcsolódik a fenntartható mezőgazdasági termelés, az élelmiszerrendszerekhez (mind az ipari, mind az alternatív rendszerekkel) és a terület által megfogalmazott fejlesztési igényekhez. Az agrár-környezetgazdálkodás és a multifunkcionális gazdálkodás jelentik a kapcsolódást a helyi természeti értékek fenntartásához és megővéséhez, amelyeket az elmúlt két évtizedben mind a KAP támogatások, mind a nemzeti agrárgazdasági prioritások kiemelten kezeltek (VÁSÁRY 2013). Az AKG (Agrár-környezetgazdálkodás), Natura 2000 programok, illetve Franciaországban a

nemzeti szintű intézkedések, mint a *CET*¹⁰ és *CAD*¹¹ hozzájárultak a környezetgazdálkodás társadalmi elfogadásához és funkciójának megerősödéséhez (MAILFERT 2007).

Végül a helyi szereplők kapcsolatrendszereinek feltérképezésével és ezáltal az alrendszerek kapcsolódási pontjainak megnevezésével a vidékfejlesztési irányú kutatói szemlélet (HERVIE és VIARD 2001, BARTHE 2012, ALLAIRE 2011, LANDAIS 1998) alapozza meg dolgozatom hipotézisét, mely **szerint az élelmiszerrendszerek, a fenntartható mezőgazdaság és a területi adottságok egy rendszert alkotnak és hálózatuk meghatározza a szükséges területfejlesztési intézkedéseket**. Ennek a rendszer szemléletű szerkezetét a 3. ábrán mutatom be.

3. ábra: A területfejlesztés és az agrármodell összekapcsolása a francia kutatásokban
Forrás: RIEUTORT (2009)

Mindamellet, hogy egyetértek a fenti állítással, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az idézett kutatások elsősorban termelői oldalról, illetve vidékpolitikai oldalról közelítik meg a fejlesztést. Véleményem szerint Rieutort megfeleldezik a fogyasztóról, és a társadalomról csak általánosságban nyilatkozik, nem mérlegeli a

¹⁰ CET: A francia kormány 1999-ben foglalta jogszabályba a gazdaságok multifunkcionalitásának szükségességét és definícióját az „Gazdasági területekre vonatkozó szerződések” elnevezésű jogszabályban (franciául: *le Contrat Territorial d'Exploitation*; CTE), amely megfogalmazta a gazdák támogatásokhoz jutásának módját.

¹¹ CAD: A jogszabály multifunkcionalásra vonatkozó részeit 2002 tavaszán a „Fenntartható Mezőgazdasági Szerződések” (franciául: *le Contrat d'Agriculture Durable*; CAD) rendelet váltotta fel, amely a fejlesztési prioritásokat illető döntéseket regionális hatáskörnek nevezte meg. (FEHÉR és SZEDLÁK 2003)

helyi vásárló igényeit, az átalakuló vásárlási szokásokat, melyek erősen befolyásolják a helyi rendszerek fejlődésének ütemét.

A francia szakirodalmi elemzéseknél szükséges megemlíteni az úgynevezett lokalizált (területhez kötődő) élelmiszerrendszerek fogalmát [*Système Agroalimentaire Localisé (SYAL) vagy Localised Agri-Food Systems (LAFS)*]. A SYAL részben választ ad az előző rendszerekre tett kritikai megjegyzésekre (továbbiakban a francia betűszót a SYAL-t alkalmazom). Eredetileg ez egy módszertani megközelítés volt a rendszerszemléletű vizsgálatokhoz, mely egyrészt számol a helyi erőforrásokkal és vizsgálja a területtel való kapcsolatukat a mezőgazdasági és élelmiszertermelésben. Másrészt figyelembe veszi a helyi adottságokat, amelyek szocio-kulturális beágyazottsága meghatározza a termelés, a feldolgozás és az értékesítés folyamatát, a fogyasztók igényeit és a helyi termékek hozzáadott értékét (FOURNIER és MUCHNIK 2010).

A SYAL fogalmát a CIRAD dél-franciaországi kutatóintézet dolgozta ki európai, afrikai és dél-amerikai esettanulmányok alapján (1996). E szerint a SYAL az agrár-élelmiszer- termelés és a hozzákötődő szolgáltatások összessége, amely az adott terület tulajdonságaitól és funkcióitól függ: ennek részei a környezet, a termékek, a humántőke, az intézményrendszer, a tapasztalatok, a helyi know-how, a kapcsolati rendszerük és megfelelő szervezethez a helyi élelmiszertermelés és -ellátás.

A SYAL rendszerelmélete egy integrált szemléletet és módszert mutat, amely nem választja külön az élelmiszertermelést, feldolgozást, értékesítést, a fogyasztást és legfőképp a terület által meghatározott társadalmi és környezeti tényezőket (DEVAUTOUR et al. 1998).

A SYAL tehát egy elméleti háttérrel biztosít azokhoz a kutatásokhoz, amelyek terület- és vidékfejlesztési szempontból vizsgálják a helyi élelmiszerrendszereket, az egyes elemeinek funkcióit és szervezethez, mint a gazdasági tevékenységek eredményességét (termelés, feldolgozás, értékesítés), a kulturális tevékenységek beilleszkedését a helyi értékekbe (oktatás, rendezvények, stb.) és a vidékfejlesztési eszközök alkalmazhatóságát (turizmus, közösségi tevékenységek, vidéki örökségek felismerése stb.) (MUCHNIK és SANZ CAÑADA 2011, MUCHNIK és SAINTE MARIE 2010). A szerzőpáros szerint a cél megérteni a SYAL-hoz tartozó tevékenységek közötti szinergiát (együttműködést), hogy a vidéki területhez tartozó helyi élelmiszerek fejlesztése, „*terroirhoz*”¹² kötődése, eredetvédelme egy struktúrát és keretrendszert kapjon. Ez a struktúra már alkalmas lehet a politikai

¹² A terroir fogalma: A „terroir” egy földrajzilag körülhatárolható terület, amelyet helyben kialakult közössége jellemez, amelynek az adott területhez kötődik a története, a közösen kialakított kulturális szokásai, a hagyományos gasztronómiai szokásai és a természettel kapcsolatban álló tevékenységei alapján. A helyben kialakult szokások, tradíciók és szaktudás meghatározzák az identitástudatot, segít tipizálni és definiálni a területhez kötődő termékeket és tevékenységeket, amelyek az adott területhez és az ott élő közösségek kapcsolatának köszönhetően alakultak ki. A terroir élő és innovatív területek, amelyek nem olvashatók egybe egyetlen tradícióba sem. (PLANÈTE TERROIRS 2013)

döntéshozás alátámasztásához, a fejlesztési prioritások megnevezéséhez: mint például a megfelelő termelői (családi gazdaságok, élelmiszer-feldolgozó KKV-k) háttér fejlesztése, infrastrukturális fejlesztések vagy a helyi termékek identitásának erősítése (a védjegyek és eredetvédeltséget igazoló árujelzők által).

Összefoglalva a SYAL azzal több a korábban bemutatott helyi élelmiszerrendszereknél, hogy bevonja a fogyasztót és a helyi kultúrát, ugyanakkor a fogyasztói szokásokra, a tradíciókra és azoknak a hatásából eredő sajátos helyi rendszerekre helyezi a hangsúlyt. Korábban a termelő, a termelési módok és a vidéki terület kapcsolata állt az elméleti megközelítések középpontjában. A SYAL rendszere, viszont (a vizsgálataimban preferált) holisztikus megközelítéssel szolgál a fejlesztési (területi) döntésekhez, mivel képes több vidéki szereplő, valamint intézményrendszer együttes vizsgálatára.

A SYAL-lal kapcsolatos kutatások három fő témát érintenek, amelyek alapvető megfigyelésekkel és döntés előkészítő eredményekkel szolgálhatnak a fejlesztési politikához:

- helyi erőforrások elemzése, és a helyi szereplők közötti hálózatok működési hibái (termelők és feldolgozó KKV-k, klaszterek, szövetkezetek között);
- a helyi termékek értékmegőrzése a védjegyek által (helyi termékek, módszerek, hagyományos tudás felismerése és leírása) és a helyi termékek kapcsolata a vidéki örökségekkel (ALLAIRE 2011, SYLVIANDER 1995);
- fenntartható fejlődés a helyi élelmiszerrendszerekben (környezeti, társadalmi, gazdasági elemzés) (SAIDI 2011).

A vidékfejlesztési megközelítés egyik vitatható pontja a túlzottan társadalmi megközelítés, mely a mérések kvalitatív módszerének igényét rejti magában. A szociális faktorok így nehezen mérhetőek, és az alkalmazott mérési módszerek eredményei nagyfokú eltérést mutatnak. Vizsgálataim során nagy segítséget nyújtott a holisztikus szemléletű megközelítés megértése, mivel a vidéki területek és termelési módok rendszerszemponutú vizsgálata egy nagyon szerteágazó és gyakorlatba nehezen átültethető terület.

2.2.2. Az élelmiszerrendszerek marketing-központú megközelítése

A szakirodalom feldolgozásának másik csoportját a marketing-központú elemzések jelentik, amelyek vizsgálják a helyi élelmiszerrendszerek esetében a fogyasztói magatartást, a mezőgazdasági potenciált, a környezeti pozitív externáliákat a vidékfejlesztési szerepük mellett. Az előzőekkel ellentétben gyakrabban alkalmazzák az alternatív élelmiszerlánc kifejezést, amely definíciói többé-kevésbé megegyeznek a francia lokalizált elnevezéssel. Az alternatív kifejezés azonban jelentősen tágabb értelemben tárgyalja az élelmiszerlánc szereplőinek szerepét és az ipari termeléstől eltérő működését.

Az egyik megközelítés szerint, amelyben számos angol, illetve amerikai szerző (HINRICHS 2000, MARSDEN 1998, RENTING et al. 2003) egyetért, az „új” vagy „alternatív” élelmiszerláncok a megújuló vidékfejlesztés kulcstényezői. MARSDEN (1998) ezen felül megállapítja, hogy az élelmiszerpiacok felértékelődése a társadalom igényének köszönhető, és a piacok a jó minőségű és a helyi termékek irányába differenciálódnak. Azonban az alternatív élelmiszerláncok túlmutatnak a lokalizált rendszereken, mivel a definíció magában foglal minden olyan élelmiszerláncot kötődő tevékenységet, jelenséget, módszert, amely eltér az úgynevezett „mainstream”, azaz a meghatározó irányvonalaktól. A különböző megközelítések között nagy eltérések figyelhetők meg, mégis alapvetően az alábbi fogalmakkal találkozhatunk az alternatív megközelítés alatt: biológiai termesztés, organikus termékek piaca (helyi vagy termelői csoportosulások), méltányos kereskedelem (*fair trade*), kistermelői piacok, alternatív marketingcsatornák, helyi termék, fenntartható ételmezés és fenntartható fogyasztás, lokális gazdaságélénkítés stb. (GOODMANN et al. 2012). Látható, hogy **a fogalom nagyon tágan értelmezi az élelmiszer hálózatokat, vagy rendszereket, egészen az előállításától, az ahhoz szükséges input anyagok beszerzésétől a fogyasztás fenntartható módjáig.**

Az alternatív élelmiszerrendszerek neoklasszikus gazdasági megközelítése is a marketing-központú szakirodalomhoz kötődik. E szerint az alternatív élelmiszerrendszerek felfoghatóak, mint egy védelmi struktúra, avagy egy túlélési mechanizmus az elkerülhetetlen globalizációs folyamatokkal szemben, amelyet súlyosbít a nemzetközi vámszabályok eltörlése. Ezek alapján (MARSDEN et al. 2007) az alternatív élelmiszerrendszerek a relokalizációs törekvéseik által képesek egy védelmi vonalat létrehozni a vidékies területeik megóvására a további globalizált és iparosodott élelmiszeripari trendekkel szemben.

Végül a tranzakciós költségek¹³ elve tekintetében vizsgálva (amely képes az élelmiszerláncok vertikális és horizontális szerveződéseit is gazdasági szempontból értékelni), MORRIS és BULLER (2003) az alternatív élelmiszerrendszert új hálózatépítő jelenségnek nevezik meg, amely a „mainstream” (meghatározó, hagyományos) marketing csatornákat elutasítja. Ez azt jelenti, hogy **„a relokalizációs tevékenységek megnövelik az alternatív élelmiszerellátási rendszer tranzakciós költségeit, majd ahelyett, hogy javaslatokat tenne a fejlesztésekből eredő kiadások csökkentésére, az alternatív rendszer önmaga képez tevékenységeket, amelyek helyi keresletet keltve képesek különböző forrásból származó közpénzeket mozgatni”**. Habár az új technológiák által, mint például az internetes értékesítés révén a marketing költségek csökkenthetőek, mégis a tranzakciós költségek relatívan magasak, és ezáltal a közszféra által támogatottak (SLEE et al. 2007).

¹³ WILLIAMSON (1975) tranzakciós költség modellje széles körben elfogadott nézeteket tükröz. Az elmélet szerint a gazdasági tranzakciók kétféle módon jöhetnek létre: a szervezeti hierarchián keresztüli megoldás, vagy a piaci megoldás.

A marketing-központú szakirodalom rövid összefoglalásából látszik, hogy ez a megközelítés – a vidékfejlesztési trendekhez képest – a közgazdasági szemléleten, a mennyiségi indikátorok meghatározásán nyugszik. RENTING et al. (2003) tanulmányukban rámutattak arra, hogy az európai országokban lokális szinten kialakuló alternatív élelmiszer rendszereket a helyi szinten megjelenő fogyasztói igények és a kínálatot befolyásoló termelői és mezőgazdasági adottságok (biológiai, integrált, regionális, kézműves, stb.) határozzák meg. Ezek a különbségek a regionálisan kialakult mezőgazdasági technológiák, területi adottságok, kulturális és gasztronómiai sajátosságok sokszínűségén, valamint a nemzeti szabályozási és a politikai eszközök alkalmazásán alapszik, amely megszabja az élelmiszerláncok struktúráját és szereplőit.

A külföldi szakirodalmi kutatások mellett szükséges megemlíteni, hogy a magyar szerzők fogalmi meghatározásait is. BALÁZS (2011) az FP7¹⁴-es keretprogramban zajló FAAN¹⁵ kutatás során következőképpen írta le a helyi élelmiszer-rendszerek (*Local Food System* – LFS) fogalmát: **a szakirodalomban egy földrajzilag körülhatárolható, sajátos környezeti, szocio-ökonómiai adottságokkal, kulturális hagyományokkal rendelkező térségi kezdeményezést értünk, amely a helyi élelmiszer-termelők és -fogyasztók közvetlen kapcsolatán keresztül valósítja meg az élelmiszer-önellátást.** Majd egy új fogalmat alkalmaz az alternatív élelmiszer-hálózatot (*Alternative Agri-Food Network* – AAFN), amely elsősorban a termelők és fogyasztók újfajta szolidaritásán alapuló kapcsolati vonatkozására mutat rá, és a globalizált élelmiszer-ellátási lánc személytelenségéből kínál kiutat (HOLLOWAY et al. 2007, BALÁZS 2011). VÖRÖS (2010) az AAFN fogalmát kiegészíti azzal, hogy a rendszernek alapvető feltétele egy komplex „**agrár-vidék-táplálkozás politika**” megalkotása és intenzív lakossági kommunikációja, a helyi közösség kezdeményezéseire, összefogására épülő gyakorlati megvalósítása.

2.3. Rövid élelmiszerláncok definícióinak rendszerezése

Dolgozatomban elsősorban a rendszerszemléletű megközelítések értelmezésére helyeztem a hangsúlyt, mégis fontosnak tartom röviden áttekinteni és rendszerezni a rövid élelmiszer láncok (továbbiakban RÉL) definícióit is (11. melléklet). Ennek oka, hogy fontos részét és feltételét képezik a lokalizált élelmiszerrendszereknek, valamint az elmúlt két évben kiemelt fejlesztési célterületté vált az európai vidékpolitikában. Jelentőségük értékelése az integrált vidékfejlesztésben számos tanulmánnyal gazdagodott az elmúlt tizenöt évben. Az első tanulmányok között

¹⁴ FP7 (Framework Program 7) – Kutatási és Technológiafejlesztési Hetedik Keretprogram 2007-2013. között, az Európai Unió kutatásfinanszírozásából jött létre.

¹⁵ Facilitating Alternative Agro-food Networks: Alternatív Élelmiszer Hálózatok megkönnyítése – európai kutatási program az alternatív élelmiszerhálózatok felmérésére és javaslatok megfogalmazására BALÁZS (2012)

jelent meg a COST Action A12¹⁶ munkacsoport munkája, amelyben RENTING és MARSDEN (2003) megállapították, hogy az „új”, vagy „alternatív” élelmiszerlánc kezdeményezése, menedzsmentje, evolúciója a vidékfejlesztés új kiemelt szerepű szimbóluma.

A rövid élelmiszerellátás lánc (továbbiakban a magyar rövidítést alkalmazva RÉL) definíciója számos megközelítésből vizsgálható: termelők, fogyasztók, társadalom, európai normatívák, vidékfejlesztési módszerek stb.. A feldolgozott angol és amerikai szakirodalom főleg rendszerszemléletű megközelítése az alternatív (helyi) élelmiszerrendszer fogalmából indul ki és annak alrendszereként értelmezi a RÉL-t, amellyel „*short supply chain*”-ként (SFSC, rövid élelmiszerlánc), „*alternativ food supply chain*”-ként (AFSC, alternatív élelmiszerlánc), vagy „*short circuit*”-ként (rövid értékesítés) találkozhatunk. E szerint a RÉL a termelők, a fogyasztók és a vidékkel foglakozók, ott élő lakosok újra kialakuló, revitalizált (újraszerveződő) hálózata (ALLAIRE 2011), amely egy megújuló élelmiszertermelési, -feldolgozási, -értékesítési és -fogyasztási rendszert, valamint mindenekelőtt leginkább egy alulról kezdeményezett együttműködést jelent, alternatív lehetőségeket kínálva az ipari termeléssel szemben (MURDOCH et al. 2000). A szerzők a hálózatosodásban, a kapcsolatok, a kommunikáció rövidülésében, illetve működésében látják a RÉL lényegét, amely mozgatórugói a fogyasztói szemléletváltás és a termelői aktivitás.

MARSDEN (1998), majd RENTING et al. (2003) szerint az élelmiszervásárlás napjainkban egyre szélesedő minőségi igényeket fogalmaz meg a társadalmi változásoknak megfelelően, amely alátámasztja a RÉL európai terjedését a vidékfejlesztésben. Ezek a megújuló társadalmi igények és a fogyasztói etnocentrizmus¹⁷ erősödése (főleg Európában) elősegítik a vidékkel szemben kialakult negatív szemlélet változását. Ezért beszélhetünk vidék-város, termelő-fogyasztói hálózatok újraéledéséről, mivel a hagyományos kapcsolatok elevenednek meg és erősödnek meg a fogyasztói attitűdváltás révén.

Az angol irodalommal szemben a francia megközelítés alulról jövő, „*bottom-up*” szemlélettel vizsgálja a RÉL-okat (franciául *circuits courts*), így tehát a közvetlen értékesítést és az alternatív élelmiszerellátó lánc fogalmát különbözteti meg. A francia MEZŐGAZDASÁGI és HALÁSZATI MINISZTERIUM (2009) által elfogadott megfogalmazás szerint „*circuits courts de commercialisation*” – rövid értékesítési lánc egy rövid értékesítési formája a termelők által előállított nyers és feldolgozott termékeknek, amely értékesítése (és a hozzáadott érték előállítás)

¹⁶ Az Európai Unió és a tagállamok által közösen finanszírozott Kutatás és Technológiai Európai program www.cost.eu

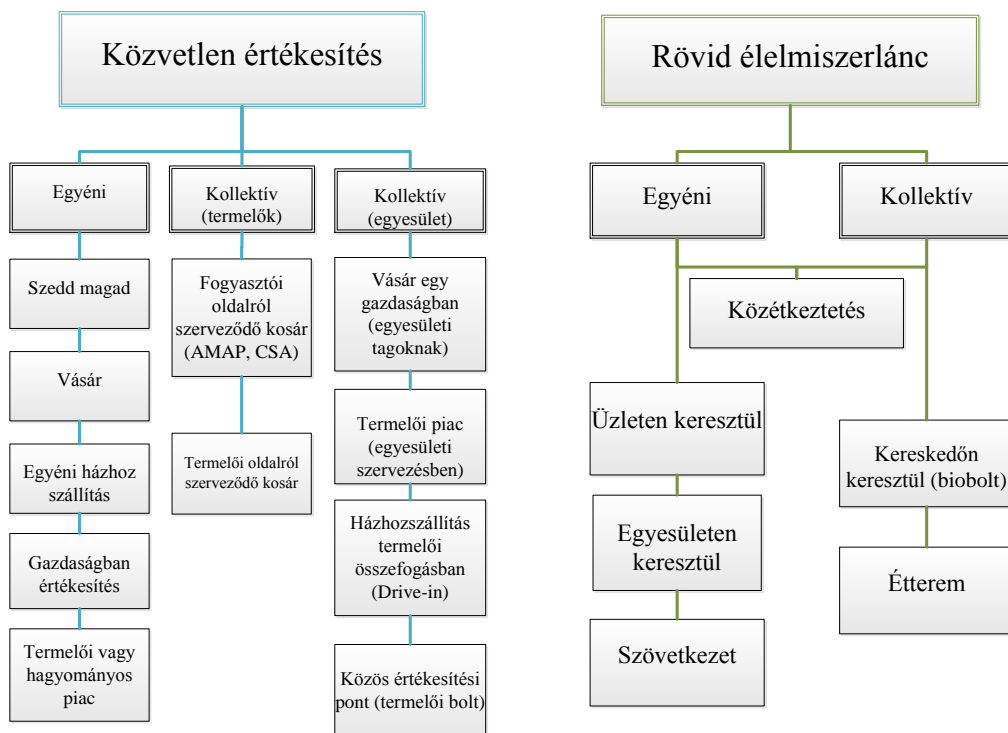
¹⁷ SHIMP et al. (1984) (cit. in HÁMORI 2013) szerint a fogyasztói etnocentrizmus nem más, mint a fogyasztók meggyőződése a külföldi termék vásárlásának morális helyességéről illetve személyes előfeltevései az import termékekkel kapcsolatban, amelynek három komponense van, melyek a külföldi termékekhez való kognitív, affektív, valamint a normatív viszonyulás.

történhet közvetlenül a termelő és a fogyasztó között, avagy közvetett módon legfeljebb egy köztes szereplő közreműködésével.

A fent említett fogalom azonban nem tartalmaz földrajzi megközelítést, ezért CHAFOTTE és CHIFFOLEAU (2007) nyolcvan kilométeren belül határozzák meg azt a távolságot, ami még a RÉL-en belül tekinthető. Kutatási eredményeik alapján ez az a meghatározott legnagyobb távolság, amely lehetővé teszi, hogy a termelő saját termékét, saját felelősségében árusítsa, viszonylag kis mennyiségben. Franciaul azonban megkülönböztetik a két fogalmat:

- circuits court de commercialisation, azaz rövid élelmiszer kereskedelmi lánc, ahol nincs meghatározva fizikai távolság;
- circuits courts de proximité, azaz közeli kereskedelem, meghatározott távolságon belüli kereskedelem a RÉL-ben meghatározott módokon (80 vagy 150 km-en belül).

Alapvetően a francia értékesítést is két fő csoportra bontják a szerzők: közvetlen értékesítésre és rövid élelmiszerláncra (4. ábra).

4. ábra: A közvetlen értékesítés és a rövid élelmiszerlánc csatornáinak francia csoportosítása

Forrás: CHAFFOTTE és CHIFFOLEAU (2007)

A közvetlen értékesítés tovább osztható egyéni értékesítésre, amikor a gazda önállóan, saját forrásokból, saját szervezésben értékesít közvetlenül a fogyasztónak (szedd magad, vásár, vagy piac, gazdaságban, házhoz szállítás), illetve kollektív értékesítési formákra. A két csoportos mód között a legfőbb különbség, hogy az egyik esetben egy egyesület, vagy más non-profit szervezet közreműködésével történik az értékesítés megszervezése [piac, *drive-in* (házhoz szállítás), vásár, termelői bolt], míg a másik esetben a termelők jogi forma nélküli közös értékesítése történik meg, avagy a fogyasztói oldalról történik meg az összefogás (társadalom által támogatott mezőgazdaság, CSA). A rövid élelmiszerlánc esetén egy köztes szereplő jelenléte lehetséges, így ennek a formának a szervezése is történhet egyénileg, vagy csoportos formában.

Ez a szemlélet teljesen ellent mond a korábban ismertetett fogalmaknak, mivel azok nem neveztek meg konkrét távolságot, sőt némelyik definíció (amelyek az élelmiszerrendszerek szempontjából közelítik meg a témát) teljesen elveti a földrajzi távolság meghatározását, hiszen attól függetlenül a kapcsolat lehet közvetlen fogyasztó és termelő között (pl.: internetes értékesítés).

A francia fogalom és a RÉL rendszerezése fontos része a kutatásaim alátámasztásának, mivel a primer vizsgálatok során a francia értelmezést és élelmiszer-csatornák elemzését kiemelten alkalmaztam.

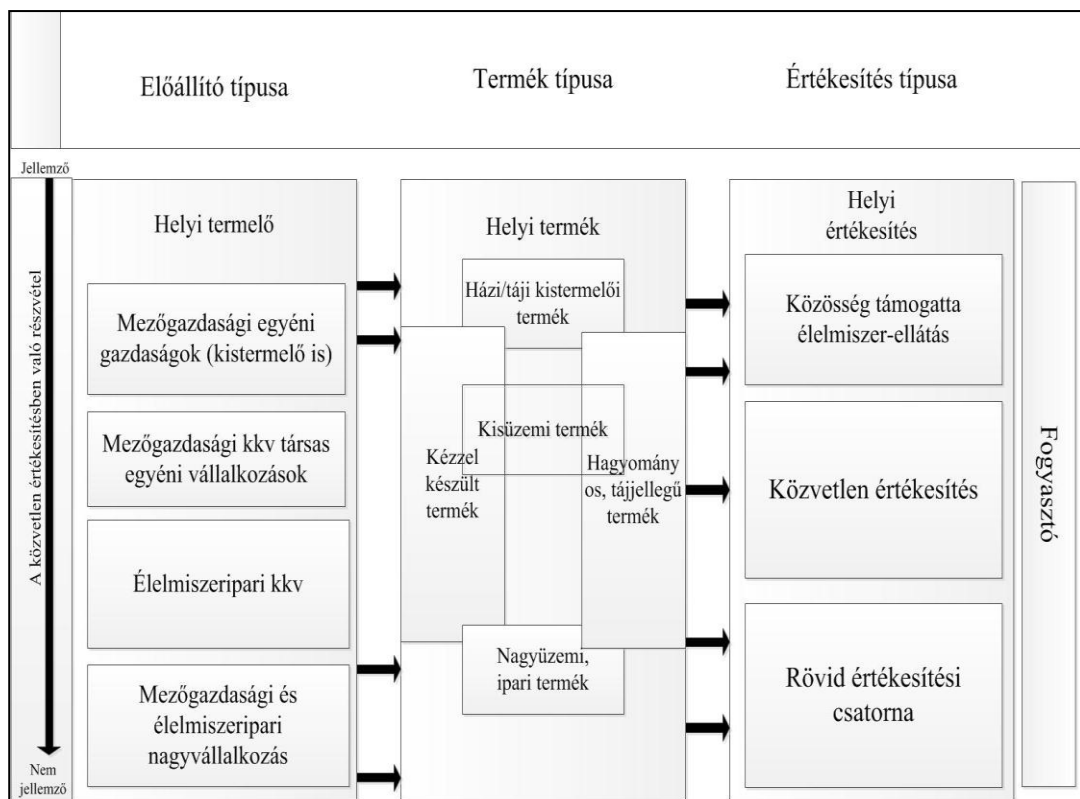
2.3.1. A hazai megközelítés és gyakorlati alkalmazás

A francia elméleti példához hasonlóan a magyar álláspont is konkrét távolságot nevez meg, a különbség viszont az, hogy ezt Magyarországon az 52/2010 (IV.30.) VM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és értékesítés feltételeiről szóló jogszabály tartalmazza. A magyar kistermelők az állati eredetű alaptermékeket (tej, tojás, nyers hús stb.) és a feldolgozott termékeket (sajt, lekvár, kolbász stb.) az előállítás szerinti megyében és Budapesten, vagy a gazdaság helyétől légvonalban számítva az ország területén legfeljebb 40 km távolságon belül értékesíthetik a végső fogyasztó részére, valamint boltokban és vendéglátó egységekben, így a közétkeztetésben is (BALÁZS 2011).

Magyarországon a RÉL fejlődése jóval szerényebb körülmények között alakul, mint a nyugat-európai országokban, következésképpen a szakirodalom is kevésbé számottevő. BALÁZS (2011) szerint az agrár-környezetgazdálkodási programok és európai uniós támogatások eredményeik szerint Magyarországon is megjelentek olyan új típusú, innovatív, rövid és helyi élelmiszer-hálózatok, amelyek sikeresen elkerülik az ipari élelmiszer-rendszerek negatív hatásait. Ilyenek például az új társadalmi megegyezés alapján, személyes, közvetlen, vagy közösségi, bizalmi kapcsolatokon alapuló termelői-fogyasztói együttműködések, amelyek minőségi termékek cseréjét biztosítják, mert a vásárlók számára fontos a termék helyi eredete. Ugyanakkor kritikaként fogalmazódik meg, hogy a helyi élelmiszer-rendszerek csak olyan támogatásokra építhetnek sikeresen, amelyek sokféle szakpolitikai keretet foglalnak magukba, melyre itthon nagyon ritkán kerül sor.

BÁLINT (2011) szerint a magyar RÉL-nak a **társadalmi együttműködésen és a szolidaritáson szükséges alapulnia, amely magába foglalja a helyi termelői potenciál kiaknázását, a tájfajták termesztésére alkalmas házi kertek és a kistermelői vertikumok fejlesztését és a helyi közvetlen termelői piacok szervezésének ösztönzését.**

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet 2012-ben publikált tanulmányában egy újabb álláspontot fogad el: a RÉL egy lerövidült élelmiszerlánc, amely legfeljebb egy köztes szereplőt enged meg, míg a közvetlen értékesítés során nincs köztes szervezet a termelő és a fogyasztó között. Ez esetben közvetítő lehet a kis- és nagykereskedelem, a feldolgozóüzem, a beszerző és értékesítő szervezet. Míg a közvetlen értékesítés esetén nem számítanak köztes szereplőnek a szállítással megbízott vállalkozások, a formális, vagy informális rendelésszervező termelői és vásárlói szervezetek (JUHÁSZ et al. 2012). A szerzők magyar rendszerezéséről készült értelmezését az 5. ábra ismerteti.

5. ábra: Az alternatív élelmiszerellátási láncokkal kapcsolatos fogalmi körök rendszerezése

Forrás: JUHÁSZ et al. (2012)

Magyarországon 2013-ban megkezdődött két tematikus alprogram kidolgozása, melyek a fiatal gazdák és a rövid ellátási lánc fejlesztésére irányulnak. A tematikus

alprogramokat a Közös Agrárpolitika (KAP), támogatási lehetőségeit 2014 és 2020 között az EMVA (Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap) rendelet és az erre épülő magyar Vidékfejlesztési Operatív program határozta meg. Az EMVA rendelet meghatározása szerint a „rövid ellátási lánc” (REL): olyan ellátási láncot jelent, amelyet kevés számú gazdasági szereplő alkot, akik elkötelezettek az együttműködés, a helyi gazdasági fejlesztés, valamint a termelők, feldolgozók és a fogyasztók közötti szoros földrajzi és társadalmi kapcsolatok iránt (JUHÁSZ 2013). Szükséges felhívni a figyelmet a REL és RÉL közötti különbségre, amely sokkal többet jelent, mint az ékezet hiánya. Magyarországon az alprogram tervezési időszak kezdetétől REL-ről beszélünk, ami magába foglalja a kistermelői kézműves termékeket is az élelmiszereken túl, melyek jelentős szereppel bírnak a vidék fejlesztésében, a hagyományok megőrzésében.

A magyar és nemzetközi fogalmak között nem állapítható meg jelentős különbség. A szerzők egyhangúan egyetértenek abban, hogy a rövid élelmiszerlánc fontos vidékfejlesztési eszközzé vált a lerövidült élelmiszerkereskedelem, a közvetlen interakciók, illetve a kistermelők piacra jutása révén. A definíciók közötti különbségeket leginkább a nemzeti sajátosságokból adódó eltérések jelentik, mint a távolság, a gazdálkodók köre, a városi vagy vidéki fogyasztók köre, a köztes szereplők száma és fajtája. Véleményem szerint a bemutatott szemléletek közül a magyar megközelítés a leginkább fizikailag megfogható és leggyakorlatiasabb megfogalmazás, míg akár a francia, akár az angol, amerikai szerzők sokszor alkalmaznak filozófiai hasonlatokat, vagy kiterjesztik egy szélesebb vidékfejlesztési értelmezésbe a rövid élelmiszerlánc fogalmát.

2.3.2. Rövid Élelmiszerlánc szerepe a Közös Agrárpolitikában

A REL fejlesztése, működtetése egy új intézkedési formát jelent az európai vidékfejlesztésben, amelyet a Közös Agrárpolitika reformjait követő tárgyalások alapoztak meg. Ennek során az 1305/2013/EU rendelet (2013. december 17.) meghatározta a tematikus alprogramok létrehozását (kisgazdaságok, fiatal gazdák, hegyvidéki területek és rövid ellátási láncok), amelyek kiemelt szakterületek, így a jövőben magasabb támogatást élvezhetnek. Emellett egy korábbi javaslat (EMVA-ból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, 2013) hat főprioritás között megnevezi az élelmiszerláncok szervezését és a kockázatkezelés fontosságát, amely a minőségi alapanyag-előállító kisgazdaságok jobb integrációját helyezi előtérbe a helyi élelmiszerellátás és rövid élelmiszerláncok tematikájában.

Mint ahogy az előző pontban már ismertettem, az Európai Bizottság a következőképpen definiálja a rövid ellátási láncot: egy olyan ellátási lánc, amely szabályozza a gazdasági résztvevők számát, elkötelezett az együttműködések, a helyi gazdaságfejlesztés iránt és meghatározza, lerövidíti a földrajzi és társadalmi értelemben vett termelő-fogyasztói kapcsolatokat.

Azaz az Európai Bizottság minden olyan termelő-fogyasztó interakciónak REL-nak tekint, amely 0 legfeljebb 1 köztes szereplő közreműködésével

történik (földrajzi távolságtól függetlenül), illetve – a korábban ismertett ételmszerrendszerekhez hasonlóan – elismeri a vidékfejlesztésben betöltött szerepét.

A REL fejlesztése korábbi kutatások és a Mezőgazdasági Bizottság tervei alapján számos vidékfejlesztési törekvéshez hozzájárul (AZCARATE 2012):

- a kistermelő és a fogyasztó közötti fizikai és átvitt értelemben vett távolság csökkentése;
- a mezőgazdasági termelők jövedelmének stabilizálása;
- a mezőgazdasági versenyképesség megerősítése;
- a fogyasztók ellátása egészséges és helyi ételmszerekkel;
- a környezetszennyezés csökkentése;
- egy valós alapokon nyugvó ételmezésügyi politika létrehozása és;
- küzdelem a mezőgazdasági területek további csökkenése ellen.

A Brüsszelben megtartott és az Európai Vidéki Hálózat által megszervezett konferenciák eredményei alátámasztották, hogy 2014-2020 közötti tervezési ciklusban konkrét kvantitatív választ kell adnia a REL-ok fejlesztésére. Ezért a Bizottság számos kérdést vetett fel, amelyre a következő időszak támogatási politikájában megnevezett intézkedéseknek szükséges választ adni¹⁸:

- Hogyan lehet hitelessé és átláthatóvá tenni a rövid ételmszerláncokat?
- Hogyan lehetséges egy kifogástalan higiénia és ételmszerbiztonság szolgáltatása?
- Miként lehetséges a város és a városkörüli (periurbán) területeken gazdálkodók kapcsolatának előmozdítása?
- Hogyan lehetséges a termelők beruházási hajlandóságának elősegítése?

A REL-ok vidékpolitikába való beemelése kedvező abból a szempontból is, hogy a közvetlen támogatások csökkentésével a beruházásokat és a közösségi, elsősorban alulról jövő jellegű kezdeményezéseket támogatják. Az európai mezőgazdasági termelés a mennyiségiről a minőségi termelés felé vette az irányt.

Magyarország fontosnak tartotta a tematikus alprogram bevonását a hazai támogatást élvező célterületek közé, így a fiatal gazda és a rövid ellátási lánc tematikus alprogram tervezése megkezdődött a 2015-2020 közötti időszakra vetítve¹⁹.

¹⁸ EUROPE LIBERTÉ (2012)

¹⁹ A Rövid Ellátási Lánc tematikus alprogram hazai kidolgozása dolgozatomban írás alatt zajlik. Mivel ennek elemeit még a Bizottság nem fogadta el, ezért részletesebben nem kívánok jelenleg foglalkozni a hazai tervezéssel és jogszabályi háttérrel.

2.3.3. A rövid élelmiszerláncok csoportosítása

A rövid élelmiszerláncok csoportosítására többféle szempontot találhatunk a szakirodalomban:

- a) az értékesítés fizikai távolsága,
- b) az értékesítés területi kötődése,
- c) a marketing csatornák, a résztvevők száma és a részvétel formája,
- d) illetve az értékesítés fizikai megvalósítási formája alapján.

a) Az értékesítés fizikai távolsága

BERTAZZOLI et al. (2010) tanulmányában a három csoportba sorolták a közvetlen értékesítés formáit:

Igazi direkt értékesítés (true direct selling)

Az első megnevezés jelenti a valódi közvetlen értékesítést, amely a termelői piacokat, a csomagszállítást, szatyorszolgáltatást stb. jelenti, azaz a termelő és fogyasztó valódi, fizikai kapcsolatán alapszik, nem enged meg köztes szereplőt.

Karhossznyi közvetlen értékesítés (arms-length direct selling)

A második és utolsó kategória szerint a termelők mellett még legfeljebb egy, vagy egyes meghatározások szerint kettő köztes szereplő végzi az értékesítést (étterem, termelői boltok, út menti termelői értékesítő pontok stb.). A szakirodalomban gyakran keveredik a fogalom, így ezt a formát gyakran nevezik közvetlen értékesítésnek, ugyanakkor a rövid élelmiszerellátási lánc, alternatív, vagy rövid kereskedelmi lánc meghatározások jobban illeszkednek a fogalom körbeírásához.

Regionális megjelölésű sémák (regional labelling schemes)

A harmadik típus a fenti kritériumokban bemutatott földrajzi kötődéshez kapcsolódik, azaz minden esetben azonosítható, a hely szelleméhez, kultúrájához köthető helyi termékek értékesítéséről van szó. Még abban az esetben is, ha a földrajzi kiterjedés nagyobb távolságokat érint, mint a közvetlen falu-város kapcsolat. Erre számos példát láthatunk Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában pl.: a Cooperativa Agrícola de Moura e Barrancos ökológiai olívaolaj termelő és értékesítő szövetkezet, amely közel 4000 kistermelő földrajzi eredetjelzéssel rendelkező termékét értékesíti.

b) Az értékesítés területi kötődése

Ahhoz, hogy ez az elsősorban alulról szerveződő integráció teljesülhessen, a következő feltételekből legalább egynek kell teljesülnie MARSDEN et al. (2000), illetve RENTING et al. (2003) szerint:

Közvetlen emberi kapcsolat (face-to-face)

A közvetlen emberi kapcsolat a termelő-fogyasztó közvetlen kontaktusra utal, – legyen az fizikai, vagy virtuális találkozás. Lényege a köztes szereplők számának tudatos lecsökkentése.

Földrajzi közelség (proximity)

A földrajzi közelség a helyi termelők saját termékeik, saját környezetükben történő értékesítését jelenti, amely bevonja a fogyasztókat is a vidék megismerésébe.

Földrajzi kötődés (territorial linkages)

A földrajzi kötődés fogalma alatt azok a termékek értendők, amelyek kötődése nem feltétlen az adott régióhoz tartoznak, viszont eredetük, minőségük felismerhető a vásárló számára (eredetvédeltséget és más földrajzi árujelzőkkel bíró termékek). Ezek a feltételek határozzák meg a további helyi modellek kialakulását, amelyek eltérő társadalmi, gazdasági tényezőkkel rendelkeznek, mint a távolság-közelség meghatározásától, a speciális fogyasztói elvárásoktól és a termelő-vásárló interakcióktól függően. A direkt értékesítés fent említett faktorai mellett FEHÉR (2012) negyedik elemként megemlíti még a „kölsönös előnyt”, mint a RÉL egyik meghatározó tényezőjét. A kölcsönös előny egyrészt a termelők munkájának és tapasztalatának megtérülését, másrészt a fogyasztók egészséges élelmiszer ellátását jelenti.

c) Marketing csatornák a résztvevők száma és a részvétel formája szerint

A marketing csatornák szerinti csoportosítást a 2009-2012 között nemzetközi Altafoodss Grundtvig projekt²⁰ eredményei és a francia Coxinelle program²¹ kutatásai támasztják alá. Az Altafoodss tanulmány nyolc európai ország eset leírását tartalmazza, amely megkülönbözteti az egyéni és a kollektív értékesítési formákat, míg a Coxinelle program főleg a francia formákat értelmezte. A területi eltérés ellenére a két kutatás eredményei hasonló eredményeket adtak, amelyet az alábbi táblázatban csoportosítottam (2. táblázat).

²⁰ Altafoodss: Alternative AgroFood Supply System (2012)

²¹ Coxinelle projekt (2012)

2. táblázat: Az alternatív élelmiszerellátó módszerek csoportosítása

Közvetlen értékesítés	Egyéni termelői értékesítési módszerek	<ul style="list-style-type: none"> • Értékesítés a gazdaságban (gazdabolt) • Piacon, vásárookban • Értékesítés egy helyi boltban • Út menti árusítás • Mobil shop • Házhozszállítás • Fogyasztói csoporton keresztül értékesítés (pl.: szatyor- vagy dobozközösség) • Internet • Szedd magad • Árusító automaták
	Csoportos értékesítés	<ul style="list-style-type: none"> • Szövetkezet vagy non-profit egyesület által üzemeltett (közös) bolt • Egyesület közös termelés, feldolgozás és/vagy marketing és/vagy közös értékesítéssel (üzlethelyiségben vagy házhozszállítás)
Rövid távú értékesítési módszerek	Értékesítés kiskereskedőnek a régión belül	<ul style="list-style-type: none"> • Élelmiszer kiskereskedő • Regionális üzletlánc • Bioboltok, bioáruház • Egészséges élelmiszert értékesítő kiskereskedők • Garabonciás és ételkülönlegességeket árusító boltok • Diszkontok
	Értékesítés a konyháknak a régión belül	<ul style="list-style-type: none"> • Éttermek • Iskolai étkezdék • Munkahelyi étkezdék

Forrás: Nürnbergi zárójelentés eredményei alapján saját szerkesztés (Altafoodss, 2012)

d) Az értékesítés fizikai megvalósítási formája alapján

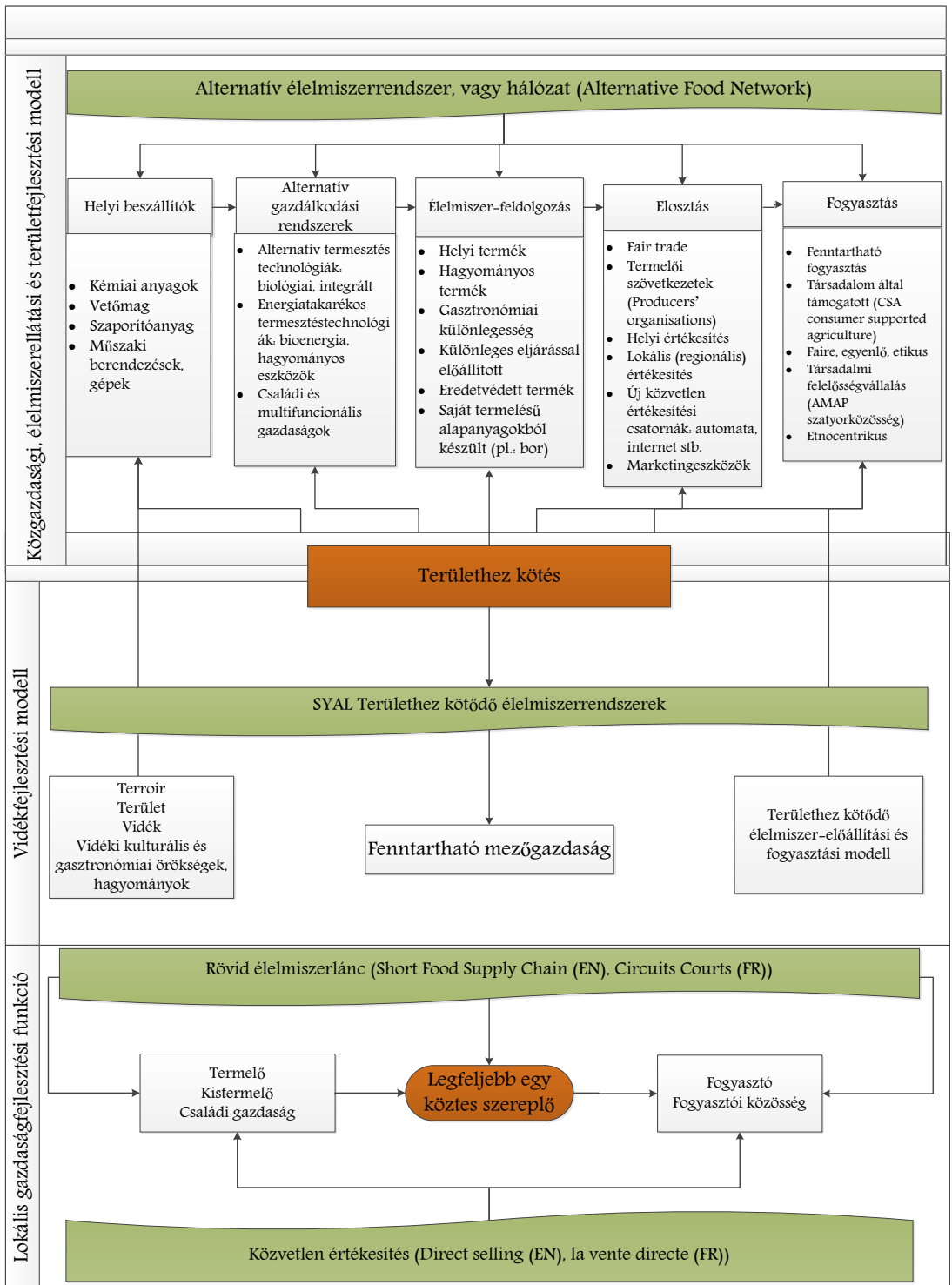
JUHÁSZ et al. (2012) tanulmányukban egy újabb csoportosítást és megközelítést alkalmaztak, amely nem csak egy tudományos, de egy támogatások szempontjából alkalmazható értékeléssel is szolgál. A Magyarországon is induló és jelenleg tervezés alatt álló Rövid Ellátási Lánc Tematikus alprogram intézkedések megkülönböztetésének alapjául is szolgál a fizikai mozgást leképező megkülönböztetés:

- előállító nem mozog: a fogyasztó megy a termelőhöz;
- középben találkoznak: mind a fogyasztó, mind a termelő megy az értékesítés helyére;
- fogyasztó nem mozog: a gazda termékei érik el a fogyasztókat.

Az első kategória a háztól való értékesítési módokat jelenti (tanyabolt, szedd magad, vendégasztal, stb.), a második elsősorban a piacok és termelői boltok, végül az utolsó csoport a házhozszállítás különböző formáit testesíti meg.

Összefoglalásképpen a 6. ábrán a szakirodalom első részének rendszerezése látható, amelyen megjelennek az előfordult fogalmak és azok egymás közötti kapcsolatuk. Szükséges megjegyezni, hogy az első fázisban, az alternatív élelmiszerrendszerek alatti dobozokban csak példaszerűen tüntettem fel az egyes tényezőket alkotó elemeket, illetve kizárólag az angol és a francia megnevezésekkel bővítettem ki a fogalmakat.

Az ábrán az összekötő nyilak jelzik az egyes fogalmak közötti kapcsolatot, valamint az oldalsó dobozokban láthatóak az egyes definíciók megközelítései. Mindezek alapján értelmezhető, hogy létezik egy élelmiszerellátási aspektus, amelyhez tartozhat közgazdasági, élelmiszerellátási és területfejlesztési szakterület is.

6. ábra: A helyi élelmiszerrendszerhez kötődő fogalmak kapcsolódása
 Forrás: saját szerkesztés (2013)

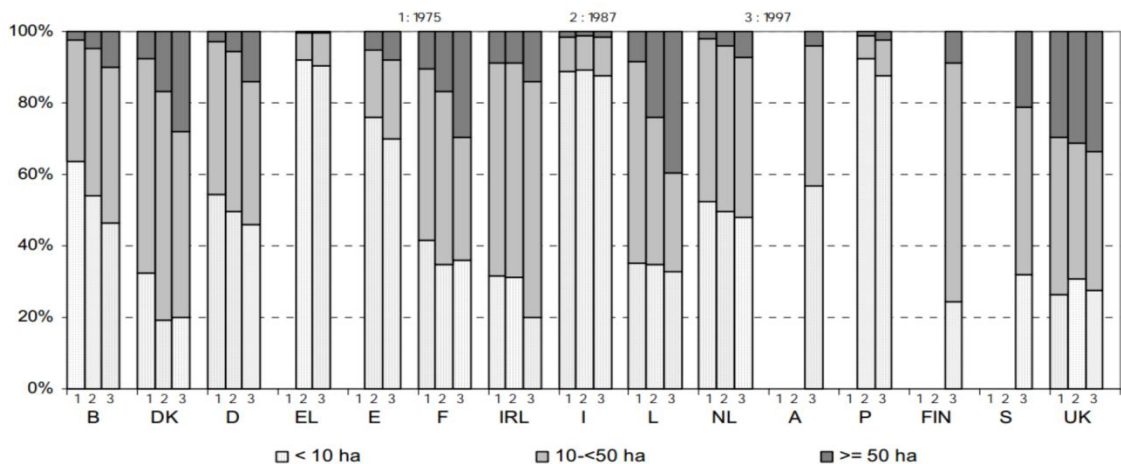
2.4. A fenntartható családi gazdaság fogalmának megközelítései és formái

A doktori dolgozatom második célkitűzése (C2) összekapcsolni a fenntartható családi gazdaságok fogalmát a helyi élelmiszerrendszerekkel. Ennek keretében vizsgálom a fenntartható családi gazdálkodás és a lokalizált élelmiszerrendszerek fogalmait és azokat egy holisztikus rendszerben helyezem el. A következő részben nem a családi gazdaságok szakirodalmának részletes áttekintése a célom, hanem a gazdaság szintű fenntarthatósági megközelítés és a családi típusú termelői modell kapcsolódásainak megismertetése a feldolgozott irodalom alapján.

A dolgozat harmadik célkitűzése (C3) a francia vidékfejlesztési modellek adaptálása a hazai környezetbe, ezért az alábbi áttekintés az alkalmazott indikátor modell elméleti hátterére a Landais-modellre koncentrál. A francia modell kialakulásának megértéséhez fontosnak tartom az európai családi gazdálkodási modell fejlődésének ismertetését. Ezért ez a fejezet egy rövid európai összefoglalóval kezdődik a fogalmak elhelyezésének érdekében. A szakirodalmi feldolgozás első részével kívántam a kutatás kereteit meghatározni, majd a fenntartható családi gazdaságot, mint a kutatás célcsoportját vizsgálom. Ezért tartom fontosnak a nemzetközi kitekintést a vidékfejlesztési politika törekvéseire, illetve a családi gazdaságok támogatásának áttekintésére.

2.4.1. Az európai multifunkcionális agrármodell kialakulása

A második világháború után az Európai Közösség mezőgazdaságát sok kis családi gazdaság alkotta. Az 1960-as évek elejére megjelentek a piaci gondok, a túltermelés és a protekcionista politika, ezek hatására sok európai kisk gazdaság bevételeinek ingadozása kedvezőtlen irányba változott. Erre a problémára válaszul 1968 decemberében az Európai Bizottság kiadta a „Memorandum a mezőgazdaságról” elnevezésű programját, amit Sicco Mansholtól, holland származású mezőgazdasági főbiztosról neveztek el Mansholt-tervnek. Mansholt úgy vélte, hogy „az európai gazdaságok 80%-a túl kicsi ahhoz, hogy akár egy embert is eltartson” (MANSHOLT 1968) ezért kezdeményezte a mezőgazdasági struktúra alapvető reformját. Az új tervben megfogalmazott politika modern, ügynevezetett professzionális termelési egységek létrehozását ösztönözte szelektív beruházási támogatásokkal, amely révén a kialakuló gazdaságok elérték volna a 80-120 hektárt a növénytermesztésben, vagy a 40-60 darab szarvasmarhalétszámot a tehenészetekben és 450-600 darabos állatlétszámot a sertéstartók esetében. Az 1970-es évek elején körülbelül 5 millió gazdát érintett volna (7. ábra) a mezőgazdaság elhagyásához hozzájáruló támogatás, ami vagy átképzés, vagy korai nyugdíjazás formáját jelentette a terv szerint.

7. ábra: A gazdaságok méretének változása (1975, 1987, 1997)

Forrás: EUROSTAT (2010)

A hat ország mezőgazdaságának teljes átalakulását érintő program megvalósítása kisebb, de jóval versenyképesebb mezőgazdaságot (5 millió hektárral kevesebb gazdaság és 3 millió darabbal kevesebb tehén) és jóval kevesebb európai élelmiszert eredményezett volna (MÁRTON 2001). A Mansholt-terv erős ellenreakciókat váltott ki, így nem került megvalósításra, viszont a mezőgazdaság problémáinak strukturális megközelítésének igénye megerősödött.

Mintaként számos kutató elemezte az úgynevezett „magyar duális agrármodellt” és a „lengyel kivételt”, azaz hogyan lehet a szövetkezeteken alapuló mezőgazdaságot fenntartani, hol van a háztáji gazdaság szerepe és a kettő egyensúlya (POULIQUEN 2006).

Végül egy harmadik alternatíva valósult meg a 70-es, 80-as évek fordulóján, amelyet ALLAIRE (2011) „a mezőgazdaság nagy átalakulásának”, PERNET (1984) „a mezőgazdaság ellenállásának”, avagy mások duális, alternatív, kétbességes, vagy szolgáltató mezőgazdaságnak neveztek el (MULLER 1989, SYLVANDER 1995, MONDY 2007).

Ezt az időszakot az élelmiszeripar térnyerése jellemezte, amely nagyfokú konkurenciát, egyben törést jelentett a hagyományos, kézműves termelésnek az élelmiszerlánc több szintjén (MONDY 2007): nyersanyag-előállítás (kis gazdaságok vs. nagy üzemek, feldolgozás (kézműves vs. ipari termelés), szállítás (közvetlen értékesítés vs. kiskereskedelem). Nyugat-Európában ez a változás keltette életre az új stratégiát a családi gazdaságok esetében, akik egyre erőteljesebben haladtak egy hagyományos, kézműves, de magas hozzáadott értéket képviselő, minőségi termelés felé. Ennek egyik feltétele volt, hogy a kiscsajdások vezetőinek egyszerre kellett termelnie, szállítani, feldolgozni és értékesítenie, ami átfórmálta a mezőgazdasági termelő, a családi termelés fogalmát. **Ez a változás egyben előrevetítette a multifunkcionális mezőgazdaság térnyerésének vitáit, amely az 1990-es évek kezdetén fontos témává vált a vidéki területek megóvása és fejlesztése érdekében (MULLER et al. 1989).**

1992-es KAP reform volt az első alkalom a közösségi politika fejlődése során, amikor a vidéki területek fejlesztése nagyobb hangsúlyt kapott, valamint rávilágított arra, hogy jövedelempótló támogatások mellett a vidéki térségek sokszínűségének megőrzése az egyik kulcs a hagyományos családi mezőgazdasági modell fenntartásához. Ennek a felismerésnek az egyik eredménye az Európai Bizottság által kiadott „Vidéki Térségek Európai Kartája” (1996), mely komplex szemlélettel kezeli a területfejlesztési igényeket (MÁRTON 2001). A Karta politikai rangra emelte a vidékkel való törődést és megfogalmazta a vidéki térségek hármas funkcióját, amely figyelemmel volt a családi modell fenntartására és új vidéki szerepeire is:

- gazdasági funkciók (mező-, erdő-, vadgazdaság; halászat; energiahordozók ellátása);
- ökológiai funkciók (az élő környezet megóvása; föld, víz, levegő védelme; biodiverzitás védelme);
- szociokulturális funkciók (vidéki életformához kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartása, helyi közösségek, egyesületek létrehozása).

A Karta megjelenését 1996-ban a Cork-i Nyilatkozat elfogadása követte, amely először fogalmazta meg a vidékpolitika integrált megközelítését fontos lépésként a családi gazdaságok szerepkörének értelmezésében (CHARTÉ EUROPÉENNE 1996). Illetve a nyilatkozat készítette elő a 2007-2013-as időszak vidékpolitikai törekvéseit, amely már rendszerelméletben taglalta a kisgazdaságok támogatását. Többek között helyet biztosítva számukra a kedvezőtlen adottságú területek fejlesztésében, a minőségi élelmiszerellátásban és a helyi élelmiszerek megismertetésében, eredetvédeltségük elfogadásában.

Az új vidék- és gazdaság-megközelítés hozzájárult annak felismeréséhez, hogy a versenyképes európai mezőgazdaságnak nem csak a hagyományos termelési funkciókkal, hanem azzal párhuzamosan az új társadalmi igényekkel is foglalkoznia kell (közjavakkal való törődés). Ennek eredményeként a reform célja az volt, hogy a mezőgazdaság támogatásával a vidéki területek jövőbeni fejlődését garantáló gazdasági és társadalmi szerkezet alakítson ki amellet, hogy a törődik a környezet és a természeti táj megóvásával, a foglalkoztatottság fenntartásával.

Az 1999-ben megjelent Agenda 2000 című dokumentumban az Európai Tanács a 2000–2006 közötti időszakra követhető agrármodellként Európa számára a többfunkciós mezőgazdaságot definiálta (SARUDI 2004). Ebben a modellben a mezőgazdaságnak három funkciója van:

- **A termelési funkció** értelmében a mezőgazdaság a lakosság igényeinek megfelelő élelmet állít elő, egyszersmind szembe tud nézni a világszerte kihívásokkal anélkül, hogy túltámogatott lenne.
- **A környezetvédelmi funkció** abban nyilvánul meg, hogy rendben tartja a tájat, hiszen a megművelt föld kulturális örökség, érték. Ebben az

összefüggésben a mezőgazdaság közösségi, kulturális termékeket is előállít. A környezet és a táj azonban nem az előállító, hanem a közösség, amit nem a piac, hanem a társadalom érték.

- **A társadalmi funkció** a foglalkoztatás és a jövedelemszerzés elősegítését jelenti. Ezt olyan mezőgazdaság tudja teljesíteni, amely a rurális térségekben élők jelentős részét foglalkoztatja, és elfogadható jövedelmet biztosít számukra, ezáltal megakadályozza a gazdák elvándorlását.

Az Európai Unióban a multifunkcionalitás az Európai Mezőgazdasági Modell hosszú távú célja. A Bizottság álláspontja szerint a termelés mellett a mezőgazdaság olyan más funkciókkal is rendelkezik, mint a vidéki táj kezelése, megőrzése, a környezet védelme, beleértve a természeti kockázatok elleni védekezést és a vidéki területek életképességének megőrzéséhez való hozzájárulást. A mezőgazdaságnak biztosítania kell továbbá a fogyasztók egészséggel kapcsolatos elvárásait is. Ezek a funkciók nem tekinthetők egyszerűen a mezőgazdasági termelés externáliáinak vagy közvetett mellékhatásainak (HAMZA 2011, ALVINCZ és VARGA 2000).

Az Európai Bizottság számos programja és javaslata között fontosnak tartom kiemelni az elmúlt időszak egyik jelentős kezdeményezését az Európai Vidékfejlesztési Hálózat létrehozását. Az európai vidékfejlesztés és a vidéki térségek fejlesztésére szánt források hatékonyságának növelése érdekében az Európai Bizottság 1698/2005 EK rendelet 66. cikke alapján a 2007-2013 közötti időszak alatt minden tagállamnak a Vidékfejlesztés Programján belül fel kellett állítani egy – a Hálózatot szolgáló – intézményt. Hazánkban a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat felállításának és munkájának előkészítése 2009 végéig lezajlott. Az új vidékfejlesztési intézmény felépítésében, működés-filozófiájában is valóban innovációnak számított a vidéki politika megvalósítása során. Lényeges eleme a nemzetközi és nemzeti szintű együttműködés, illetve a szabad információáramlás összekapcsolva a helyes gyakorlatok széleskörű terjesztésével és gyakorlati megvalósításával. Az új partnerségek kialakításával és a nemzetközi jó gyakorlatok megosztásával feladata, hogy dinamizálja a vidékfejlesztési programok sikeres megvalósítását, lendületbe hozza és felfrissítse az európai megoldások sokszínűségét, ugyanakkor segítse elő az integrált vidékfejlesztés alkalmazását (FEHÉR és KUJÁNI 2011).

A kutatásaim egyik része Franciaországban zajlott, így fontosnak tartom értelmezni azokat a fogalmakat és megközelítéseket, amelyeket a francia kutatók és termelők alkalmaznak ezen a szakterületen. Így a következőkben azokat a főbb fogalmi eltéréseket emelem ki, amelyek a későbbiekben segítik a kutatási eredmények bemutatását.

A francia kormány 1999-ben foglalta jogszabályba a gazdaságok multifunkcionalitásának szükségességét és fogalmát az „Üzemi területekre vonatkozó szerződések” elnevezésű jogszabályban (*le Contrat Territorial*

d'Exploitation – CTE), amely megfogalmazta a gazdák támogatásokhoz jutásának módját. A jogszabály multifunkcionalitásra vonatkozó részeit 2002 tavaszán a „Fenntartható Mezőgazdasági Szerződések” (*le Contrat d'Agriculture Durable* – CAD) rendelet váltotta fel, amely regionális szinten engedte eldönteni, hogy melyik fejlesztési irányvonal a helyi érdekeknek a legmegfelelőbb:

- támogatja a kisgazdaságok „öko-gazdaságos” termelésre váltását, amely figyelemmel van a természeti kincsek megőrzésére a területalapú támogatások által;
- avagy támogatja a sokszínű termelést és a gazdálkodás melletti egyéb nem termelő tevékenységeket, a multifunkcionalitást: minőségi mezőgazdaság, vendégfogadás, vidéki örökségek védelme és bemutatása, közösségi tevékenységek szervezése stb. (PLUVINAGE et al. 2007).

A rendelet szerint a mezőgazdasági diverzitás úgy fogalmazható meg, mint olyan jövedelmező tevékenységek együttese, amelyek kiegészítik és kapcsolatban vannak a mezőgazdasági termeléssel. A multifunkcionális tevékenységeknek két típusát különböztethetjük meg, mint a „klasszikus” formák (közvetlen értékesítés, farmturizmus, egyéb hagyományos fizikai munkák) és az „új területek” (jövedelmező szabadidős tevékenységek, bioenergia növények termesztése és felhasználása, kézművesség).

Klasszikus tevékenységek azok, amelyek évszázadok óta a francia mezőgazdasági tevékenységekhez tartoztak:

- Közvetlen értékesítés a fogyasztóknak és feldolgozás: időszakosan a gazdaságban, az út mellett, a piacon vagy az éttermeknek, közvetlenül, vagy legfeljebb egy köztes szereplő részvételével, közvetlen értékesítésen keresztül, vagy a rövid élelmiszerellátási láncban. A termékek lehetnek nyers zöldség-, gyümölcsfélék, húsok, stb., avagy a gazdaságban – ellenőrzött körülmények között – feldolgozott termékek.
- Farmturizmus: vendégfogadás, étkeztetés akár egy napos, vagy több napos formában.
- Bérmunka: gazdaságon kívüli munkák elvégzése szolgáltatásként pl.: halászat, fakivágás, hagyományos mezőgazdasági bérmunkák, stb.).

Újszerű tevékenységek:

- Szabadidős tevékenységek: sport programok, rekreációs programok, oktatás, lovas turizmus, stb..
- Energianövények termesztése és bioenergiát előállító tevékenységek: minden bioenergiát szolgáltató növény termesztése, és a megújuló energia felhasználása is ide tartozik.
- Kézművesség: a gazdaságban megtermelhető növényi és állati alapanyagból készített kézműves termékek előállítása és értékesítése; pl.: kosárfonás, ruhakészítés, fafaragás, stb..

A mezőgazdasági sokszínűség egyik formája az agrárnépesség és vidéki területek fenntartása mellett, hogy hozzáadott értéket állít elő a gazdaságban és munkahelyeket teremt. NIHOUS (2008) szerint a multifunkcionalitás a dinamikus francia mezőgazdaság legfőbb szimbóluma, amely hozzájárul a gazdaságok fenntartásához a pénzügyi nehézségek ellenére és csökkenti a farmok függőségét a piacok ingadozásától. Emellett kutatásai szerint az elmúlt 50 év alatt azok a kisméretű gazdaságok, amelyek nem álltak át egy-egy termék üzemi előállítására, hanem megmaradtak a sokszínű termelésnél, a mai napig megtalálhatóak.

2.4.2. Kistermelői gazdálkodás rendszerszerű megközelítései

A francia szakirodalom a paraszti, kistermelői megnevezést használja, amelyre pontos definíciót a FEDAER Francia Paraszti Gazdaságok Szövetsége (2011) határozott meg. E szerint a kistermelői gazdálkodás olyan mezőgazdasági tevékenység, amely a kistermelőnek lehetővé teszi, hogy mezőgazdasági és azt kiegészítő tevékenységeket végezzen akkora területen, amely biztosítja az egészséges és minőségi élelmiszertermelést, a gazdálkodás jövedelmezőségét, egyben a családja megfelelő jövedelmét, a természeti erőforrások racionális és fenntartható felhasználását és együttműködik az állampolgárokkal, hogy mindenki számára egy elfogadható és élhető vidéket teremtsen (8. ábra) HERVIEU és VIARD (2001).

8. ábra: A kistermelői gazdálkodási modell Franciaországban
 Forrás: FEDAER (2011) alapján saját szerkesztés

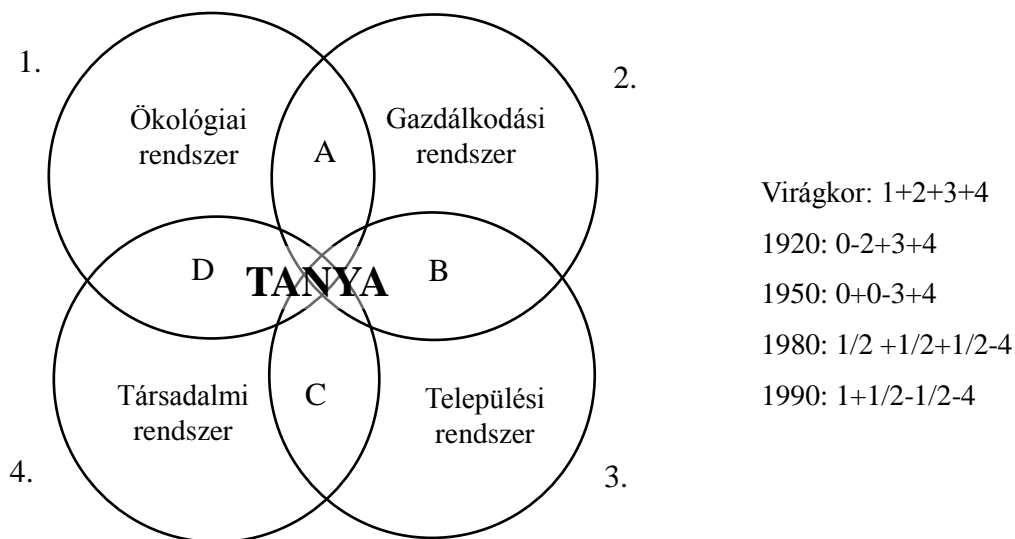
A paraszti vagy kistermelői mezőgazdasági modell kritériumai sok esetben megegyeznek a fenntartható mezőgazdaság feltételrendszerével. A paraszt szó ugyan egy korábbi rendszerre, a hagyományokra utal, de az alkalmazott irodalom hangsúlyozza a modell megújulását, a hatékonyságát és a termelés minőségét. Lényege, hogy **nagyobb figyelmet szentel környezetére, a természeti**

erőforrások megóvására, miközben jelentős hozzáadott értékkel rendelkező termékeket állít elő a konvencionális mezőgazdaságnál szerényebb mennyiségben (RÉMY 2008). Végül lényeges kritérium, hogy a lehető legkevesebb kémiai anyagot és gépi munkaerőt alkalmazva igyekszik a helyi kézimunkaerőt, illetve innovatív, vagy hagyományos biológiai technológiákat alkalmazni. **Ennek érdekében szoros kapcsolatot ápol környezetével, a helyi társadalommal, ami hozzájárul a vidék-város, a gazdálkodó-civil kapcsolatok javításához** (CASSAIGNE 2010).

Az ideális, fenntartható, kisléptékű gazdaság beágyazódott és működő kapcsolatrendszere és biztos piaci pozíciója révén termelési stratégiában gondolkodik, hosszú távon tervez, és mivel környezetét óvja, gazdasága átadhatóvá válik a következő generációk számára. A paraszti mezőgazdasági modell aktív eleme a kiegészítő jövedelmet jelentő nem mezőgazdasági tevékenység, mint például a feldolgozás, hagyományos szakmák felélesztése és bemutatása az agrárturizmus keretében, illetve bérmunkák végzése.

A francia kistermelői modell ismertetését azért is fontosnak tartom, mivel a – 2.4.2. alfejezetben leírt – kistermelői definíciók párhuzamba állíthatóak az alföldi tanyás gazdálkodás jellemzőivel, fogalmával. Az alföldi tájhoz alkalmazkodott tanyás gazdálkodás igen fontos szerepet játszott először az Osztrák-Magyar Monarchia, majd a két háború között egész Európa élelmiszerellátásában. Magyarországon a „tanyarendszer” kifejezés az átalakult szocialista típusú mezőgazdasági „termelési rendszer” részeként értelmezte, tipizálta az akkori tanyákat (CSATÁRI 2005). A francia kistermelői gazdálkodáshoz hasonlóan a tanyás gazdaságban is az őstermelés, a háztáji tevékenység áll a középpontban. A tanyák nem csak egy speciális településrendszert, hanem egyben társadalmi vonatkozásában egy sajátos életformát is jelentenek. CSATÁRI (2005) szerint szükséges a tanyák rendszerszemléletű vizsgálata, mely alapvetően négy fő elemre bontható (9. ábra):

- ökológiai rendszer,
- gazdálkodási rendszer,
- települési rendszer,
- társadalmi rendszer.

9. ábra: A tanya, mint rendszer
 Forrás: CSATÁRI (2005)

A szerző rámutatott, hogyha e rendszerlemek közül bármelyik szerepe, hatása drasztikusan megváltozik, akkor a tanya helyzete is változik, s e településformát életető tényezők belső egyensúlya megváltozik. Ezt az egyensúlyt és az egyensúlyeltolódásokat jelentik az ábrán látható számok. A tanya rendszerszemléletű megközelítése támasztja alá azt a célkitűzésemet, miszerint a hazai családi, tanya gazdaságokat egy holisztikus modellben elemezzem. CSATÁRI (2005) vizsgálatai szerint mai napig nem beszélhetünk a rendszerlemek kiegyensúlyozottságáról, azaz a „virágkori” állapotról. Így időszerű egy olyan típusú vizsgálat, amely a már ismert rendszerelemeken túlmutatva a vidékfejlesztési megközelítésből is segítenek rámutatni a teljességhez szükséges elemekre és fejlesztési irányvonalakra.

2.5. Fenntartható családi gazdaság

A fenntartható mezőgazdaságról számos szakirodalmi forrás áll rendelkezésünkre. A korai publikációk, kutatások elsősorban a fenntartható fejlődéssel, valamint azon belül a mezőgazdasági megközelítéssel foglalkoznak és csak az amerikai ún. „integrált gazdasági rendszer megközelítés” (IKERD 1993, RAYMOND et al. 2009, ERVIN 2011) megjelenése óta foglalkoznak a kutatók a gazdaság-szintű vizsgálatokkal. Mivel Landais erre a definícióra építi modelljét, szükségesnek tartom röviden értelmezni a fenntartható gazdaság fogalmait.

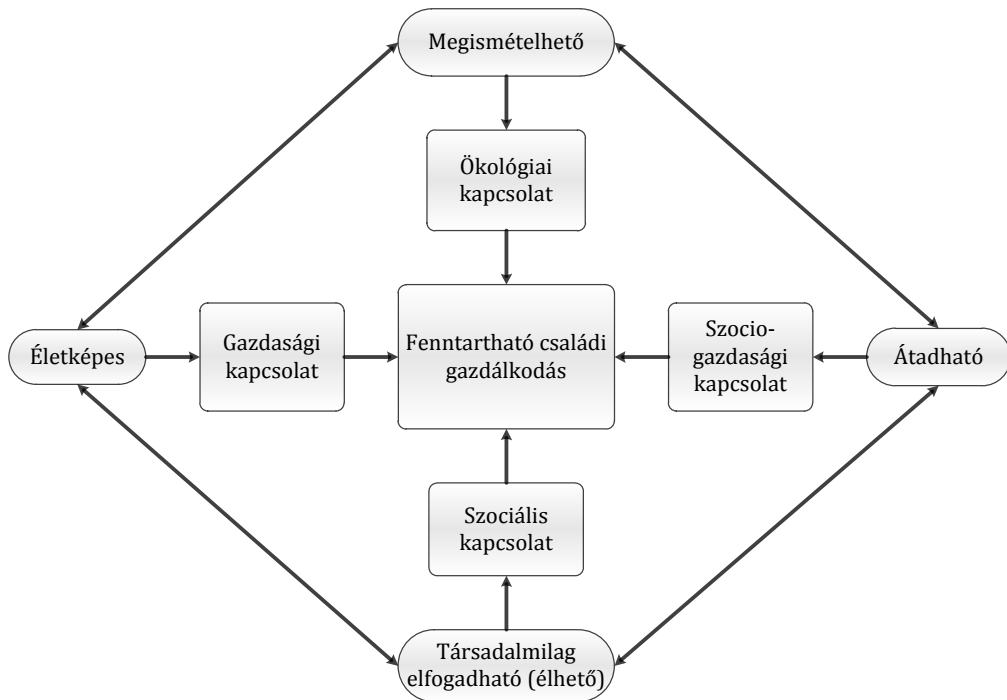
A rendszerközpontú, gazdaságszintű megközelítésről IKERD (1993, 1997, 2011) munkáiban olvashatunk, aki szerint a fenntartható mezőgazdaságot kizárólag holisztikus megközelítésből lehet vizsgálni. Mivel annak meg kell tudnia őrizni a

termelési volumenét amellet, hogy társadalmilag hasznos értékeket állít elő (IKERD 1993, LANG 2011). Mindez azt jelenti, hogy fenntartja a természeti erőforrásokat, védi környezetét, hatékonyan termel, versenyképes a globális piacon és mind a gazdálkodó, mind az őt körülvevő társadalom számára biztosítja az elvárt életminőséget (GERHARD 2002).

KIRSCHENMANN (1991) szerint a gazdasági rendszert, mint szerves egységet szükséges vizsgálni, amely a biológiai potenciált tiszteletbe tartva használja ki a környezettel való kapcsolatát. Ez ad elméleti alapot az alternatív, tehát ebben az értelemben vett hagyományos termelési modellt folytató gazdaságok holisztikus megközelítésű vizsgálatához, amelyhez szervesen hozzátartoznak a szociális tényezők is. A fenntartható gazdasági modell magába foglalja a humán erőforrásba vetett bizalmat is, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy figyelemmel van a humántőke aktív felhasználására a profit maximalizálás mellett. Emellett a multifunkcionális termelést folytató gazdálkodók kreativitása, egyéb kompetenciái is felszínre kerülnek, hogy a mindennapi kihívásokhoz tudjanak alkalmazkodni. A fenntartható mezőgazdálkodás olyan mezőgazdaság, amely tartósan abban a helyzetben van, hogy e többféle funkcióját egyaránt el tudja látni. Egyrészt azáltal képes erre, hogy fenntartható termelési módszereket alkalmaz (KOPASZ 2004). Ezek a fogalmak a mezőgazdaságra, mint élelmiszert előállító tevékenységre koncentrálnak, és nem fogalmazzak meg feltételeket a gazdálkodást végzőire, ugyanakkor nem foglalozik a gazdaság fennmaradásával társadalmi, illetve családi szempontból. Ezért célszerű a kutatást olyan megközelítésekkel folytatni, melyek az európai családi agrármodellt figyelembe véve elemzik a család, a vidéki szereplők, és a vidéki táj szerepét.

2.5.1. A Landais-modell, a fenntartható családi gazdaságok új pillérei

LANDAIS (1998) szerint a fenntartható fejlődés egy hosszú távú perspektíva, mely megnyilvánul a bevételek nagyságában, a munka összetettségében, a területen foglalkoztattak számában, a környezet és biodiverzitás megóvásában. A fenntarthatóság egyfajta kapcsolat a gazdaság és az őt körülvevő környezet között. Ezeket a kapcsolatokat négy kategóriába lehet sorolni (10. ábra). Az egyirányú nyilak a fenntarthatóság kapcsolatát jelzik, míg a kétirányú nyilak a fenntarthatóság pillérek között összefüggést jelölik.

10. ábra: Landais-modell

Forrás: LANDAIS (1998) alapján saját értelmezés (2013)

- Elsősorban a **közgazdasági feltételek** (1.), melyek kapcsolatot teremtenek a piaccal, ezáltal értéket adnak a gazdaság által megtermelt javaknak. Azaz a termelő minél közelebb áll a fogyasztóhoz, annál inkább képes egyéni érdekeit előtérbe helyezni. Egy gazdaság tehát fenntarthatóbbá válik, ha az ellátási lánc (termelő – feldolgozó – fogyasztó) a lehető legrövidebb.
- A második kategóriát a **szociális kapcsolatok** (2.) jelentik, melyek összekötik a családot, a mezőgazdaságban foglalkoztatottakat és a közvetlen környezetet, a döntéshozást és a közösséget. Landais szerint az összes vidéki szereplő között ki kell alakulnia egy pozitív kapcsolatnak ahhoz, hogy a társadalmi igények megjelenhessenek a vidékpolitikában. Egy kisgazdaság attól válik társadalmilag fenntarthatóvá, ha aktív tagja egy vidéki úgynevezett informális hálóznak.
- A harmadik típus a **szocio-gazdasági** (3.) kapcsolat, mely felelős az erőforrás- gazdálkodásért és a generációk közötti gazdaságátadásokért. A szerző a közismertebb hármass fenntarthatósági tagolódás mellett megnevez egy negyedik tengelyt is. Úgy véli, hogy egy átmeneti társadalmi és gazdasági szempontot ki kell emelni, amely a gazdaság generációk közötti átadhatóságot jelenti. Ez a tényező nem csak társadalmi kérdés, mely az idős, fiatal gazda kérdésével, a családdal, mint egységgel kell, hogy foglalkozzon,

hanem az erőforrásokkal való gazdálkodással, a gazdaság közgazdasági mutatóival is foglalkozik, amely alapfeltétele az üzem átadásának. Gyakorlatban ez a harmadik pillér jelenti a modell újszerűségét.

- Az utolsó (4.) kategória **a környezettel való kapcsolatokat** foglalja magába, melyek meghatározzák a környezet, a biodiverzitás hosszú távú megújulási képességét. Azaz ökológiailag az a gazdálkodás fenntartható, amely képes figyelembe venni a természetes ökoszisztémák megújuló képességét, és környezetbarát módon gazdálkodik a természeti erőforrásokkal.

Landais vidékfejlesztési szempontú modelljét a kanadai Québec University kutató csoportja egészítette ki a család fogalmával és annak meghatározó szerepének kvantitatív mérésével. PARENT (2001) szerint a **családtagok között kialakult tradicionális kapcsolatok nem csak a gazdaság hosszú távú létét, átadását határozzák meg, hanem a gazdálkodás formáját, sikerességét és a gyökerek, a hagyományok őrzését is**. Vizsgálataik alapján a családi típusú gazdaságok nagyobb figyelemmel vannak a kézműves termékek és a hagyományos receptek, előállítási módok megőrzése iránt (PARENT et al. 2000). A sokszínű gazdálkodás során racionálisan és okszerűen használják fel a rendelkezésükre álló természeti erőforrásokat és hozzáadott értéket állítanak elő azáltal, hogy a család fenntartása mellett a fogyasztói igényeknek megfelelő áruké termelésére is figyelmet fordítanak.

Eszerint a Landais-modell kimondja, hogy a fenntartható családi gazdálkodás: A megismételhetőség, újraalkothatóság a rendelkezésére álló természeti javak racionális felhasználásától és a helyes mezőgazdasági gyakorlat betartásától függ. A gazdasági életképesség a folyamatosan kielégítő mennyiségű jövedelemben realizálódik, amely a technikai fejlesztések, innovációk és a gazdasági tervezés függvénye. Az élıhetőség a gazdaságot alkotó család életminőségére vonatkozik, mind a gazdaságon belül, mind pedig a gazdaságokat körülvevő közösségben. A generációk közötti átadhatóság a gazdasági potenciál függvénye, amelynek dinamikája befolyásolja a vidéki térségek fejlődését, a fiatalok helyben maradását.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1. A fenntartható mezőgazdaság mérési lehetőségei

A fenntartható mezőgazdaság mérésére számos módszer közül választhatunk, amelyek elsődleges célja, hogy eredményeikkel alátámasszák a szakpolitikai döntéseket. Mint már korábban a szakirodalom 2.5. alfejezetében említésre került a fenntartható mezőgazdaság egy cél, illetve párhuzamosan egy eszköz, amely eléréséhez szükséges azoknak a befolyásoló tényezőknek a megnevezése és számszerűsítése, melyek hozzájárulnak a fenntarthatóság eléréséhez. Ennek a mérésére alkalmazott módszerek sajátossága, hogy képesek komplex rendszereket értékelni.

A következő fejezetben át kívánom tekinteni az indikátor-alapú értékelő modellek módszertanát, majd bemutatom a kutatásokhoz alkalmazott ún. „hibrid modellt”, melyet a francia szocio-gazdasági kutatásokból megismert IDEA és DiagSYAL rendszerek adaptálásával valósult meg. A dolgozat fontos részét képezi ez a módszertan, mivel a kutatásaim egyik célkitűzése volt olyan újszerű kutatási módszer alkalmazása – egy sajátos szakterületre vonatkozóan –, amelynek során a mérés egyéni elemzési megközelítéseket igényel. Ezek a vizsgálatok (C3) a helyi élelmiszerrendszerek termelés-központú megközelítését jelentették, törekedve a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérésére.

Maga a fenntartható mezőgazdaság egy olyan mesterséges fogalom, amelynek három- vagy négypilléres megközelítése lehetséges. A környezeti, a gazdasági és a társadalmi szempontokat egyaránt magában foglalja, illetve sok szerző kiterjeszti a vizsgálatát politikai, vagy az intézményi pillérré is. Valójában egyfajta holisztikus rendszerszemléletet jelent, amely kihat a mérési módszerekre is. Az ismert modelleket BINDER és FEOLA (2013) az alábbiak szerint csoportosította:

- indikátorokon alapuló modellek,
- környezeti és kibocsátás vizsgálatok modelljei,
- indexek, vagy ökopontokon alapuló vizsgálatok,
- lineáris programozási modellek,
- alternatív termelést vizsgáló trade-off modellek gazdasági, környezeti és egészségi szempontokat figyelembe véve.

A fenti csoportok közül a dolgozat az indikátor alapú modellekre fordítja a legtöbb figyelmet, mivel az indikátorok, mint mutatószámok kvantitatív meghatározást adhatnak a vizsgált problémára, sőt azok kombinálhatóak (BECKER 1997). Mások szerint képesek kifejezni egy összetett szituációt azáltal, hogy egy folyamat, trend, vagy állapot információit tartalmazzák mérhető formában (HARRINGTON et al. 1993, BOCKSTALLER 2008). Az indikátorok viszonyítási pontként való alkalmazhatóságát támasztja alá a következő definíció is (GRAS et al. 1989), amely szerint ezek olyan változók, amelyek más nehezebben meghatározható és értelmezhető variánsokról (azaz *inpondereabilis tényezőkről*) szolgáltatnak

információt. Szerepük, hogy definiálják az elérendő célokat azáltal, hogy megkeresik a célhoz vezető folyamat objektíven mérhető pontjait.

A fenntarthatóság indikátorai számszerűsíthető, mérhető attribútumai (tulajdonságai) egy rendszernek, amelyek bizonyítottan kapcsolatban állnak a fenntarthatóság három (környezet, társadalom, gazdaság), illetve négy pillérével (pl.: intézményi, szocio-gazdasági, politikai stb). Az indikátoroknak minden esetben összegződniük kell egy aggregát indexben. Az így létrejött index már összehasonlítható információt ad egy rendszer fenntarthatóságáról azáltal, hogy az indikátorokon keresztül minden létező mutatót számba vesz (RAO et al. 2006).

A legismertebb és legszélesebb körűen alkalmazott módszerek a következők:

- ENSZ fenntartható fejlődési mutatószám rendszere;
- ELISA program;
- PAIS program;
- OECD fenntarthatósági mutatószámok programja.

3.2. A fenntartható mezőgazdaság mérésének problémái

A világszervezetek és az Európai Unió által elfogadott mérési módszerek kétségtelenül pontos és részletes elemzés lehetőségeit biztosítják a mezőgazdasági szektor felmérésére. Mindegyikük elsősorban a környezeti szempontokra koncentrálnak, de érintik a gazdasági és társadalmi kérdéseket is. Alkalmazásukkal szinte teljes képet kaphatunk a növényvédelmi rendszerekről, a biológiai gazdálkodás folyamatairól és környezeti fenntarthatóságáról, a talajerő-gazdálkodásról, sőt egyes esetekben a tájgazdálkodásról is (BEKE és FORGÁCS 2010). A környezeti pillér ilyen szintű kidolgozottsága egyben az oka a fenntarthatósági pillérek közötti egyenlőtlenségnek is. Ez azt jelenti, hogy környezeti pillér hangsúlyos szerepe – és részleteinek mérhetősége – súlyeltolódást eredményez társadalmi és a gazdasági pillérekkel szemben.

Ellenben az ökológiai tényezők esetleges túlhangsúlyozásával számos, főleg társadalmi kérdés marad megválaszolatlan, amelyek fontos szerepet töltenek be a gazdaságok és a vidéki területek gazdasági növekedésében és a környezettudatos gazdálkodás elősegítésében. Mindemellett a fenti modellek nem foglalkoznak a tájat és a társadalmi környezetet meghatározó tulajdonságokkal, így azok méréséhez kiegészítő módszerek szükségesek (DEDIEU et al. 2009, GIBON et al. 1999). Ilyen társadalmi indikátorok például a multifunkcionális gazdálkodás szintjeinek figyelembe vétele és a fenntarthatóságban betöltött szerepük, amelyek mérése BINDER és WIEK (2007), ROSSING et al. (2007) vizsgálataiban jelentek meg. Emellett kiemelendő az innovációk és a mezőgazdasági, területfejlesztési K+F tevékenységek mérésének hiányosságai is, amelyek szintén szignifikáns gazdasági tényezők főleg a kis- és közepes méretű gazdaságok vizsgálatánál. Ezen felül saját kutatásaim során LAKI-hoz (2006) hasonló megfigyeléseket tettem, miszerint a megalkotott mérőszámok döntő többsége igen bonyolult, használhatóságukat nagymértékben csökkentik a felmérések és a szükséges adatok hiánya. Jelentős mennyiségű mutató csupán bonyolult számításokon keresztül a

fenntarthatóságnak csak bizonyos dimenzióját képesek mérni, s minél összetettebb egy-egy mutató, annál nehezkesebb a szükséges alapadatok gazdaság-szintű begyűjtése. Ez a megállapítás különösen igaz a gazdasági és a társadalmi mutatókra. Az indikátorok bonyolultságán túl szükséges még megemlíteni a társadalmi indikátorok mérhetőségének nehézségét, illetve a releváns adatok begyűjtésének akadályait.

3.3. Célok a saját kutatásban

A jól ismert módszerek mellett egyre több kutatóintézet (többek között GILLETTE et al. 2006, BOUAZZAOUI et al. 2006, SZŰCS et al. 2012, ALLAIRE és DUPEUBLE 2004) dolgozik olyan modellek, illetve mutatószámok létrehozásán, amelyek a fent említett hiányosságokat figyelembe veszik és termelői vagy területi (térégi, regionális) szinten képesek bizonyos döntéseket alátámasztani. Ezek a számítási programok többnyire speciális igényekre jöttek létre és adaptálásuk is csak néhány európai országban történt meg. Ezért gyakran egy-két indikátor megváltoztatása, kicserélése szükséges lehet a helyi szintű adaptáláshoz.

Az indikátor-alapú modellek tanulmányozása és a szükséges kritériumok kiválasztása a második hipotézisem (**H2**) alátámasztásához szükséges, amely azt állítja, hogy a vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszerértékesítési csatornák elérése és minél több ilyen csatorna alkalmazása. A dolgozatom harmadik célkitűzése (**C3**) a helyi élelmiszerrendszerek termelőközpontú megközelítése, azaz a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérése az IDEA modellel. Az új módszer bemutatásán túl további céloom javaslatok megfogalmazása a hazai alkalmazás eredményeinek bizonyítása alapján és a jövőbeni alkalmazási lehetőségek értékelése. Az empirikus vizsgálatokkal törekszem egy „hibrid modell” bemutatására, mely a dolgozat negyedik célkitűzése (**C4**). A hibridmodell jelen esetben az IDEA módszer adaptálása, és a helyi élelmiszerrendszerek mérésére szolgáló kutatási eljárások kombinálásával jön létre, mely alkalmazásának feltételeinek megvizsgálását tűztem ki célul.

Disszertációmban olyan módszerek alkalmazását vizsgáltam meg, amelyek alkalmasak lehetnek a homokhátsági tanyás gazdaságok fenntarthatóságának mérésére, azaz a következő kritériumoknak megfelelnek:

- gazdaság-szintű;
- elsősorban primeradatbázist alkalmaz;
- értelmezi és elemzi a családi, illetve a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmakat;
- integráltan kezeli a környezeti, gazdasági és társadalmi pilléreket;
- figyelembe veszi az uniós és állami normákat;
- képes értelmezni a rövid élelmiszerláncot és a gazdaság élelmiszerláncban elfoglalt helyét.

A vizsgálatokhoz szükséges paraméterek meghatározását követően számos európai modell tanulmányozására került sor (LAZZERI 2006, DEBAILLEUL és FOURNIER 2007, OECD 2001, IAASTD 2009, RUSSILLO és PINTÉR 2009, GAFSI és FAVREAU 2010), amelyek alkalmasak lehetnek hazai adaptációra. A franciaországi ösztöndíjas időszak alatt olyan módszereket ismertem meg és tanulmányoztam, amelyek elsősorban a családi gazdaságokkal, illetve a kistermelők tevékenységének mérésével, annak mélyebb analizisével foglalkoztak. Számos metodika kutatását végeztem el, mint pl.: RISE, Dialect, Indigo, fenntarthatósági mérési módszerek, amelyek közül az úgynevezett IDEA módszer tűnt a legalkalmasabbnak a hazai adaptálásra, valamint talán ennek az elvégzése adott választ a hazai viszonyok alapján feltett tudományos kutatási kérdésekre. A módszer első kipróbálása Franciaországban történt meg, a felmérésben szereplő családi gazdaságok esetében. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményei hazai konferencián kerültek publikálásra (KUJÁNI és VARGA 2012). Majd az első magyarországi alkalmazási kísérletet méhészetek esetében végeztük el, Varga Hajnalka PhD hallgató kérdőíves felméréseinek adatai alapján (KUJÁNI és VARGA 2013). Ezt követően a Duna-Tisza közti homokhátsági tanyás gazdaságainak méréséhez alakítottam át a módszert (3. táblázat). Az IDEA módszer első alkalmazása rávilágított arra a problémára, hogy a modell nem ad kellő mélységű választ a területhez kötött élelmiszerrendszerek értelmezésére, illetve a helyi szintű felmérésre. Ennek az igénynek a kielégítésére egy saját „hibridmodell”, avagy „modell-kombináció” igyekeztem megalkotni, amelyhez az IDEA módszer mintájára készült ún. DiagSYAL-t alkalmaztam. Ez egy olyan modell, amelyet a 2009-2012 között lezajlott Altafoodss projekt eredményei alapján állítottak össze a projektet koordináló intézmény kutatói Franciaországban (akik korábban maguk is részt vettek az IDEA modell kialakításában). Ennek szellemében a jelen kutatás első része a tanyás gazdaságoknak az átalakított IDEA modell verzióját, illetve felmérését tartalmazza. Majd a területi felmérés és a lokalizált élelmiszerrendszerek értelmezését a DyagSYAL program egyes indikátorainak bevonásával és átalakításával készítettem el.

3. táblázat: A hazai igényekre adaptált IDEA modell

	Megismételhető	Élhető	Átadható	Életképes
Általános kérdések	<ul style="list-style-type: none"> • A természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás • Agrár-környezetgazdálkodás • Biodiverzitás • Környezettudatos gazdálkodás 	<ul style="list-style-type: none"> • Értéket őriz meg környezete és az utókor számára • Aktív részévé válik a helyi gazdaságnak • Élelmiszert szolgáltat a városi lakosságnak 	<ul style="list-style-type: none"> • Munkahelyet teremt • Fenntartja és ellátja a gazdálkodó családot • Tudásátadást végez • Támogatja a sokszínűséget 	<ul style="list-style-type: none"> • Hatékony • Gazdaságos • Pénzügyileg független • Infrastruktúrája fejlett • Gazdaságilag átadható • Munkahelyet teremt
	Környezeti	Társadalmi	Gazdasági	
Tanyás, családi gazdaságok speciális kérdései	<ul style="list-style-type: none"> • Csökkenti a deflációt • Figyelemmel van a vízgazdálkodásra • Fenntartja az Alföldre jellemző biodiverzitást – tájfajták, szárazságtűrő fajták • Állattartást is végez, és visszaforgatja a szerves anyagokat 	<ul style="list-style-type: none"> • Használja a Homokhátságra jellemző sokszínű gazdálkodási formákat • Helyi terméket állít elő • Bemutatja a tanyasi létformát • Tanyás gazdálkodásra alapozott vidéki turizmust végez • A táj és a gazdaság fejlesztésével lehetővé teszi a helyben maradást/kiköltözést a tanyára. • Informális hálózatot épít a tanyasi és vidéki lakossággal, csökkenti a kulturális elszigeteltséget • Együttműködik más tanyás gazdaságokkal 	<ul style="list-style-type: none"> • Önfenntartó/félig önfenntartó gazdálkodás • Helyi termékeket és turisztikai látványosságot hoz létre – pl.: lovas turizmus • Elérhető útvonalon fekszik • Több lábon áll, hogy kivédje az éghajlati tényezők (anomáliák) negatív hatásait 	

Forrás: saját szerkesztés (2013)

3.4. Az IDEA modell alkalmazása a magyar környezetben

Az IDEA francia mozaikszó, ami a következő kifejezést jelenti „Fenntartható Mezőgazdasági Termelők Indikátorai” (*Indicateurs de Durabilité des Exploitations Agricoles*) (VILAIN et al. 2008). A módszer több kutatócsoport munkájának közös eredménye, amelyet a francia Mezőgazdasági és Halászati Minisztérium Oktatási és Kutatási Főosztálya kérésére alakították ki.

Az IDEA módszer alkalmazását többek között azért tartom alkalmasnak a hazai adaptálásra, mert a három fenntarthatósági pillér egységes vizsgálata mellett kitér olyan társadalmi kérdésekre, amelyek meghatározzák a multifunkcionális családi gazdaságok hatékonyságát, értékesítési potenciálját, sőt tevékenységük tervezhetőségét is. Ezen felül az IDEA modell az OECD által kidolgozott és alkalmazott indikátorokat meghatározó módszerre támaszkodik (BINDER és WIEK 2007, JUSSAUME et al. 2009). Más külföldi kutatások és a saját részeredmények alapján végül az IDEA modell struktúráját alkalmaztam a „modell-kombináció” megalkotása során. Továbbá teljes mértékben elfogadtam a módszer által javasolt pontrendszert, illetve a pillérek közül a környezeti indikátorlistát (a teljes indikátor lista a 7. mellékletben található). A modell alkalmazása során tapasztalt problémák ellenben rámutattak a társadalmi és gazdasági indikátorok értelmezéseinek nehézségére, ezért a struktúrát és a főbb indikátorokat megtartva itt a DiagSYAL mutatószámait helyettesítettem, valamint saját mutatószámokat alakítottam ki.

3.4.1. Az indikátorok meghatározása

LANDAIS (1998) fogalmi meghatározására és a kapcsolati rendszerére támaszkodva az IDEA modell szerzői meghatározták azt a 42 indikátort, amelyek teljes képet adnak egy családi gazdaság fenntarthatóságáról. Az indikátorok a fenntarthatósági pillérek szerint három csoportot alkotnak, amint azt az 3.2. alfejezetben röviden ismertettem: agroökológiai, társadalmi-területi és végül gazdasági pillérek. Minden egyes indikátor saját súlyozást kapott, amelynek helyességét a módszer gyakorlatban való alkalmazása igazolt. A súlyozás igazodik az egyes pillérek és a mutatószámok közötti kapcsolatokhoz, a mezőgazdasági rendszerekhez, a már ismert és alkalmazott FAO, OECD modellekhez. Nagyon fontos kritérium, hogy a fenntarthatóságnak számos értelmezése létezhet természetstől, technológiától, értékesítéstől függően. Az indikátorok értéke ezt a logikát követi, azonban nagyon nehezen változtatható az adaptálás során, mivel minden egyes indikátor értéke összefüggésben áll más tényezőkkel. Például, ha a gazdaság nem végez állattenyésztést, akkor az arra kapható érték nulla, viszont ezt kompenzálja ez esetben a növénytermesztés egyes indikátorainál kapott pontszám így pl. a közelből beszerzett szerves trágya, a vetéscserélő hüvelyesekkel, zöldkomposzt, nagyobb kultúrnövény biodiverzitás stb..

A modell felépítését tekintve minden egyes pillér 100 pontot kap, ami azt teszi lehetővé, hogy összehasonlíthatóvá váljanak, és egyforma súlyozásúak legyenek a

fenntarthatósági tengelyek. A pilléreken belül három-három tényezőcsoportra bontjuk a kérdéseket, melyek maximálisan elérhető értéke 33 vagy 34 pont. Tehát összesen egy gazdaság 300 pontot kaphat, melyből 100-100-100 jut a környezeti, társadalmi és gazdasági pillérekre. Így a gazdaságok összességében és részterületekre bontva is összemérhetőek.

Az eredeti IDEA módszer validálása három módon is megtörtént: egyrészt a nemzetközi tudományos körökben, ahol más kutatók is véleményezték a módszert. Másodrészt a területi felmérések során, azaz mennyire alkalmazkodott a modell a területi igényekhez, végül egy 1200 fős megkérdezéssel mérték az alkotók a véleményeket, kritikákat, amelyek alapján kialakult a módszer végleges (jelenlegi) verziója.

3.4.1.1. Agrárökológiai pillér

Az agrárökológiai megközelítés 18 indikátort tartalmaz (7. melléklet 29. táblázat). A nemzetközi szakirodalomnak megfelelően olyan elemeket foglal magába, amelyek egyrészt értelmezik és méri egy gazdálkodási rendszer önállóságát energiafelhasználás szempontjából, a víz-, talaj- és levegővédelemre szánt figyelem oldaláról. Valamint választ ad arra, hogy a tápanyag-utánpótlás és a megújuló energiák alkalmazása hozzájárulnak-e a gazdaság hosszú távú fenntartásához. Ezért maga a megközelítés is agrár-környezetgazdálkodás oldaláról vizsgálja a termelőket, mivel nem csak a természeti javak gazdálkodását, de a mezőgazdasági technológiák alkalmazását is elemzi, így túlmutat a fenntarthatóság hármes pillérében megnevezett környezeti indikátorokon. A szempontsort három fő csoportra bontották a szerzők:

- a) Diverzifikációra (4 indikátor),
- b) Környezetvédelemre (7 indikátor),
- c) Mezőgazdasági gyakorlatra (7 indikátor).

Ezek kombinációja számos megoldást enged a fenntarthatóság értelmezésére, ami azt is jelenti, hogy számos indikátor átfedést mutat.

a) Diverzitás

A diverzitás (*diversité*) főcsoport egyrészt figyelemmel van az ökoszisztéma megóvására, valamint a szakirodalomban említett mezőgazdasági multifunkcionalitás definíciók szerint a gazdaság több lábbon állására. Ez azt is jelenti, hogy az itt kapott értékek alátámasztják egy olyan termelési rendszer fenntarthatóságát, amely több kultúra, állatfaj alkalmazásával több élelmiszerláncban képes részt venni, esetleg megalapozza a feldolgozáshoz szükséges termékpotenciált.

b) Környezetvédelem

A környezetvédelem (*l'aménagement de l'espace*²²) főcsoport célja kiegészíteni a diverzitásra adott válaszokat és mélyebben elemezni a területen alkalmazott környezetgazdálkodási megoldásokat. Az itt található indikátorok nem a természetmaximálást helyezik előtérbe, hanem olyan biológiai, vagy környezetvédelmi technikákat, amelyek a gazdálkodás, a termesztés, a táj hosszú távú fenntartását pontozzák. Az indikátorok ugyan a 2007-2013 közötti KAP feltételrendszereire reflektálnak, mégis részben választ adhatnak a 2015-től hatályba lépő „zöldítés feltételrendszerére”²³ is. Itt kerül mérésre a növényvédő szerek alkalmazása, a tápanyagmérleg, vagy az állattenyésztésben használt gyógyszerek értékelése.

c) Mezőgazdasági gyakorlat

A mezőgazdasági gyakorlat²⁴ (*les pratiques agricoles*) olyan indikátorokat tartalmaz, amelyek a hozamok növelését támogatják környezetkímélő módon. Gyakorlatilag az agrártechnológiai indexek tartoznak ide, amelyek alkalmazása nem csupán a területtől függ, hanem a termelő által meghozott döntésektől is.

3.4.1.2. Társadalmi és területi fenntarthatóságot mérő indikátorok

A fenntartható mezőgazdaság gazdaságilag élhető, ökológiailag egészséges és társadalmilag méltányos (IKERD 1997). A fenntartható mezőgazdasági vállalkozásoknak ezért olyan kritériumoknak kell megfelelniük, mint a társadalmi változások, az életminőség javítása, etika, munkahelyteremtés, területfejlesztés, az állampolgárok alapvető jogainak tiszteletben tartása. A társadalmi fenntarthatóság indexeit nagyon nehéz definiálni, mivel meghatározásukra nem létezik egy egységesen elfogadott tudományos álláspont meghatározásukra. A vidékfejlesztési megközelítést alkalmazó kutatók véleménye szerint (a szakirodalmi feldolgozásban 2.2.1 alfejezet) a terület és a helyi civil közösség által meghatározott környezet, szokások, kialakult hagyományok határozzák meg egy vidéki térség lehetőségeit, attitűdjeit és a fejlesztési irányokat ehhez szükséges igazítani. Ebből következik,

²² A *l'aménagement de l'espace* elnevezésű főcsoport pontos értelmezése a területtervezéssel és a terület gazdálkodással áll kapcsolatban, amelyet pontos fordítás helyett egy átfogóbb fogalommal helyettesítettem a fordításból adódó értelmezési problémák elkerülése érdekében.

²³ Természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás: a mezőgazdaság által előállított közjavak ellentételezése és ösztönözése a 2015-től életbe lépő KAP-ban.

²⁴ Fontos megjegyezni, hogy az IDEA modellnek nem célja teljes mélységében elemzést adni egy gazdaság környezeti fenntarthatóságáról. Sokkal inkább az összefüggések kimutatására, az összehasonlíthatóságra törekszik, ezért nem tartalmazza az összes létező, mérhető környezeti indikátort, emellett gazdaság szintjén ad választ és nem parcellák szintjén. Ennek a hiányosságnak a kiküszöbölésére hozta létre a kutatócsoport az Indigo (a mezőgazdasági gyakorlat fenntarthatóságának mérése indikátorokkal – további információ: az INRA weboldalán található) elnevezésű modellt, amelynek célja a gazdaságok agrár-környezeti fenntarthatóságának teljes körű elemzése. Ez a modell képes az agrár-környezetgazdálkodási programok, az egyes technológiák vagy input anyagok alkalmazásának összehasonlítására.

hogy a társadalom és a mikrokörnyezet változásával módosulnak szociális (területi) fenntarthatósági kritériumok is (7. mellékletben 30. táblázat). Mivel az IDEA modell által javasolt indikátorok nem a nemzetközi módszerek szerint épülnek fel, így könnyebben módosíthatóak és adaptálhatóak, mint a korábban bemutatott agrár-ökológiai indexek. Szükséges megemlíteni, hogy az IDEA modell által javasolt témakörök között számos olyan feltétel hiányzik, mint az együttműködési készség, a társadalom elfogadó készsége, a munka minősége, stb., amelyek integrálására lehetőség nyílik a modell tesztelése során.

A társadalmi és területi szempontok célja, hogy kvalitatív választ adjon a családi gazdaság életminőségének mérésére, a termelési potenciáljának súlyára a helyi élelmiszerláncban, és végül a nem mezőgazdasági tevékenységek szerepére a helyi társadalomban. A francia megközelítés középpontja a család, amely a helyi viszonyoknak, a családi gazdaságok nagy számának megfelelően alakult ki. Viszont az első hazai adaptációs kísérletek rámutattak arra, hogy magyarországi viszonylatban nem a család áll a felmérés központjában, mint a felmérés egysége, hanem a kistermelő. Ettől függetlenül érdemes feltenni néhány családi gazdasággal kapcsolatos kérdést is, mint például a gazdaság átadása a fiatalabb generációknak, családi munkaerő jelentősége stb..

A korábbi hazai vizsgálatok egyben rámutattak arra, hogy a hazai társadalmi és egyben gazdasági fenntarthatóság kulcskérdése az, hogy a félig önfenntartó gazdaságok, a hazai kistermelői struktúra **hogyan képes piaci szereplővé válni.**

A piaci szereplő a piacról szerzi be a szolgáltatásokat, tehát azzal, hogy kilép az önellátásból kiteszi magát egy folyton változó külső környezeti tényezőnek (RÁCZ 2007), így a kérdés továbbá az, hogy milyen indikátorok támasztják alá a kiszolgáltatottságának csökkenését.

A szociális és kulturális mérések jelentőségét támasztja alá KUCZI (2000) a hazai kisvállalkozásokról írt könyvében. A vizsgálatok középpontjába az ember tényezőt állította, amely választ adhat arra, hogy mely motiváló faktorok magyarázzák a családi vállalkozások fejlődését. Ezek a faktorok a következők:

- alkalmazkodási képesség;
- család szerepe (foglalkoztatás);
- történelmi, kulturális aspektus (tanyás térségben önszerveződés, önellátó parasztgazdaságok, mint előzmény);
- vállalkozás indításának indokai: elvárt jövedelem, családi indíttatás, beruházás, társadalmi indíttatás, globalizációs változások, stb.;
- vállalkozás típusa fejlődési szakaszonként: lokális piacra termelők, szocializmus utáni vegyes gazdálkodás);
- képzettség;
- a terület, kisközösségek hagyományai (kaláka munka, helyi vásárlóerő, stb.);
- kooperációs készség;
- multifunkcionális tevékenységek – jövedelemszerkezet.

A társadalmi indikátorokat tehát KUCZI (2000), FERTŐ és TÓTH (2012) a témában megjelent könyve, TÓTH és HAMZA (2006) az eltartó-képesség vizsgálatai és ALVINCZ és VARGA (2000) családi gazdaságok terén végzett tanulmányai alapján és a saját első adaptációs kísérletek eredményeire alapozva módosítottam. Az átértelmezett tényezőket az indikátorok ismertetésénél pontosítom. A lokalizált élelmiszerrendszerhez kapcsolódó mutatószámokat a DiagSYAL modell alapján válogattam össze.

A szempontsor itt is három főcsoportra oszlik:

- a) Helyi termékek és területi kötődés,
- b) Foglalkoztatás és szolgáltatások,
- c) Etika és társadalmi elvárások.

a) Helyi termékek és területi kötődés

A szociális és területi indikátorok első csoportja azon a megközelítésen (ALLAIRE 2011, NIHOUS 2008, SYLVIANDER 1995, SZAKÁLY et al. 2010) alapszik, hogy a helyi fogyasztási modell és a helyi élelmiszer-előállítás elválaszthatatlan tényezők, valamint harmóniájuk elengedhetetlen a társadalmi fenntarthatósághoz. A helyi termékek kialakulása helyi hagyományokból, kultúrából gyökerezik, amely szintén alátámasztja a helyi termelés és fogyasztás egyensúlyának igényét. A főcsoport olyan mutatószámokat tartalmaz, melyek befolyással vannak egy gazdaság helyi piacokon való megjelenésére, illetve egy önfenntartó tanya piacra lépési lehetőségeire, elsősorban termékoldalról megközelítve.

b) Foglalkoztatás és szolgáltatások

A mezőgazdaság gépesítésével, a szántóföldek méretének növekedésével és a mezőgazdaság egyre intenzívebbé válásával a szektor elveszti munkaerő megtartó képességét (BOSSO-PLATIÈRE 2005). Ezzel szemben a kézimunka-igényes, főleg kertészeti kultúrák, extenzív állattenyésztés, feldolgozás és helyi értékesítés hozzájárul a szezonális és az állandó munkahelyteremtéshez. Mint TÓTH és HAMZA (2006) is megállapították a multifunkcionális (*off-farm*) tevékenységek biztosítják a fiatal generációk helyét a gazdaságban és a szolgáltatások szélesítése támogatja a vidéki lakosság elvándorlásának csökkenését. A helyi, hagyományos mezőgazdasági műveletek felelevenítése hozzájárul az agrárszektoron kívül eső szakmák aktiválásához is, mint pl.: kézművesség, szaktanácsadás, oktatás. Mindemellert a hagyományos technikák megőrzése és átadása segíti a területhez kötődő egyedi ízek, módszerek megóvását és egyben kommunikációját, mint a hagyományos sajtkészítési technikák, hús, vagy akár gyümölcs-, zöldség feldolgozási módszerek. Továbbá egyetértve FEHÉR (2012) megállapításaival, szükséges kihangsúlyozni, hogy a helyi feldolgozás, a helyi értékesítés a lokális gazdaságot élénkíti, amely a vidék fejlesztésében is közreműködik.

c) Helyi kapcsolatrendszer

A mezőgazdasági tevékenység számos funkciójából adódik, hogy a termelés módja felvet etikai és felelősségi kérdéseket. A környezet, a táj, a vidéki örökségek fenntartása, a pozitív és negatív externális hatások, valamint maga a megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer előállítás meg megfelelő fokú felelősségvállalást vár el a termelőktől. Ezért az etika és társadalmi elvárások főcsoport a morális, társadalmi szabályok figyelembevételével foglalkozik és próbál arra mérhető választ adni.

3.4.1.3. Gazdasági fenntarthatóság

A gazdasági fenntarthatóság az utolsó pillére a modellnek, amely széleskörűen elfogadott mérőszámokra épül. Az ideális mezőgazdasági vállalkozás gazdaságilag élhető, hatékony és jövedelmező, ami lehetővé teszi az átadhatóságát és a családtagok foglalkoztatását. A hazai vizsgált vállalkozások között jelen van mind a két termelői forma, melyek megjelennek a piacon: árutermelők illetve saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő gazdaságok (félíg önellátó), amelyek gazdasági fenntarthatóságának megítélése eltérő. (A dolgozat nem foglalkozik a hazai egyéni gazdaságok között gyakran fellelhető csak saját fogyasztásra termelő – önellátó – gazdaságokkal). Az IDEA modell a gazdaság eltartó képességét megélhetés, azaz jövedelmezőség szempontjából vizsgálja, amely meghatározza a család életminőségét, a megélhetés színvonalát, a gazdálkodás biztonságát és a fejlesztés lehetőségeit (HAMZA és TÓTH 2006). A gazdasági pillér négy alcsoportot tartalmaz (7. melléklet 31. táblázat):

- a) jövedelmezőség;
- b) önállóság;
- c) átadhatóság;
- d) hatékonyság.

a) Jövedelmezőség

A hatékonyságot mérő indikátorok tartoznak a főcsoport alá, amely figyelembe veszi a mezőgazdasági termelésből származó jövedelmet és az agrár-költségvetési juttatásokat (támogatás) (HAMZA és TÓTH 2006).

4. táblázat: Mezőgazdasági tevékenységekből származó jövedelmek

On-farm jövedelmek típusai	Off-farm jövedelmek típusai
Mezőgazdasági alaptevékenységből származó	Munkabér (gazdaságon kívüli)
Alaptevékenységen kívüli tevékenységből származó	Nyugdíj
Földalapú támogatás	Szociális juttatás
Bérleti díj	Egyéb forrás

Forrás: HAMZA és TÓTH (2006)

A pénzügyi adatgyűjtés nehézsége miatt egy egyszerű jövedelmezőségi mutatót alkalmazok, amely az adózott eredményt vetíti a családi élők munkára. Az OECD indikátorok alapján megkülönböztetünk on-farm és off-farm jövedelmeket (MOREDDU 2004). Az on-farm jövedelmek a mezőgazdasági tevékenységből adódó jövedelmeket, míg az off-farm a nem mezőgazdasági jövedelmeket jelenti (4. táblázat).

b) Gazdasági és pénzügyi önállóság

A főcsoport vizsgálja a termelő pénzügyi önállóságát és a támogatásoktól való függőségét. A pénzügyi autonómia számítása egy gyakran alkalmazott indikátor a gazdasági fenntarthatóság mérése során. Ez meghatározza a gazdasági támogatásoktól való függőségét és egyben befolyásolja a termelő és családja életminőségét. A modell-kombináció emellett tartalmazza az élelmiszer-csatornák alkalmazását is, amely a modell újszerűségét jelenti. A francia esettanulmányok bizonyították, hogy annál fenntarthatóbb egy családi gazdálkodás minél többféle csatornán képes értékesíteni termékeit (KUJANI 2012). Kisebb gazdaságok esetén ez leginkább a rövid élelmiszer-csatornákra korlátozódik, intenzív gazdaságok esetén pedig a hagyományos többszereplős értékesítési lánc mellett jelennek meg az alternatív értékesítési módok. A vizsgált gazdasági típusok esetén tehát az értékesítés formája hozzájárul a gazdasági fenntarthatósághoz, ha egy gazdaság minél több csatornát, módszert alkalmaz. Ezt a logikát követve került az élelmiszer-feldolgozók beépítése is az indikátorok közé, mivel a vizsgált gazdaságok piacra lépésének egyik fontos feltétele, hogy a szezonális nyers termékeken kívül az év más időszakában is képesek-e értékesíteni feldolgozott élelmiszereket.

c) Átadhatóság

A mutató a gazdaság hosszú távú gazdasági fenntarthatóságát vizsgálja, azaz a termelés hatékonysága lehetővé teszi-e, hogy a vállalkozás öröklődhessen generációk között? Az átadhatóság két faktor összege alapján ítélt meg:

1. a gazdasági eredményesség, melyet az ún. „jövedelmezőség” faktor mutat meg, illetve
2. a likert-skálás mérésre alapuló „motiváltság átadásra” jelez.

d) Hatékonyság

A közgazdaságtanban a hatékonyság fogalmát két oldalról vizsgálhatjuk a definíció szerint: meghatározott cél elérése a lehető legkisebb ráfordítással vagy adott ráfordítással a lehető legjobb eredmény elérése.

3.5. A helyi élelmiszerrendszerek mérése a DiagSYAL modell alkalmazásával

A területi feltételrendszerek bemutatásához egy olyan modellt választottam, mely az Altafoodss projekt eredményeire támaszkodik, és amely a programban résztvevő nyolc európai partner által megnevezett kritériumokat gyűjtötte össze és rendszerezte.

Az IDEA modell mintájára készült a DiagSYAL szintén indikátoralapú módszer, mely a vállalkozás-központú mérőszámokat kiegészíti a terület felmérésére alkalmas mutatószámokkal. Neve a DIAGnostic du SYstème Alimentaire Localisé, azaz a helyhez kötött élelmiszerrendszerek elnevezéséből ered. A módszer három főtémát jelöl meg, amelyek vizsgálata nélkülözhetetlen az alternatív élelmiszerrendszer paradigma gyakorlati alkalmazása során:

- a) területhez kötődő feltételek,
- b) a helyi termékekhez,
- c) helyi szintű vidékfejlesztés feltételei.

A modell az IDEA-hoz hasonlóan 43 indikátort tartalmaz és súlyozása is hasonlóan történik. A maximálisan elérhető pontszám 300 pont, az egyes pilléreké 100-100-100 pont. Az új módszer azonban még nem tartalmazza az egyes indikátorok súlyozását, mivel Európa különböző régióiban jelenleg folynak a kutatások. Dolgozatomban a DiagSYAL-t az alternatív élelmiszerrendszerek feltételrendszerének ismertetésére alkalmazom és nem a terület értékelésére (azonban a módszer első tesztelésének eredményeit az 8. melléklet tartalmazza). Ennek oka az, hogy a DiagSYAL program mutatószámai csak egy francia régióra készültek el, így további részletesebb kutatások lennének szükségesek az indikátorok értékeinek beállításához. Ez a munka túlmutat a doktori értekezésem körében elvégzett kutatásokon. A kritériumokat hazai viszonyoknak és fogalmaknak megfelelően értelmezem, így számos indikátor esetében szükséges eltekinteni a pontos fordítástól. A következő három pillér a fenntarthatóság logikáját követve három különböző megközelítésként jelenik meg a gazdaság és a terület kapcsolatát tekintve a termelő, a termék és a környezet vonatkozásában.

a) A területhez kötődő feltételek

Az alternatív élelmiszerrendszerek helyi szintű alkalmazása és a vidékfejlesztési programok tervezése során az egyik legfontosabb tényező a területi potenciálok felmérése, megfelelő irányú fejlesztése, az alulról jövő kezdeményezések feltérképezése. A modell három területi funkció teljesülését nevezi meg, amelyek jelenléte befolyásolja a SYAL-ok kialakulását (8. melléklet 32. táblázat):

- élelmiszer-feldolgozás a vidéki gazdaságokban;
- területi kohézió: város-vidék kapcsolatok kialakulása;
- kutatási és fejlesztési törekvések és infrastruktúra jelenléte.

b) A termékekhez kötődő feltételek

A helyi termékek jelentik az alternatív élelmiszerrendszerek alapját, mivel azok helyhez kötődő fajtái, ízei, a rájuk épülő gasztronómiai hagyományok határozzák meg egy terület turisztikai, gasztronómiai vonzerejét. A SYAL tervezése és értékelése során ezért alapvető fontosságú, hogy melyek azok a termékek, amelyek nevükben, eredetükben az adott területhez kötődnek, hozzátartoznak a népszokásokhoz, a helyi konyhakultúrához. Illetve jelenleg van-e elegendő

mennyiség, minőség, beszélhetünk-e a termékek védettségeről, ismertségeről (8. melléklet 33. táblázat). A „Termékek” főcsoport egyrészt vizsgálja a termelési oldalt („Termékminőség”): létezik-e és megfelelő mennyiségben és minőségben helyi termékek, illetve a helyi fogyasztók hozzájuthatunk-e ezekhez az árucikkekhez. Illetve vizsgálja a fogyasztói oldal jelenlétét („Értékesítés”), az értékesítési csatornákat és végül a RÉL-ek fejlesztésével kapcsolatos helyi pályázatok, fejlesztések eddigi eredményességét (Témában megvalósuló projektek eredményessége).

c) A területi dinamika szerepe

A „területi dinamika” fogalma egyre gyakrabban alkalmazott a hazai területfejlesztési szakzsargonban, amely a terület, a vidék fejlesztésével áll kapcsolatban. HOUÉE (2001) hangsúlyozza, hogy a területfejlesztés lényege a szinergia a lokális szereplők között annak érdekében, hogy a potenciális helyi humán erőforrást a terület aktív fejlesztésére, gazdasági, társadalmi, politikai erőforrásainak növelésére használja fel a döntéshozók támogatásával. Ezeknek az intézkedéseknek, törekvéseknek és folyamatoknak a rendszere és fejlődése befolyásolja a területi dinamikáját (MERCOIRET 1999).

A „területi dinamika” főcsoport tehát azokat az intézkedéseket vizsgálja, amelyek befolyásolják a lokalizált élelmiszerrendszerek fejlődését, támogatását, vidékfejlesztési, illetve területfejlesztési programokba helyezését (például a Vidékfejlesztési Minisztérium rendeletei, mint például a Kistermelői rendelet) (8. melléklet 34. táblázat). Emellett foglalkozik a helyi KKV-k és a helyi szereplők, a civil szerveződések szerepével. A DiagSYAL modell pillérei nem csak az elméleti megközelítésben, de vizsgálati szempontból is innovatívnak számítanak. Ebből az újszerűségből adódik a modell kipróbálásának igénye és körültekintőbb adaptálási lehetőségeinek vizsgálata. A modell adaptálása nem célja a jelen dolgozatnak, viszont az újszerű megközelítés támogatja a hazai vizsgálatokat, azaz a családi gazdaságok felmérését a területhez kötődő élelmiszerrendszerek kombinációjában. Ezért a modell egyes indikátorait az elemzések során alkalmazom.

3.6. Az adatok feldolgozása többváltozós statisztikai elemzésekkel

Az adatok feldolgozása három lépcsőben történik. Az elemzések több perspektívából közelítik meg a fenntarthatóság kérdéskörét és különböző módszerekkel nyújtanak kvalitatív választ a kérdésekre:

- elemzi a termelési rendszer gyenge és erős pontjait a gazdasági egységek szintjén;
- adott pillanatban vizsgálja a gazdaságok fenntarthatóságát;
- adott termelési ágazat, illetve ez esetben gazdálkodási forma eredményességére és hiányosságaira fókuszál;
- területi lehatárolást ad a mezőgazdasági vállalkozások fenntarthatóságáról a társadalmi, gazdasági, környezeti kritériumok alapján;

- számszerűsíti az egyes szempontokat;
- típusokba rendezi a meghatározó jellemzők alapján csoportosított, vizsgált gazdaságokat.

Az adatok elemzéséhez a főkomponens-analízis választottam, mivel a cél az volt, hogy a gazdaságok jellemzőit a modell kritériumai alapján csoportosítsam, emellett a főkomponens analízis eredményei grafikusán is jól ábrázolhatóak legyenek. A főkomponens-analízis olyan adatredukciós eljárás, amellyel az egymással lineáris összefüggésben lévő változók közös lényegét kifejező faktorok tárhatók fel. Az elemzés azt feltételezi, hogy a változók háttérében olyan nem mérhető, rejtett struktúrák állnak, melyeket e módszerrel kiragadva kis információvesztéssel leírható az adathalmaz. Erre akkor van szükség, amikor meg akarunk bizonyosodni arról, hogy a mintában kapott válaszokból kibontható korábban nem ismert struktúra illeszkedik-e az elemi, mért változókra.

A főkomponens-elemzés gyakorlatilag a faktoranalízis során használt tömörítési, faktorextrakciós módszer, melynek lényege, hogy a változók számát csökkenti minimális információvesztés mellett. Ezért alkalmazása akkor indokolt, ha a változók száma magas. Lényeges tulajdonsága a módszernek, hogy mindegyik komponens a sajátérték sorrendjében magyarázza a megfigyelt változók varianciáját, ahol az első faktor legnagyobb részt, míg a többi faktor csökkenő mértékben járul hozzá az összvarianciához (SAJTOS és MITEV 2007).

A főkomponens-elemzéssel a következő kérdésre kerestem a választ:

- Mely egységek/indikátorok/tényezők hasonlítanak, vagy különböznek egymástól?
- Létezik-e a minták homogén csoportja az indikátorok között fennálló korreláció alapján?
- Mely változók befolyásolják negatív, vagy pozitív irányban a minták közötti kapcsolatokat?
- Lehetséges-e kategorizálni a változókat?

Amennyiben a főkomponens-analízis értékelhető eredményeket ad, és a 43 indikátorból homogén csoportok hozhatóak létre, akkor az új eredmények alkalmasak további vizsgálatokhoz. Ezért a vizsgálatok során céлом a főkomponens analízist a hierarchikus klaszterelemzéssel kiegészíteni, mely a megfigyelési egységeket homogén csoportba rendezi az elemzésbe bevont változók alapján. A folyamatot abban az esetben tekinthetjük sikeresnek, amennyiben az egységek hasonlítanak csoporttársaikhoz, azonban eltérnek a más csoportba tartozó elemektől. A klaszterelemzés a megfigyelési egységek számát kívánja csökkenteni, de a változók számának csökkentésére is alkalmas. Az analízis elvégzése során alapvető feladat azon változók megtalálása, amelyek a csoportok közötti különbséget okozzák, ezért gyakori megoldás az, hogy a klaszterelemzést a faktorelemzés során létrejött változók segítségével végzik (SAJTOS és MITEV

2007). A hierarchikus klaszterelemzés azon az elgondoláson alapszik, hogy első lépésben valamennyi besorolásra váró esetet külön egyszemélyes klaszterekben képzeljük el (ezen esetben tehát annyi klaszterünk van, ahány elemű a mintánk), majd abból a két elemből, amely a legközelebb van egymáshoz, az analízis közös klasztert készít (ekkor a klaszterek száma $n-1$). Harmadik lépésben két dolog történhet: vagy talál az eljárás egy olyan elemet, amely közel van az imént kialakított kételemű klaszterhez, és azt háromeleműre bővíti, vagy talál két, ettől a csoporttól különálló, de egymáshoz közel eső elemet, melyekből egy újabb kételemű klasztert képez. Ez az építgetés mindaddig folytatódik, míg valamennyi elemünk egyetlen, ám meglehetősen heterogén klaszterben tömörül (SZAPPANOS 1999).

3.6.1. Az adatok forrása, és az adatok felvételezésének módja

Az adatok felvételezése több lépcsőben és több megkérdezés során zajlott. A módszer sajátosságaiból adódik, hogy kizárólag primer adatbázis alkalmas a modellek kipróbálásához. A célkitűzések és a modellek összeállítása viszont az angol, francia és magyar szakirodalom részletes tanulmányozásának, azaz egy szekunder kutatásnak az eredménye. A fenntartható családi gazdálkodás egy nagyon kis szegmense a fenntarthatósági kutatásoknak és a társadalmi megközelítés jelentősége miatt helyi adottságokra épített adat-felvételezést igényelt.

2010-ben a franciaországi Agen városi Területfejlesztési Kutató Intézetben (*Institut National du Développement Local*) végeztem első szakirodalmi és modellezési kutatásaimat, ahol a fenntarthatósággal, ezen belül pedig a Landais-moddellel foglalkoztam. Az új megközelítés megértéséhez számos mélyinterjút végeztem francia kutatókkal²⁵, akik a fenntarthatóság társadalmi szempontú vizsgálatát és annak mérhetőségét magyarázták el. Emellett részt vettem MSc diplomavédéseken, ahol a rövid élelmiszerlánc rendszerszemléletű vizsgálata és termelői szintű kutatásába nyertem betekintést. Ezeknek a beszélgetéseknek, mélyinterjúknak és a modell hazai adaptálási kísérleteinek eredménye a dolgozatban használt modell-kombináció.

A franciaországi tanulmányok során 30 termelővel készítettem mélyinterjút, 10 termelő töltötte ki a kérdőívet és három közös értékesítési pont (helyi termék bolt) marketing szempontú elemzését készítettem el.

Végezetül 2013 első félévében Magyarországon végeztem el a francia mélyinterjúk honosított és a hazai adottságokra adaptált változatát. A hazai felmérések lefolytatásához a saját ismeretségi körön túl, a Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület által elnyert pályázat biztosította a lehetőségeket. A projekt címe „Fenntartható

²⁵ Legjelentősebbek: Jean-Francois Pin, Francois Roux – Nemzeti Területfejlesztési Kutatóintézet Agen, Frédéric Wallet, Gilles Allaire, Bruno Colomb – INRA Toulouse-i Kutatóintézet, Christian Mongobert Midi-Pyrénées Regionális Agrárkamara Toulouse, Mohamed Gafsi Agrárfelsőoktatási Szakiskola (ENFA) Toulouse, Dinamikus Vidék Kutatócsoport.

helyi gazdasági kezdeményezések érdekképviselőinek megteremtése és piaci életképességük vizsgálata”, mely a Svájci- Magyar Együttműködési Program társfinanszírozásával, Svájci-Magyar Civil és Ösztöndíj Alapok támogatásával valósult meg.

3.6.2. A kutatási minta sajátosságai

Franciaországban és Magyarországon is kis mintákkal dolgoztam, melynek egyik oka, hogy az elemzésekhez nagyon sokrétű kérdéssort kellett készítenem, melyekre a válaszokat személyes megkeresés útján gyűjtöttem össze. A kis elemszám másik és lényegesebb indoka, hogy a célterületet képző családi, multifunkcionális tevékenységeket végző és elsősorban rövid ellátási csatornákon értékesítő gazdálkodók száma mindkét országban alacsony. Korábbi kutatások eredményei viszont alátámasztották azt a felvetésemet, hogy kis elemszámmal is értelmezhető és eredményesen alkalmazható az IDEA modell.

Az első, e területtel foglalkozó publikáció, M’HAMDI és munkatársai „A tunéziai tehenészeti telepek fenntarthatósági vizsgálata az IDEA modellel” (2009) volt. A kutatás keretein belül Tunézia észak-keleti részén található Nabeul régió tehenészeti telepeit vizsgálták, annak érdekében, hogy megoldásokat keressenek a kis és közepes méretű gazdaságok fejlesztésére. Az elemzések elvégzéséhez főkomponens-analízist és klaszterelemzést használtak a kutatók.

A második elemzett publikáció a Bordeaux környéki szőlősgazdák vizsgálatát mutatta be (DEL’HOMME és PRADEL 2005). A kutatás célja az volt, hogy elemezze a Bordeaux környéki gazdákat, akiknek nagy része 2002-ben áttért a biológiai termesztésre. Emellett a terület földrajzi eredetvédelemmel rendelkezik, ami meghatározza az értékesítés módját és a használható megnevezéseket, címkézést. Ennek ellenére a kisméretű családi gazdaságoknak évről-évre érdekesítési problémákkal és ökológiai kihívásokkal kell szembenézniük. A kutatás ebből kifolyólag arra keres választ, hogy a termelők csoportosítása révén milyen területen kell erősíteni, fejleszteni a helyi gazdaságokat, hogy hosszú távon fenntarthatóak legyenek. Az adatok elemzéséhez agglomeratív hierarchikus klaszterelemzést, főkomponens-analízist és blox-plot ábrázolást használtak.

Végül 2013-ban a Párizsban megtartott Rövid Élelmiszerlánc c. konferencián mutatta be CORADE és DEL’HOMME „A rövid élelmiszerlánc területi fenntarthatósága: egy új módszer alkalmazása és tesztelése” című kutatást (2013), melyben szintén az IDEA modell adaptálására adtak egy lehetséges variációt a szerzők. A kutatók 60 gazdaság adatait értelmezték a modell segítségével.

Az ismertetett három különböző témájú, de egy adott módszert alkalmazó kutatás bizonyította, hogy bizonyos adaptálások ellenében a modell kipróbálható és tesztelhető hazai körülmények között is. Nagyon fontosnak tartom kiemelni, hogy a nemzetközi gyakorlati kutatások tanúsították, hogy kis elemszámú mintákon is elvégezhető a modell adaptálása, ez esetben az

alacsony elemszámot a mélyreható elemzések és az indikátorok magas száma egészíti ki.

A vizsgált francia megyében (Tarn és Garonne megye) az Agreste központi statisztikai hivatal szerint összesen 5700 gazdálkodó volt aktív 2010-ben, akik közül 100 gazdaságban termesztettek például zöldséget, 800-ban gyümölcsöt, 100-ban szőlőt és 1000 állattartó telepet üzemeltető gazdaság dolgozott az alapvetően szántóföldi gazdálkodást folytatók mellett. Becslések szerint a gazdák 14-19%-a végez közvetlen értékesítést, valamint a megyében a leggyakrabban piacon és gazdaságban megjelenő termék a zöldség-gyümölcs, hús és a bor.

A vizsgált magyar megyékben a Duna-Tisza közti Homokhátságon három megye határa található. Itthon is csak közelítő számokat tudunk a közvetlen értékesítést végző, de többnyire multifunkcionális tevékenységeket végzők számáról. A kecskeméti piactanulmány 263 visszaérkezett kérdőívvel dolgozott, a Kamra-Túra honlapján pedig 115 gazdálkodó adatait és termékeit lehet megismerni. Ebből a körből választottam ki azt a 41 gazdát, akik megfeleltek a vizsgálatok feltételeinek, azaz:

- tevékenységük többrétű,
- esetleg feldolgozzák termékeiket,
- közvetlen módon értékesítenek,
- vagy folytatnak családtagjaik segítségével falusi vendégasztal, vagy más turisztikai, társadalmi tevékenységet.

Tehát a kiválasztás fontos feltétele volt, hogy a termeléssel foglalkozó családok már valamilyen formában végeztek feldolgozást és közvetlen értékesítést. Ezzel a szelekcióval a célom az volt, hogy igazoljam, vagy elvessem azt a **hipotézisemet (H1), miszerint a sokszínű, több lábon álló tevékenységet folytató, családjukkal, és a közvetlen társadalommal aktív kapcsolatot ápoló gazdaságok fenntarthatóak**, illetve ez az úgynevezett társadalmi szempontból vizsgált fenntarthatóság kihat a gazdasági fenntarthatóságra is.

4. EREDMÉNYEK

Az „Anyag és módszer” részben leírtak alapján az empirikus vizsgálataim a negyedik célkitűzésemet támasztják alá, amely egy hibrid modell bemutatásához kapcsolódik **(C4)**. A hibridmodell, mely az előző fejezetben tárgyalt IDEA módszer adaptálását és a DiagSYAL egyes indikátorainak bevonását jelenti, amely a gyakorlati alkalmazására vonatkozó célkitűzésem megalapozását tette lehetővé. Az „Eredmények” fejezetben célom **(C5)** a Franciaországban és Magyarországon elvégzett mélyinterjúk eredményeit az IDEA modell indikátorainak segítségével értékelni, majd az adatbázis alapján leíró és többváltozós statisztikai elemzésekkel felmérni. Az adaptációs vizsgálatok és a statisztikai elemzésekkel az alábbi hipotézisek elfogadását, vagy elvetését eredményezték:

Az adaptáció nehézségét és egyben a francia és a magyar termelők közötti legnagyobb különbséget nem a gazdasági fenntarthatóság okozza, hanem a társadalmi körülményekben mutatkozó eltérése **(H3)**.

A magyar termelők multifunkcionális tevékenységeit és a rövid ellátási láncban betöltött szerepét vizsgálva megállapítható **(H4)**, hogy a hazai termelők között is létezik már egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző (multifunkcionális) csoport, mely tagjai megfelelő támogatások esetén aktív szereplőivé válnak a homokhátsági tanyás térségekre koncentráló vidékfejlesztésnek.

4.1. A minta jellemzése

A két ország felmérésében szereplő gazdaságok adatait az 5. táblázat tartalmazza. A minta jellemzése során első körben négy szempontot vizsgáltam (jogi forma, termelés és termelési sokszínűség, biológiai gazdálkodás és a felmérések helyszíneinek területi sajátosságai). Az első a jogi forma, amelyben a gazdálkodás kereteit határozzák meg, mivel az kiható (leegyszerűsítve) az adózásra, részben a termelés volumenére és a családon belüli társas kapcsolatokra. A negyvenegy magyar megkérdezett gazdálkodónak 60%-a volt östermelő, ami azt jelenti, hogy a többi családtag teljes vagy részmunkaidőben bedolgozik. Ugyanebből a körből csupán kettő gazdaság választotta a társas vállalkozást, mint jogi forma és 15%, azaz hat termelő a családi vállalkozást.

A francia gazdák között a legnagyobb arányban a családi gazdaságok voltak (61%). Ennek Franciaországban több formáját is ismerik: GAEC és az EARL. Az 1962-es agrárreform óta létezik a „közös gazdálkodó mezőgazdasági csoport” (GAEC) elnevezés, amely gyakorlatilag a családi gazdálkodás jogi formáját testesíti meg. Majd ezt követően 1985-ben került megalkotásra az EARL fogalma, azaz a „korlátozott felelősségű mezőgazdasági vállalkozás”, ami jelenthet egy személyt, mint egyszemélyes vállalkozás, illetve több személy esetén lehet családi és nem családi jellegű mezőgazdasági üzem. A megkérdezett gazdák viszont mindannyian

családi formában alkalmazták ezt a speciális társas vállalkozási formát, mint például házaspárok, testvérek, sógorok, apa-fia kapcsolatban tevékenykednek (DESRIERS 2007).

5. táblázat: A minta jellemzése

Szemponatok	Magyar (n=41)	Francia (n=36)
Jogi forma	(%)	(%)
egyéni vállalkozó	17,0	36,0
őstermelő	61,0	-
társas vállalkozás (kft. bt.)	2,0	3,0
családi vállalkozás	15,0	61,0
Egyéb: kistermelő, adószámú magánszemély	5,0	-
Gazdálkodás formája		
Állattenyésztő	34,2	46,9
Zöldség-gyümölcs	48,8	28,1
Szőlő, borászat	4,9	15,6
Vegyés	4,9	3,0
Méhészet	4,9	3,1
Egyéb: gyógynövény, szárított gomba	2,4	3,1
Turizmust végez	58,5	87,5
Biológiai gazdálkodás	22,0	40,0

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.1.1. Termelés és sokszínűség

A vizsgált üzemek gazdálkodás szerkezete sokszínű. Nagy számmal szerepelnek az állattenyésztők, akiknek jelentős része sajtkészítő, vagy füstölt hústermék előállító. A megkérdezettek között viszonylag alacsony a borászok aránya (Magyarországon két gazdaság, Franciaországban öt termelőről van szó), annak ellenére, hogy a borértékesítés során nagy jelentőségű a közvetlen értékesítés, valamint a borturizmus. (Szükséges megjegyezni, hogy a magyar megkérdezettek körét adó Kamra-Túra hálózatban nincsenek borászok.) Az egyéb kategóriába olyan speciális termékek is kerültek, mint Franciaországban a gyógy- és aromásnövény termesztés, illetve itthon a vadon gyűjtött gomba szárítmány és a savanyúság előállítás.

Magyarországon a megkérdezetteknek valamivel több, mint fele fogad vendégeket a gazdaságukban, amely csak időszakos tevékenységet jelent, illetve alig két százalék esetében a hivatalos falusi szálláshely kialakítása is jellemző. Míg a francia termelők nagy része diverzifikálja szolgáltatásait és rendszeresen fogad iskolás csoportokat, turistákat. Szinte minden turizmust folytató gazda kínálata

megtalálható a francia falusi szálláshelyeket és szolgáltatásokat összefogó országos szintű hálózat honlapján, ez az ún. „*Bienvenue à la ferme*”, azaz „Istenhozott a tanyán” elnevezésű hálózat (BIENVENUE À LA FERME 2013). A legegyszerűbb megoldást azok választották, akik lakóautók számára kínálnak parkokoltót, víz- és energiadepót.

4.1.2. Biológiai gazdálkodás

A biológiai gazdálkodásból származó termékeknek egyre nagyobb jelentőségük lesz a közvetlen értékesítésben. Habár nagy különbséget mutat a hazai és a francia fogyasztási nagyságrendje, mégis érdemes némi összehasonlítást tenni. Ennek egyik oka, a szakirodalom 2.3.1. alfejezetében is tárgyalt piaci trend jelentősen a prémium kategóriás termékek irányába mozdult el. A HOFER (2009) felmérése szerint a magyar fogyasztók mintegy 13%-a fogyaszt időnként bio élelmiszert, akik elsősorban biopiacon vagy közvetlenül termelőtől szerzik be a termékeket. A magyarországi alacsony értékekkel szemben Franciaországban a fogyasztók 46%-a vásárol havonta legalább egyszer biológiai gazdálkodásból származó terméket, ugyanakkor ezt legtöbbször bevásárlóközpontokban (76%-uk) vagy piacon, bioboltokban (31%) (AGENCE BIO 2009).

A magyar termelők mégis inkább az integrált vagy – saját szavaikkal leírva – a hagyományos gazdálkodást választják szívesebben. A magyar biotermelők legnagyobb részt kertészeti kultúrákat művelnek – elsősorban zöldség-, gyümölcs-termelők –, illetve állattenyésztők (gyakran sajtkészítők). A nyilatkozó termelők egyhangúan azon a véleményen vannak, hogy jelenleg nagyon nehéz itthon ökológiai gazdaságból származó terméket értékesíteni. Véleményük szerint ennek okai a magasabb ár, a bizonytalanság a termék eredetében és a sok téveszme, melyek elbizonytalanítják a fogyasztók döntését.

A megkérdezett francia gazdáknál viszont már jelentősebb az ökológiai gazdaságok aránya, ami valószínűleg a nagyobb fogyasztási arálynak köszönhető. (Ez a kérdés viszont megfordíthatva is értelmezhető, miszerint leginkább azok az ökológiai gazdálkodást folytató termelők értékesítenek közvetlen módon, akik kis mennyiségben állítanak elő nagy hozzáadott értéket, így megéri a helyi értéklánc alkalmazása, a nagyobb figyelem fordítása a helyi értékesítésre.

A nemzeti szintű kimutatásokból is látszódik, hogy legmagasabb arányban a déli régiókban foglalkoznak a termelők bio termesztéssel: Közép-Pireneusok, Provansz (*Provence-Alpes-Cote D'Azur*), Loire völgye (*Pays de la Loire*), Languedoc-Roussillon. A kultúrák széles köre megtalálható úgy, mint a zöldség-gyümölcs (39%), szántóföldi kultúrák (37%), szőlőtermesztés (19%) és kimagasló arányban az állattenyésztés (40%) (AGENCE BIO 2010). A biológiai termelés kistermelői jelenléte jól mérhető abban, hogy termelők 53%-a foglalkozik közvetlen értékesítéssel, mely elsősorban a gazdaságon belül értékesítést jelent (a biotermelők 76%-a). Valamint 13 százalékuk az értékesítést összeköti a tanyasi vendégfogadással és a pedagógiai programokkal (7%) (AGRESTE 2012).

4.1.3. A terület sajátosságai Franciaországban

A francia területi kutatásokat a dél-nyugat franciaországi Közép-Pireneusok régióban végeztem el 2010 októberé és 2012 augusztusa között (11. ábra). A kiválasztott régió a 2011-es statisztikai jelentések alapján kiemelkedik a közvetlen értékesítést folytató és a rövid élelmiszerellátási láncban résztvevők száma és megvalósítási formáinak bővítése alapján.

11. ábra: A Közép-Pireneusi régió és a felmérések területi behatárolása

*A fehér körök az interjúk helyszíneinek lehatárolását jelölik.

Forrás: FREQUENCE EVASION (2013)

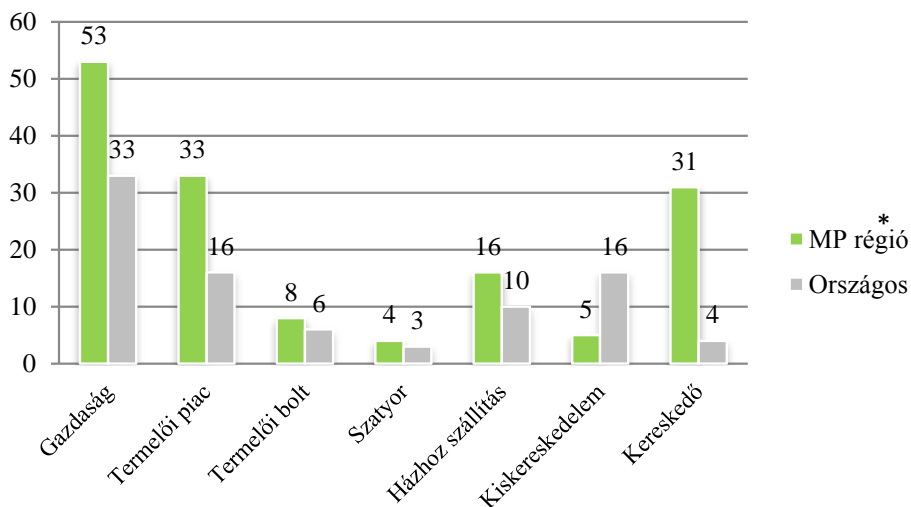
Ennek egyik feltétele a tradicionális termelési szerkezet és a diverzitás fenntartása, amely a különböző növény és állatkultúrák mellett a mezőgazdasági tevékenységek színesítését is jelenti (AGRESTE 2012).

A vizsgált régióban az összes mezőgazdasági termelést folytató üzem 16%-a folytat értékesítést a rövid élelmiszerellátó csatornán keresztül, amely a régiók rangsorában (csak Franciaország európai területein) a harmadik helyet jelenti a termelők számát tekintve. Elsősorban tojást, baromfit (nyersen és feldolgozva), tejtermékeket, húst és húskészítményeket, zöldséget, gyümölcsöt, mézet és bort vásárolhatnak a fogyasztók. Amennyiben a marginális termékeket (amelyek a hivatalos 2010-es mezőgazdasági statisztikai összeírásban nem szerepelnek) is számba vesszük, mint a kenyér, lekvárok, virág, gomba, gyümölcslevek, takarmány az érintett gazdaságok aránya 19 százalékra tehető.

A legnagyobb arányban a borászatok hasznosítják a közvetlen piacok lehetőségeit, akik az összes gazdaság 97 százalékát teszik ki (27 százalék választja a hosszú ellátási láncot is). Ez a tendencia annak is köszönhető, hogy a régióban számos eredetvédeltséget élvező fajta található, amely ismertsége a régió határain is túlnyúlik. A fokozódó lokálpatriotizmus és a helyi bormarketing is segíti a helyi, kisméretű borászatok nagyütemű fejlődését (CHEVALLIER 2009).

A borértékesítést követi a baromfitenyésztés, amely a tradicionális libamáj, kacsahús fogyasztással magyarázható. A tenyésztők és feldolgozók bevételének mintegy 75 százaléka származik a közvetlen értékesítésből. A tejtermelő gazdaságok 56 százaléka jár a termelői piacokra, értékesít a tanyán vagy automatából, amely a bevételek háromnegyedét (75%) eredményezi. A zöldségtermesztők több mint fele (67%), míg a gyümölcsösök 38 százaléka alkalmazza ezt az értékesítési csatornát, ugyanakkor a résztvevők bevételének mintegy háromnegyedét teszi ki a termelői piacon, a földön, az út mellett, vagy a közétkeztetésnek értékesített volumen.

Elsősorban a saját gazdaságukban kialakított értékesítő helyiségben (53%) árusítanak a termelők, ami mellett kiemelkedik a gazdapiac (33%) és a gazdaboltok (8%) aránya, viszont az arányokban nagy eltérések mutatkoznak megyénként, elsősorban a kiépült infrastruktúrától függően (12. ábra). A kiskereskedelem felé a termelők mintegy 5 százaléka, a szövetkezetek felé pedig 31 százaléka értékesíti termékeinek egy részét.

12. ábra: A Közép-Pierenusi régióban az élelmiszer-csatornák megoszlása

*MP régió: Midi-Pyrénées, Közép-Pireneusi régió

Forrás: AGRÁR STATISZTIKA (AGRESTE) (2012)

A régióban közvetlen értékesítéssel foglalkozó gazdaságok mintegy 60 százaléka a vidékturizmusban is részt vesz, ami jelenthet akár fogadót, kempinget, vagy

vendégasztalt. A kis- és közepes gazdasággal rendelkező termelők nagy arányban választják a feldolgozást, amellyel növelhetik termékeik hozzáadott értékét. Ezt a baromfi és nyúltenyésztők, gyümölcs-, olaj- zöldségfeldolgozók sajátjukban, míg a szarvasmarha-, kecske-, juh- és sertésenyésztők összefogással, közös feldolgozóknak valósították meg (AGRESTE 2012).

4.1.4. A terület sajátosságai Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás területein

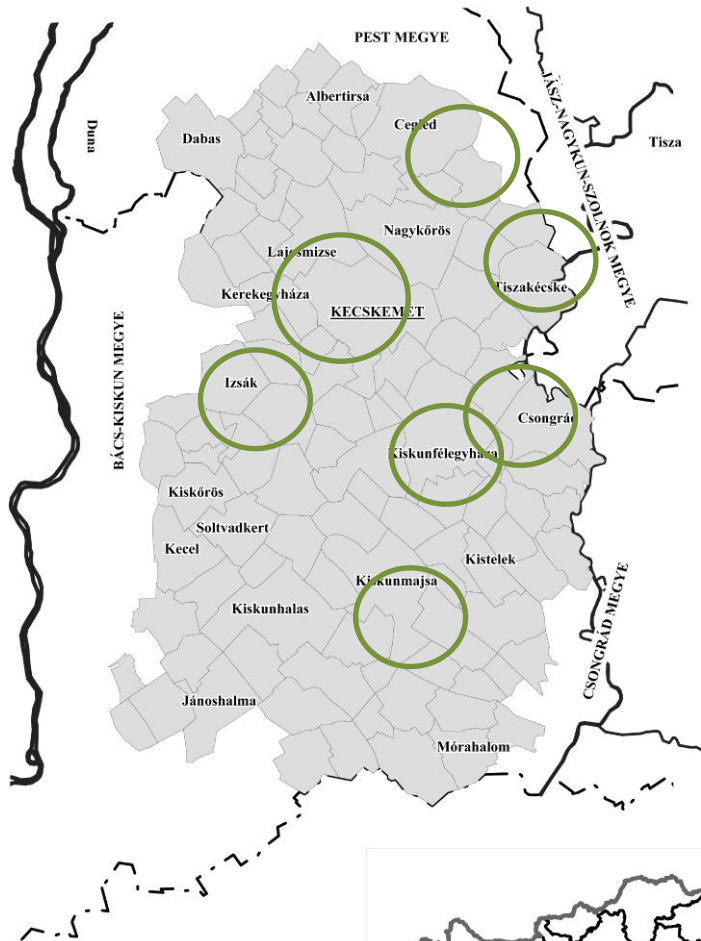
A magyarországi adat-felvételezés a Duna-Tisza közti homokhátsági területekre terjedt ki, mely több szempontból is érzékeny térségnek számít. Maga a Homokhátság, mint földrajzi terület lehatárolása is eltérő, számos irodalomban és tudományterületen megjelenik pl.: a néprajz, a történettudomány, a földrajz, valamint a közigazgatás és a regionális tervezés.

CSATÁRI és munkatársai (2005) véleménye szerint valójában Homokhátság alatt a többé-kevésbé összefüggő homokterületet célszerű érteni, mely alapvetően a Duna-Tisza közét érinti, melynek északi határa a Gödöllő-Monori-dombság, a déli határa pedig nagyjából Baja-Mélykút térsége (13. ábra).

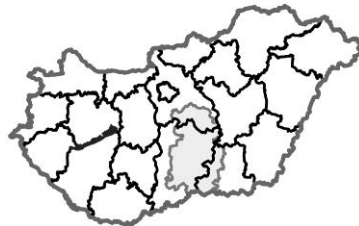
A felmért régió nem csak lehatárolásában kíván figyelmet, hanem környezeti és társadalmi szempontból is súlyos kihívásokkal küzd. Az erőteljes talajvízszint csökkenés – melynek eredményeképpen az ENSZ félsivatagos területté nyilvánította a Homokhátságot – drasztikus változásokat hozott az élővilág és a mezőgazdasági termelés folyamataiban. A hektikus csapadékmennyiség, az emelkedő nyári átlaghőmérséklet a terület további elsivatagosodásához vezet, a kedvezőtlen agrotechnológia pedig a talajok deflációját okozza. Mégis ezen a területen megtalálhatóak nagy arányban a kertészeti kultúrák, melyek integrált víz- és tápanyag-gazdálkodási tervet és megvalósítást kívánnak meg.

A környezeti értékeken túl egy sajátos társadalmi berendezkedéssel is rendelkezik ez a terület, ez pedig a külterületen élő népesség magas aránya (12% felett), a tanyás térségek évszázadokkal ezelőtti kialakulása. Szakirodalmi források megerősítik, hogy a tanyákat fontos egy komplex rendszerben kezelni, mivel nem csak lakófunkcióval, de termelő, társadalmi és tájfenntartási szerepkörrel is rendelkeznek. A földrajzi távolságokból és a társadalmi hagyományok eredményeként a tanyákon a mai napig hagyományosnak számít a családi gazdálkodás, és nagy arányban találhatunk olyan kisméretű vállalkozásokat, gazdaságokat, vagy őstermelőket, akik családi kapcsolatokon nyugvó együttműködésben dolgoznak (BARANYAI et al. 2013). A térségben nagyon jellemző a háztáji gazdálkodási méreteken túlmutató kertészeti ágazat, mely egyben a magas munkaerő-igényt, a kifinomult agrotechnológiákat, és a magas hozzáadott értéket is magában rejt.

A Homokhátság területi elhelyezkedése
(közelítő lehatárolás)

Települések száma: 104 db
 Terület: 791394 hektár
 Lakónépesség (2001): 586489 fő
 Forrás: KSH Népszámlálás, 2001.
 © 2004. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

13. ábra: A Homokhátság és a területi felmérések lehatárolása
 *Zöld körök jelölik a hazai interjúk helyszíneinek lehatárolását.
 Forrás: CSATÁRI (2005)

Nem találtam a franciához hasonló adatbázist arra vonatkozóan, hogy körülbelül hányan dolgozzák fel termékeiket, hányan értékesítenek közvetlenül. A 2005-ben indult és 2012-ben megújult Kamra-Túra program keretében 111 gazdálkodó kapott Homokhátság védjegyet, akik valószínűleg valamilyen mértékben végeznek közvetlen értékesítést.

4.2. Értékesítési csatornák szerepe

A mélyinterjú adat-felvételezések során meghatározó kérdés volt az értékesítési csatornák száma és formája, illetve a rövid élelmiszerláncból származó bevétel aránya. Mivel ez a kérdés részleteiben nem jelenik meg a modellezésben ezért fontosnak tartom kiemelten egy alapstatisztikai elemzés segítségével áttekinteni. A rövid élelmiszerlánc – mint ahogyan a szakirodalmi áttekintésben szerepelt – a lokális élelmiszerrendszer fontos része, mivel a termelő a helyi fogyasztók igényeit látja el. Ennek az alapvetésnek ismeretében releváns eredménynek tartom, hogy a megkérdezett gazdák mennyire illeszkednek bele a területi sajátosságokba, milyen szinten találkoznak a helyi fogyasztók igényeivel.

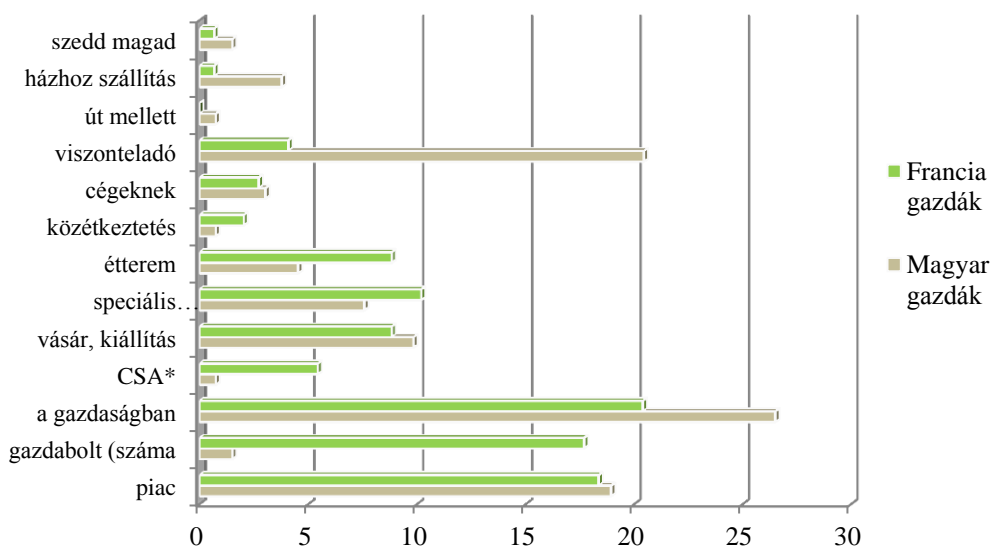
Az élelmiszer-csatorna-alkalmazás felméréssel egy időben azt a hipotézist is vizsgálom, miszerint a vizsgált családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszer-csatornák elérése és a minél többféle csatorna alkalmazása.

A 14. ábra a magyar és francia RÉL csatornák megoszlását mutatja. Lényeges eltérés két csatorna esetében jelentkezik:

- a) Szakszervezeteken keresztül: a 15. ábrán „cégeknek” feliratként szerepel az értékesítésnek az a módja, mely Franciaországban a munkahelyi szakszervezetek felé történő értékesítést jelenti. A közép- és nagyméretű vállalkozások munkahelyi érdekvédő szervezetei egyre gyakrabban foglalkoznak a dobozrendszerű élelmiszer rendelésekkel, számos esetben termelőktől vásárolnak ajándécsomagokat karácsonyra, ünnepekre ajándékként. Erre jó példa Toulouse városában az Airbus repülőgépgyár, amely több részlegnek külön-külön rendel AMAP rendszerben termelői dobozokat.

A magyar megkérdezések esetében a „cégeknek” való értékesítés alatt az ajándécsomagok, illetve az egyéni megrendelések értendők pl.: a kecskeméti Mercedes gyár területén többször rendeztek kecskesajt vásárt.

- b) „Gazdabolt”: A francia típusú értékesítési pontoknak három formája különböztető meg (SYLVIANDER 1995, MONDY et al. 2008):
 - a helyi termékek közvetlen értékesítő boltja;
 - a közösen működtetett eladási pont, vagy pontok;
 - gazdabolt, vagy bolthálózat a régióhoz köthető termékből, de nem közvetlen termelői értékesítés (legfeljebb egy köztes szereplővel).

14. ábra: Rövid élelmiszerláncok megoszlása a vizsgált régiókban
 *megjegyzés: Közösség Által Támogatott Mezőgazdaság (*Community Supported Agriculture*) lásd 4.2.2. alfejezet
 Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.2.1. A helyi termékek közvetlen értékesítése

Az első típusba azok az értékesítési pontok tartoznak, amelyek közvetlen termelői csoportosulásból jönnek létre, jogi formáját tekintve szövetkezetek, vagy egyesületek, ahol minden egyes tag maga felelős a termékeiért és az értékesítésből származó bevétel a termelőt, mint tagot illeti meg. A bevételből 5-20 százalékos arányban a gazda tagsági díjat, avagy hozzájárulást fizet, melyet a szervezet az értékesítési pont infrastrukturális fenntartására, és az eladó személyzet bérezésére fordíthat. A termelők szavazati súlya egyenlő és ugyanakkora arányban járulnak hozzá a fenntartási költségekhez. A termékek közelről (legfeljebb 50 kilométeres távolságból, de nincs szabályszerűen megszabott felső határ) közvetlenül a gazdaságból érkeznek. A termékeket tekintve általában friss zöldség-gyümölcs, tökehús, tej, vagy feldolgozott készítmények találhatóak meg a pultokban. Nagy választék nem jellemző és mindig csak az adott szezon termékei jellemzőek (ezért gyakran télen zárva tartanak). Sok esetben a termelők maguk végzik az értékesítést saját időbeosztást szervezve, maguk magyarázzák el a bolt lényegét és a zöldség-gyümölcs, húskészítmények elkészítési eljárásait a fogyasztóknak. Az üzlet városban, faluban, vagy külvárosban esetleg egy tanyán/farmon található, amely megközelítése könnyű.

4.2.1.1. Közösen működtetett eladási pont vagy pontok (GIE, SARL)

A második típusba tartozó üzletek esetében nagyobb termelői összefogás tapasztalható és sok esetben egy vezetőt, ügyintézőt igényel. Jogi formája lehet egyesület, vagy korlátolt felelősségű társaság (francia rövidítésben GIE, SARL – a Kereskedelmi Törvénykönyv meghatározása szerint), amelyet a termelők együtt működtetnek. Sok esetben ők maguk is részt vesznek az értékesítésben (ez esetben hivatalosan a bolt fizetett alkalmazottai), illetve a boltban tartózkodnak a fogyasztókkal való közvetlen kapcsolat miatt. Ezek az üzletek gyakran alkalmaznak eladót, aki felügyeli a termékek minőségét, mennyiségét, intézi a rendelést és tartja a kapcsolatot a fogyasztókkal, termelőkkel. Fontos hangsúlyozni, hogy szigorúan véve közvetlen értékesítésről beszélhetünk, mivel nincs köztes szereplő. Jellemző rájuk a szélesebb termékválaszték, sok esetben ökológiai és eredetvédett termékek, amely mellett feltüntetik a termelőt névvel, fotóval. A bolt elhelyezkedését tekintve szinte csak külterületen találhatóak meg, egy gazdaságban, vagy egy út menti vidéki épületben. A gazdák részesedése és költségvállalása megegyezik az első típuséval. A 35 cévennes-i gazda egyesülésével jött létre a bolt, ahol a termelők mézet, dzsemet, szörpöt, gombát, alkoholos italokat, kolbászt, sajtot, libamájat, húspástétomokat, gesztenyés specialitásokat értékesítenek közös érdekegyesülés (GIE)²⁶ jogi formában.

4.2.1.2. Gazdabolt, vagy bolthálózat

A harmadik csoport erősen eltér az előző kettőtől, de mivel köztes szereplőként működik, de így is a francia definíció szerint a RÉL csatornái közé sorolható. Formáját tekintve lehet „franchise”, illetve bármilyen kereskedelmi tevékenységet folytató vállalkozás. A termelők itt már beszállítókként jelennek meg és nem vesznek részt az értékesítésben. Viszont gyakori, hogy a termékeken feltüntetik az előállító pontos nevét, címét, esetleg a gazdaságról, termelőről fotó is található. A termékválaszték nagyon széles, sok esetben nem csak élelmiszer, hanem más jellegű vidéken, helyben előállított termékek (pl.: vetőmag, mezőgazdasági eszközök) is megtalálhatóak. A termékek helyi vagy regionális, illetve tradicionális címkével megjelöltek, vagyis a fogyasztó a területhez köthető jellegzetességeket találja meg. Az üzlet sok esetben nagyvárosok külvárosi részén, az elkerülő utakhoz közel helyezkedik el.

²⁶ GIE: Termelői érdekegyesülés – *Groupement d'Intérêt Economique*. Termelői bolt nem adózó szervezet által – francia módra (KUJÁNI 2013) GIE: Termelői érdekegyesülés. (KISLÉPTÉK 2013)

4.2.2. Az alkalmazott értékesítési csatornák elemzése

Ahogy a 14. ábra is mutatja a legkedveltebb helyszín a termelői válaszok alapján a helyben, gazdaságban történő értékesítés, mely mindkét vizsgált területen a legmagasabb aránnyal szerepelt. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Franciaországban számos régióban lehetett találkozni közvetlen értékesítést ösztönző pályázatokkal, amelyek keretében többek között higiénikus értékesítő helyet lehetett kialakítani a gazdaságon belül. A másik sokkal kedvezőbb tényező, amely a francia termelők esetében említésre méltó az aszfaltos utak magas aránya, mely nem összehasonlítható a hazai helyzettel, a rossz minőségű, poros, futóhomokos tanyasi bekötő utak minőségével.

A piacokon, a vásárokon való megjelenés, a speciális egészséges, vagy bio üzleteknek való értékesítés hasonló arányokat mutatnak. A piacozás ezek közül a legjelentősebb, mely a legtöbb esetben már konkrét „védett” termelői piacokat jelent, mint például a kecskeméti, a kiskunmajsai és a montaubani termelői piacok (BAGI et al. 2013).

A legjelentősebb eltérést a gazdaboltok mutatják, az éles különbségben egy kis torzulás is szerepet kap. A megkérdezett francia termelők legnagyobb része legalább egy gazdabolt tagja volt, mivel a mélyinterjúk megkeresések a gazdaboltok belső vevőlistája alapján történtek. Másrészt viszont érdemes megemlíteni, hogy a kutatási időszakban Magyarországon még nem működtek azok a termelői boltok, ahol a gazdák együtt, közvetlenül tudnának értékesíteni.

Hasonlóan jelentős különbségre mutat rá az angol rövidítésben CSA, a franciában pedig AMAP-ként emlegetett rendszer, azaz közösség által támogatott mezőgazdaság (*Community Supported Agriculture*) aránya. A már Magyarországon is ismert AMAP rendszer (francia mozaik szó, jelentése: Együttműködés a helyi kistermelői mezőgazdálkodás fennmaradásáért) jelenleg sok nehézséggel működik Franciaországban, míg Magyarországon most kezdődött a terjedése. Ennek ellenére sok gazdálkodó választja biztos kiegészítő jövedelemként az AMAP és más hasonló elven működő dobozrendszereket. A japán (ún. *teiki*) módszer európai meghonosítása az AMAP (továbbiakban a francia rövidítést használva AMAP), Magyarországon szatyor-, kosár vagy dobozszolgáltatásként ismert fogyasztói mozgalom. A mára országosan működő szervezet gyakorlatilag egy kétoldalú szerződés a gazdák és fogyasztói közösség között, amelyben egyrészt a termelő elkötelezi magát a jó minőségű élelmiszerek szállítására egy adott fogyasztói kör felé, a fogyasztó pedig az éves tagdíj befizetésével részt vállal a kisgazdaságok fenntartásában. A módszer szellemiségét a két fél közötti kölcsönös bizalom és elismerés biztosítja (PRIGENT-SIMONIN és FOURNIER 2012). A dobozszolgáltatás lényege a fogyasztói kezdeményezés a jó minőségű élelmiszerek beszerzésére kisméretű gazdálkodóktól. A szervezetbe meghívott gazdák egy gyűjtőpontra viszik a szezonnak megfelelő termékeiket, amit szétszortírozva kosárban, szatyorban kapnak meg a befizető vásárlók. Köztes szereplő nincs, hisz az elosztást végző szervezet non-profit kezdeményezésen alapszik. A termékek

minőségének, eredetének kommunikálását a szervezet vállalja magára, amely mellett sok esetben egyes zöldség-gyümölcs dömpingje során a feldolgozást is vállalják az összefogásban résztvevők. Emellett számos nagyvárosban tartanak „AMAP találkozót”, amely keretein belül a termelők, vagy más előadók ismertetik a mezőgazdaság szezonálisából eredő ellátási ciklusokat, a védjegyeket, az alapfogalmakat és a legjobb recepteket a városi lakosság számára. A kosárközösséget alkotó fogyasztók sokat változtak a megalakulásuk óta. Kezdetben idősebbek vásároltak, mára őket felváltották a városi, értelmiségi fiatalok, akik előtérbe helyezik az élelmiszer minőségét (WEIDKNNET 2010).

Másik jelentős eltérés a hazai viszonteladók szignifikáns szerepe. Ennek egyik oka, hogy a termelők nem bíznak meg a közvetlen csatornában, valamint egy-két csatorna alkalmazása nem biztosít elegendő jövedelmet. Ezt a kijelentést támasztja alá az alábbi statisztika is (6. táblázat), mely azt mutatja, hogy egy termelő hány csatornát alkalmaz.

6. táblázat: Csatornahasználat megoszlás a vizsgált régiókban

Csatorna- használat	Legtöbb	Legkevesebb	Átlag	Piacok száma (/termelő/hét)	Gazdaboltok, ill. speciális boltok
Magyar gazdák	8	1	3,6	1-4	1-2
Francia gazdák	13	2	5,5	1-4	1-4

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Eszerint a vizsgált magyar termelők több piacon és vásáron vesznek részt, vannak, akik 7-8 helyen is értékesítenek, valamint házhoz szállítanak és egyéb kis butikokban is megtalálhatóak termékeik. Míg a franciák esetében 13 helyszínnel egy olyan bio kenyéret készítő pék áll, aki a búzától a kenyérig mindent maga állít elő és dolgozz fel, ezáltal egy különleges termékkel boltokba, éttermekbe értékesít. Őt követi 10 hellyel a „La Petite Ferme”, akik szintén biológiai tanúsítvánnyal rendelkező tejtermékeket állítanak elő. Különlegesen finom joghurtjaik az itthon már megismert Cserpes Sajtműhelyhez hasonlíthatóak. Hetente három különböző piacon értékesítenek mozgó boltjukból, illetve négy eltérő termelői bolt tagja, ahova hetente szállítja termékeit.

Az IDEA modellben három tényező is vizsgálja a rövid élelmiszer-csatornák alkalmazását, és *fenntarthatóbbnak nevezi azt a gazdaságot, mely minél több helyen értékesít.*

- B6 indikátor – Értékesítés rövid élelmiszer-csatornákon keresztül (értéke: 0-7 pont; maximális pont jár a RÉL-okat előnyben részesítőknek)
- B13 indikátor – Kooperációs készség (értéke: 0-10; csoportos értékesítésért helyszínenként 4 pont jár, TЭСZ-ban való értékesítésért 3 pont)

- C4 indikátor – Élelmiszercsatornák alkalmazása (értéke: 0-15 pont; 15 pont csak RÉL-on keresztül, 10 pont vegyes csatornák, 6 pont csak piacozás, 2 pont, ha időnként értékesít otthon vagy piacon).

A mélyinterjúk eredményei az alábbi táblázatban (7. táblázat) láthatóak.

7. táblázat: Mélyinterjúk megkérdezések a turizmus, a pedagógia és a RÉL-ok kapcsolatáról

Pont		Magyar termelők n=41	n	Francia termelők n=36	n
B6	Max pontot szerzők aránya (%)	51,2	21	96,4	34
	Átlag (pont)	5,2		6,1	
B13	Max pontot szerzők aránya (%)	0	0	30,0	11
	Átlag (pont)	3,1		7,1	
C4	Max pontot szerzők aránya (%)	36,0	15	72,0	26
	Átlag (pont)	10,6		13,3	

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Az indikátorok pontszámai hasonló eredményeket mutatnak, így következtetésképpen megállapítható, hogy a magyar és a francia termelők egyformán több, hasonló mennyiségű (5-6) élelmiszerellátási csatornát választanak. Ellenben a legfőbb különbséget az jelenti, hogy míg a francia termelők kedvelik a kollektív értékesítési csatornákat (gazdabolt, CSA, közétkeztetés), addig a homokháti termelők inkább az önállóság, az egyéni útkeresés jellemző (B13 indikátor). A közösségi attitűd (kooperációs készség) magyarázza a B6-os indikátor kimagasló eredményeit is amellet, hogy a közép-pireneusi termelők már közel 20 éve végeznek ilyen jellegű tevékenységet. Míg Magyarországon a termelői közösségek, vagy a közösség által támogatott termelői csoportok még csak 2-3 éves múltra tekintenek vissza. Mindemellett levonható az a következtetés is, hogy a kellő mennyiségű és szervezettségű élelmiszercsatorna segíthet a viszonteladók jelentőségét csökkenteni a közvetlen értékesítés javára.

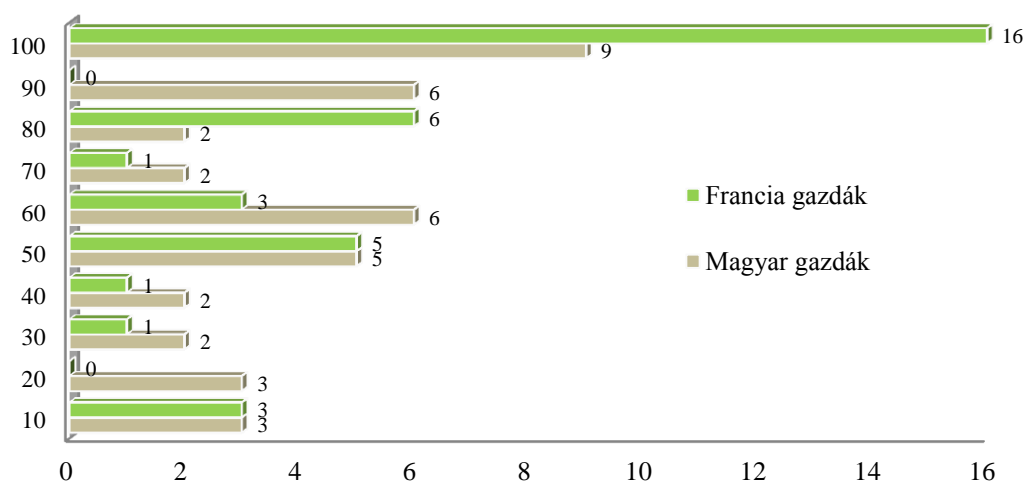
Tehát összefoglalva két fontos következtetés vonható le:

- A csatornák megválasztásánál fontos fenntarthatósági kritérium, hogy a termelő minél több láncot tudjon alkalmazni (az mind távolságban, társadalmilag elérhető legyen).
- Nagy hiányosság a kollektív értékesítés, amelynek feltétele a kooperációs készség, mivel a csoportos kezdeményezések megkönnyítik a fogyasztók elérését.
- További kérdésként merül fel (melynek megválaszolása a többváltozós elemzések függvénye), hogy hozzájárul-e a gazdasági és társadalmi fenntarthatósághoz a minél több csatorna alkalmazása?

4.2.3. Gazdasági fenntarthatóság és a multifunkcionális tevékenységek kapcsolata

A termelői tevékenységek vizsgálatának következő lépése a rövid élelmiszerláncból származó jövedelem arányának elemzése, amely eredményét a 15. diagram ábrázolja. A diagram y tengelyén elhelyezkedő értékek százalékos értékben az összes bevételből számított RÉL bevételt mutatják. A sötétebb vonalak a magyar termelők önbevalláson alapuló válaszait jelentik. Vizsgálataim szerint a megkérdezett gazdák jövedelmének átlagosan 50-60 százaléka származik közvetlen értékesítésből, míg 9 termelő teljesen az alternatív szektorból szerzi bevételeit.

Velük szemben 16 francia gazda nyilatkozott úgy, hogy bevételük teljes mértékben a közvetlen értékesítésből származik. A vegyes gazdaságok esetében, tehát ahol a kertészeti termelést, illetve a kisléptékű állattenyésztést valamilyen szántóföldi kultúra is kiegészíti, a zöldséget-gyümölcsöt, feldolgozott termékeket (hús-, tejtermék stb.) teljesen a piacon értékesítik, és a gabonanövények értékesítéséből származik a bevételük másik része.

15. ábra: Bevételek megoszlása a RÉL-ból a vizsgált régiókban

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A rövid élelmiszerláncból származó bevételek aránya további összefüggés-vizsgálat igényre hívta fel a figyelmet, ezért keresztábra elemzés módszerével elemeztem a következő kapcsolatokat:

- a RÉL-ban résztvevők csatorna alkalmazás és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggését,
- a vidéki turizmust folytató termelők arányát és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggés alakulását,
- a pedagógiai programokban résztvevők számát és a gazdasági szempontú fenntarthatósági összefüggéseket.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az alacsony vizsgált elemszám miatt a keresztábra-elemzés értékei csak fenntartással értékelhetők. A minta sajátos jellegéből adódóan ugyan reprezentatívnak minősíthető a vizsgált gazdaságok száma, mégis az itt kapott eredményeket csak iránymutatásként értelmezhetjük. Ennek ellenére a szignifikancia vizsgálatnak fontos szerepe van a kiemelt indikátorok értékelésében, a későbbi többváltozós elemzés koordinálásában.

4.2.4. A RÉL-ban résztvevők ellátási csatorna alkalmazása és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggése

Az első keresztábra-elemzéssel célokom az, hogy rámutassak a két vizsgált termelői csoport esetében arra, hogy mennyire tér el a RÉL-ban való értékesítés aránya és ez az érték befolyásolja-e a gazdaság ökonómiai fenntarthatóságát (8. táblázat).

8. táblázat: Keresztábrás vizsgálat a gazdaságok bevételének és a rövid élelmiszer-csatornák használatára

		Értékesítés rövid élelmiszer-csatornán keresztül							Összes	
		nincs	termékek max. 5%-át	értékesítés 50km-en belül	hosszú él.csatorna	vegyes	RÉL	értékesítés közvetlen módon/ bevétel		
Ország	FR	db	0	0	2,0	0	0	0	34	36
		%	0	0	2,6	0	0	0	44,2	46,8
	HU	db	3	1	5	1	2	8	21	41
		%	3,9	1,3	6,5	1,3	2,6	10,4	27,3	53,2
Összesen		db	3	1	7	1	2	8	55	77
		%	3,9	1,3	9,1	1,3	2,6	10,4	71,4	100,0

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Az alapsokaságban a francia válaszadóknak 44,2 százaléka kizárólag rövid élelmiszer-csatornákat használ és 2,6 százaléka értékesít minimum 50 kilométeres körzeten belül. Míg a magyar termelők közül 21-en, azaz a megkérdezettek 27,3 százaléka válaszolta, hogy kizárólag közvetlen eladás során értékesíti termékeit, és mintegy 10,4%-a az aránya azoknak, akik elsősorban közvetlenül, de emellett viszonteladón keresztül is árusítják termékeiket. A franciákkal ellentétben 3 magyar termelő volt a megkérdezettek között, akik egyáltalán nem használnak közvetlen csatornákat a fogyasztókig. Közülük 1 fő kizárólag turizmussal foglalkozik, 2 pedig most fejleszti feldolgozó kapacitását, és a jövőben tervezi a vásárok, piacok látogatását. A keresztábra-elemzésben az 8. táblázatban látható B6-os indikátor számait összevettem az „ECO”, az úgynevezett gazdasági tényezővel (mely a C1, C2, C3, C4, C5. C6 indikátorok összegét tartalmazza), mely megmutatja számunkra, hogy a maximális 100 ponthoz képest ökonómiai

szempontból mennyire fenntartható az adott gazdaság²⁷. A legjelentősebb összefüggés az 50-86 pontot elért gazdálkodók és a csak rövid élelmiszerláncban gazdálkodók között látható. **Tehát megállapítható, hogy a vizsgált régiókban a rövid élelmiszerlánc, mint társadalmi indikátor befolyással van a gazdaságok fenntarthatóságára.**

4.2.5. A vidéki turizmust folytató termelők aránya és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggése

A második keresztábra-elemzés a vidéki turizmust folytató termelők arányát és a gazdasági szempontú fenntarthatóság összefüggését vizsgálja. A magyar gazdaságoknak kevesebb, mint egy hatoda (14%), a franciáknál pedig negyede (28%) foglalkozik vidéki turizmussal, mely lehet falusi vendégasztal, egy napos programturizmus, állatsimogatás, termékkóstoltatás, szálláshely kínálat, szálláshely és vendégasztal, vagy a legegyszerűbb formája a turizmusnak a víz- és energiadepó kialakítása lakókocsik számára. A közép-pireneusi régióban 9,1%-a, míg a Homokhátságon megkérdezetteknek 26%-a egyáltalán nem foglalkozik vendégfogadással²⁸.

Ez azt jelenti, hogy azokban a gazdaságokban, ahol a termelők foglalkoznak turizmussal, ott ez a hatás hozzá tud járulni a gazdaság életképességéhez, de nem alapvető feltétele. A 15. mellékletben látható 35. táblázatból az is kitűnik, hogy a vendégfogadást végzők (akár itthon, akár francia területen) gazdasági szempontból közepes szinten, vagy tartósan fenntarthatóak (kivéve 1 francia méhészetet), mivel az ECO tényezők 50 pont felett voltak esetükben.

4.2.6. Összefüggés vizsgálat a pedagógiai programokban résztvevők száma és a gazdasági szempontú fenntarthatóság között

A rövid ellátási láncot és a turizmust követően a pedagógiai programok volt a leggyakoribb multifunkcionális tevékenységek, mellyel a megkérdezett gazdaságok foglalkoztak. Az alábbi táblázat (9. táblázat) szerint körülbelül ugyanannyi termelő végez gyermekoktatást, mint ahányan turizmust. Ennek egyik oka lehet, hogy aki turizmust végez, az egyben gyermekeket is fogad, illetve programokat is szervez. A vizsgált gazdaságok között jelentős számban szerveznek kizárólag pedagógiai programokat, ahol bemutatják a feldolgozást, az állattartást, vagy csupán maguk járnak el iskolákba, óvodákba, hogy kóstoltatással egybekötött ismeretátadást tartsanak. Erre jó példa Magyarországon a Slow Food²⁹ program, amely keretében

²⁷ A χ^2 – próba szignifikanciája 0, tehát kisebb, mint 0,05, ezért elvetjük a χ^2 -négyzet próba nullhipotézisét, vagyis van összefüggés a változók között. A Cramer-féle 0,49, tehát a korreláció közepes szintet ér el a rövid élelmiszerláncban való értékesítés és a gazdasági indikátorok között.

²⁸ A χ^2 értéke 12,65 szabadságfok 3 (t.sig. 0,005), tehát a null hipotézist elfogadjuk, miszerint kapcsolat áll fenn a két érték (a gazdasági fenntarthatóság és a turizmust végzők között). A Cramer-féle V mutató közepes kapcsolatot állapít meg.

²⁹ Slow Food: 1989-ben Olaszországban alapított mozgalom, amelynek napjainkban már több mint 120 országban működnek csoportjai. A Slow Food, azaz „komótos étkezés” egy beszélő elnevezés,

a termelők többek között a méhészet, a túrókészítés, a gyógynövény szárítás, és a lekvárkészítés módjait ismertetik meg az alsó tagozatos gyerekekkel.

A táblázatban szereplő adatok között nagyon alacsony összefüggés tapasztalható, amely azt jelenti, hogy mint a 9. táblázatban³⁰ is látható: a pedagógiai programok lefolytatása nem járul hozzá a gazdaságok fenntarthatóságához, de mindenképp színesíti a tevékenységi kört és a választékot. Ennek egyik oka lehet, hogy a gyermekek fogadásával foglalkozó gazdaságoknak minden esetben csak egy kiegészítő tevékenysége ez, mely semmiképp nem jelenti a fő bevételi forrást. A csoportok fogadása kiegészítheti a gazdaságban megvalósuló értékesítést, esetleg összeköthető a felnőttoktatással, vagy a turizmus más fajtáival, és segítheti az egyre gyakrabban bekövetkező természieséből eredő károk enyhítését.

9. táblázat: Pedagógiai program és a termelői bevételek kapcsolata

		Részvétel képzésben, tudásátadásban			Összes
		nem	Időnként	Rendszeresen fogad látogatókat	
FR	db	12	8	16	36
	%	15,6	10,4	20,8	46,8
HU	db	15	7	19	41
	%	19,5	9,1	24,7	53,2
Összesen	db	27	15	35	77
	%	35,1	19,5	45,5	100,0

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.3. Fenntarthatósági vizsgálatok

Dolgozat harmadik célkitűzése (C3) a helyi élelmiszerrendszerek termelőközpontú megközelítése, azaz a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérése gazdaságközpontú rendszerszemléletben egy új kutatási módszerrel, az IDEA modellel. A mérés célja alátámasztani az első hipotézisemet (H1), mely szerint **a családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, ha aktív kapcsolatot ápolnak az őket körülvevő vidéki területekkel. Azaz fontos szereplőivé válnak a helyi szintű élelmiszertermelésnek és ellátásnak, a tájfenntartásnak, és környezetkímélő gazdálkodásukkal hozzájárulnak a természeti javak megőrzéséhez.** Ezért a következő részben először leíró statisztikával értelmezem a mélyinterjúk eredményeképpen összeállított IDEA modellt, majd a mélyebb

amely utal az egyesület céljaira. Alapelvei ellentmondanak a gyorséttermi szemléletmóddal és az otthonfőzést, a helyi alapanyagok, a tradicionális receptek használatát helyezik előtérbe. (SLOWFOOD 2013.)

³⁰ A χ^2 értéke 0,334 szabadságfok 2 (t.sig. 0,846). Tehát a null hipotézist el kell vetnünk, azaz nem áll fenn kapcsolat a két tényező között (a gazdasági fenntarthatóság és a turizmust végzők között). A Cramer-féle V mutató is nagyon alacsony kapcsolatot állapít meg.

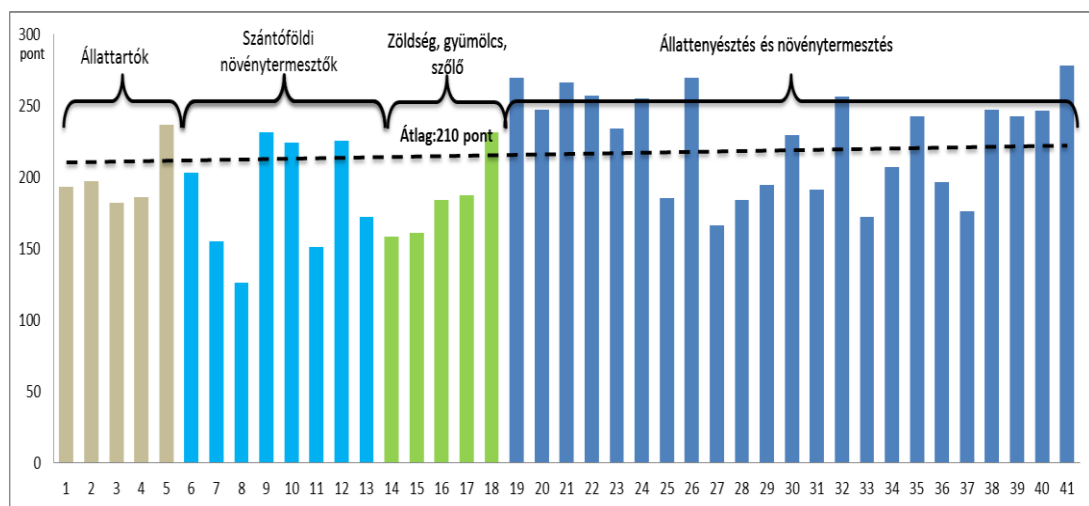
korrelációk kimutatásához és a gazdák csoportosításához többváltozós statisztikai elemzést alkalmazok (főkomponens analízist és klaszterelemzést).

Az ötödik célkitűzésemhez kapcsolódóan (C5) értékelem a Franciaországban és Magyarországon elvégzett mélyinterjúk eredményeit, majd meghatározom a termelői csoportokat, és a csoportok sajátosságait, melyek alapján a termelők elhelyezhetők a helyi élelmiszer rendszerben. A többváltozós statisztikai elemzések közül a klaszterezés feladata, hogy rávilágítson az egyes termelői csoportok fenntarthatóságára és ezzel párhuzamosan a szükséges fejlesztési lehetőségekre. Az ötödik célkitűzésemben meghatározott vizsgálatok segítik a negyedik hipotézisem (H4) felülvizsgálatát, amely azt állítja, hogy **a hazai termelők között is létezik már egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző csoport, mely tagjai megfelelő irányú támogatások esetén aktív szereplőivé tudnak válni a homokhátsági tanyás térségekre koncentráló vidékfejlesztésnek.**

4.3.1. Leíró statisztikai elemzések – a fenntarthatósági tényezők vizsgálata

Az IDEA modellbe értelmezett mélyinterjúk információinak értékelése után egy 77x50 mátrix készült, mely adataiból először a környezeti, társadalmi és gazdasági pillérek szerinti fenntarthatóságot vizsgáltam külön-külön a két régióban.

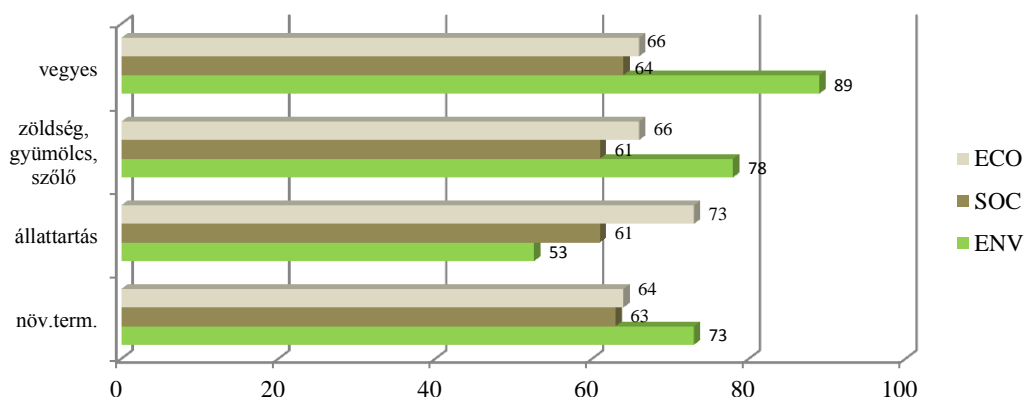
Az 16. ábrán látható a gazdálkodási forma szerinti megoszlás, az egyes termelők által elért pontszám és a 41 magyar gazdaság átlag pontszáma. Az alapsokaságot termelési áganként vizsgáltam, mely az összpontszám összehasonlításában nem mutat rá releváns eltérésre. Azaz a növénytermesztés, az állattenyésztés, a zöldséget-gyümölcsöt termesztek tekintetében nem állapítható meg jobb, vagy gyengébb teljesítmény, ezért szükséges a pillérek további elemzése.

16. ábra: A magyar gazdaságok fenntarthatósága (maximális pontszám 300)

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Az eredményeket kissé árnyalja az egyes pillérekre bontott, majd pókháló diagramban ábrázolt kimutatás. A két ábra között a különbséget az értékek további részletezése jelenti, tehát míg az első ábra a teljes 300 pontos fenntarthatóságot vizsgálta, addig a következő elemzés pillérekre és tényezőkre bontja a kapott eredményeket. Kiegészítő információt nyújt a 17. ábra, melyen a környezeti (ENV), társadalmi (SOC) és gazdasági indikátorok (ECO) láthatóak, szintén gazdálkodási formánként csoportosítva. Az értékek itt már nem az egyéni, hanem a gazdálkodási formánként kategorizált csoportok átlagát jelentik, a maximum elérhető pontszám minden esetben 300. Az ágazatonkénti csoportosítás alapértékeit (szélsőértékek, átlag, medián) a 10. táblázatban olvashatóak.

17. ábra: Gazdálkodási forma és pillérek szerint a magyar gazdaságok fenntarthatósági eredményei az IDEA modell három pillére alapján
Forrás: saját szerkesztés (2013)

10. táblázat: A magyar gazdaságok fenntarthatósági eredményei az IDEA modell alapján

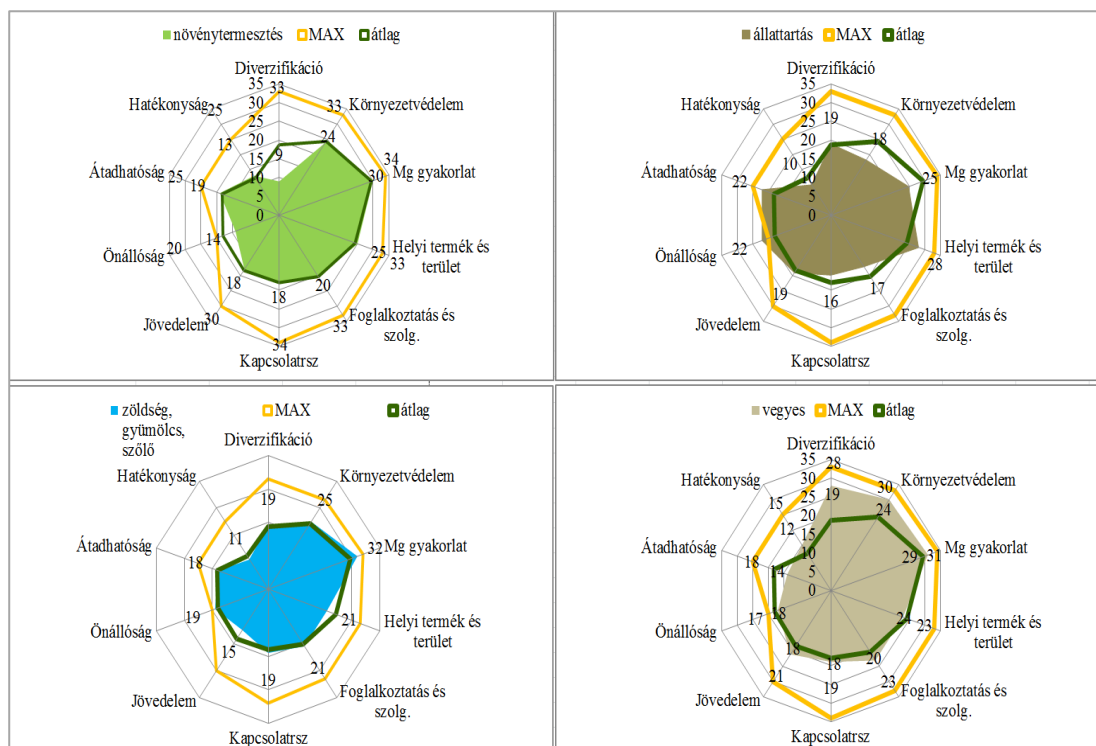
Gazdaságok száma	Összes n=41	Állattartók n= 5	Szántóföldi növénytermesztés n=8	Zöldség-gyümölcs, beleértve a szőlő n=5	Vegyes gazdaságok n=23
Max érték	278	231	269	246	278
Minimum érték	126	172	126	155	151
Átlag	210	186	64	205	229
Medián	203	184	190	207	220

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A pillérek szerinti bontás már nagyobb differenciálódást mutat a környezeti és a gazdasági indikátorok tekintetében (18. ábra). A főpillérek szerinti bontásnak még nem célja összefüggéseket magyarázni, viszont alkalmas a kijelölt csoportosítás (gazdasági forma szerint) igazolására. E szerint a vegyes gazdaságot művelők (azaz növénytermesztés, vagy kertészet, illetve állattartás valamilyen kombinációja) a

környezetileg legjobb fenntarthatóságot mutatják, míg az állattenyésztők a legkevésbé környezettudatosak. Az állattartók gazdasági fenntarthatósága kimagasló, melyet magyarázhat a magas feldolgozási és közvetlen értékesítés aránya. Ezt az állítást a következő részletesebb indikátor vizsgálat igazolja (18. ábra). A társadalmi indikátorok között nem mutatható ki szignifikáns különbség, míg a gazdasági pillérek megoszlását illetően az állattenyésztők kiemelkednek. Úgy vélem a mélyinterjúk alapján, hogy ez az érték a közvetlen értékesítésnek és a turizmusnak köszönhető, de ezt a feltevést a többváltozós elemzések fogják megerősíteni.

A pilléreket továbbbontottam tényezőkre, és újabb átlagszámításokat követően ábrázoltam az eredményeket háló-, vagy más néven radardiagramon. Az eredmények élesebb eltéréseket mutatnak a gazdálkodási formák szerinti vizsgálat tekintetében. A hálódigramon (18. ábra) – minden esetben – sárgával került jelölésre a tényezőként kapható maximum pontszám, zöld színnel a 41 vizsgált gazdaság átlaga, valamint a belső színes terület a gazdasági formánként megkülönböztetett érték, azaz továbbra is növénytermesztők, állattenyésztők, zöldség-gyümölcs ide értve a szőlőt is, illetve vegyes termelési struktúrával rendelkező gazdaságok.

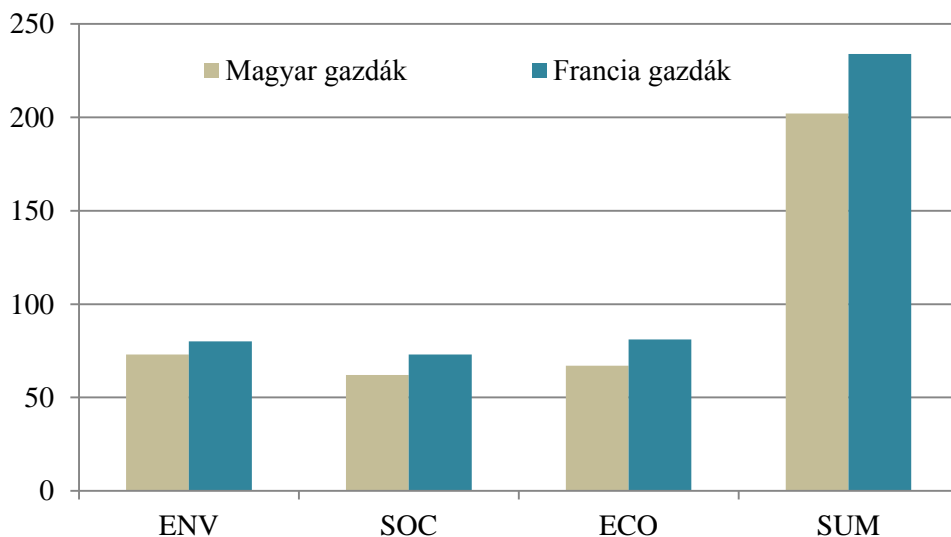
18. ábra: Hálódigramok gazdálkodási formánként az IDEA modell eredményei alapján (Homokhátság)

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A környezeti értékeket tekintve látványos az az eredmény, amit a vegyes termelési struktúrával rendelkező gazdaságok mutatnak. A környezeti pillér tényezői (diverzifikáció, környezetvédelem, mezőgazdasági gyakorlat) itt mutatnak rá a korábban érzékelt különbségre. Eszerint a vegyes gazdaságok esetében logikusan következik, hogy nagyobb arányú a diverzifikáció, amely nagyobb jövedelmezőséggel, foglalkoztatással, illetve szolgáltatási aránnyal párosul.

Az állattenyésztés értékei a korábbi felvetést igazolják a magas helyi termék aránya, és az önállóság, átadhatósági tényezők magas pontszámának eredményeképpen. A kiemelkedő gazdasági fenntarthatóság annak köszönhető, hogy a megkérdezett termelők saját maguk dolgozzák fel termékeiket (elsősorban sajt, túró, füstölt húsok), majd a magas hozzáadott értékkel rendelkező termékeket önállóan, magasabb áron értékesítik.

A magyar gazdaságok elemzését követően a korábbival azonos sorrendben – az összesített pontszámtól a tényezőig haladva – elkészítettem a francia gazdaságok vizsgálatát is. A magyar és francia minta összehasonlítása a leíró statisztika eredményeként nem mutatott rá releváns különbségekre (19. ábra), ezért egy olyan radardiagramon ábrázoltam az értékeket, amelyben a magyar és francia termelők adatai egymás mellett értékelhetőek (20. ábra).

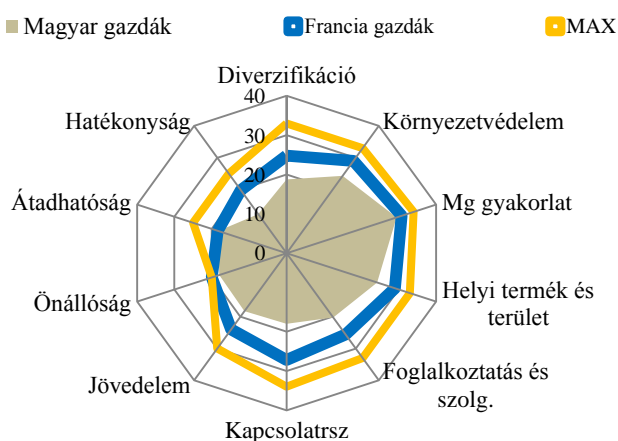

19. ábra: Magyar és francia gazdaságok fenntarthatóságának összehasonlítása pillérek szerint

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Ez a fajta kimutatás már egyértelművé tette az alapvető különbségeket a két vizsgált csoport között. Jelentős eltérést a környezeti tényezők esetében a diverzifikáció, a társadalmi indikátorok vizsgálatánál a kapcsolatrendszer, a gazdasági pontszámoknál pedig a hatékonyság mutatott.

A környezeti diverzifikáció igazolta a korábbi jelentős különbségeket, amelyekre a magyar termelők gazdálkodási formáinak vizsgálata már korábban rávilágított. Ahogy a pókháló diagramon is értelmezhető volt (20. ábra), a növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságok esetében a biológiai sokszínűség átlagos szintje messze elmaradt azoktól a gazdaságoktól, amelyek diverzifikálták a termelői tevékenységet. Ez a teljesen logikus eredmény a vizsgált minta tulajdonságai alapján azonban úgy értelmezendő, hogy a **magyar családi gazdaságok, amelyek többé-kevésbé feldolgozással, turizmussal, közvetlen értékesítéssel foglalkoznak, elmaradnak attól a szinttől, amit francia társaik képviselnek.** Annak ellenére is, hogy az vizsgált növénytermesztéssel foglalkozó termelők valamilyen formában diverzifikálják tevékenységeiket, de ez nem jelenti a biológiai sokszínűség fejlesztését.

20. ábra: Hálódigram a magyar és francia gazdaságokról tényezők szerint
 Forrás: saját szerkesztés (2013)

A szociális tényezők között a legnagyobb különbséget a társadalmi kapcsolatok mutatták mindamellett, hogy minden társadalmi tényező szintje elmaradt a maximálisan adható értéktől és a francia termelők átlagától. Ha viszont a korábbi homokhátsági gazdákról készült kimutatással vetjük egybe ezt a számot, akkor megállapítható, hogy nincs releváns különbség a termelők között, tehát a társadalommal való jól működő kapcsolat hiánya általánosítható probléma a hazai termelők esetében. A társadalmi kapcsolatok tényező alatt vizsgáljuk a gazdaság fizikai és kulturális elszigetelődését, amely a tanyák esetében előfordult, hogy negatívabb értékkel párosult. Ugyanez a probléma sokkal gyengébben jelentkezik Franciaországban, ahova minden gazdasághoz aszfaltos út vezet, és minden tanyán elérhető az internet.

Más dimenziókban szükséges értelmezni a kooperációs készséget is. Mint korábban KUCZI (2000) is megállapította, a hazai családi gazdaságok fejlődésének több társadalmi jellegű kulcstényezője van, melyek közül kettő jelen esetben

megmagyarázza a pontszámok alacsony szintjét. Első a „történelmi, kulturális aspektus (tanyás térségben önszerveződés, önellátó parasztgazdaságok, mint előzmény)”, a második, melyet jelen esetben szükségesnek tartok kiemelni a „kooperációs készség”. Ennek a két faktornak a hiánya vagy gyengesége nem csak a Homokhátságon, hanem más hazai területeken is problémát okoz.

A társadalmi kapcsolatok indikátorai a következők:

Kooperációs készség	B13
Terület megközelíthetősége	B14
Partnerség, támogatások (pl.: LEADER, agrárkamara, civil szerveződések, MNVH stb.)	B15
Képzésben, tudásátadásban való részvétel	B16
Motiváltság: fenntartásra, folytatásra	B17
Elszigeteltség*	B18
Turizmus	B19

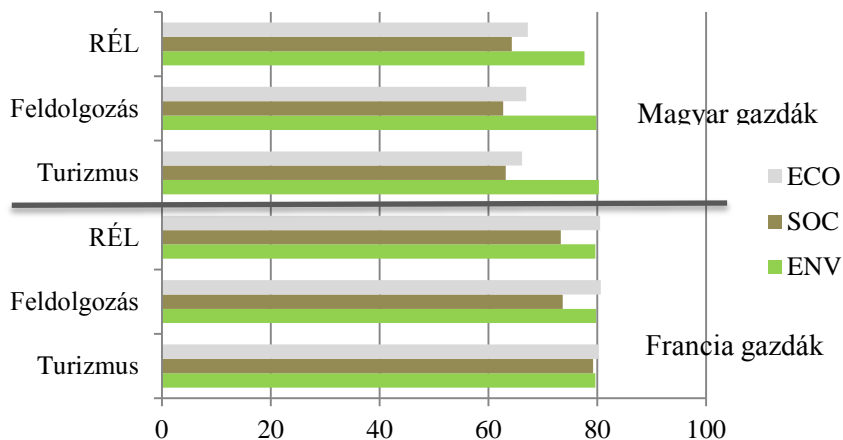
A harmadik határozott különbséget mutató tényező a hatékonyság indikátor, mely azt mutatja meg számunkra, hogy a termék előállítása mennyire hatékony a költségek vonatkozásában.

$$H = \sum_{k=0}^n \frac{\text{Bevétel (termék és szolgáltatás)} - \text{feldolgozásból, értékesítésből és egyéb szolgáltatáshoz kötődő költségek}}{\text{Bevétel (termék és szolgáltatás)}}$$

A hatékonyság értéke a francia gazdaságok vonatkozásában sokkal pontosabb eredményt mutat, mely abból adódik, hogy a termelők nyíltan válaszoltak a gazdasági helyzetükkel kapcsolatos kérdésekre, illetve betekinhettem a könyvelési adataikba, míg a hazai termelők esetén ez a kérdést sokkal érzékenyebbnek tapasztaltam. Mivel a kérdőívben a bevételekre és a pénzügyi helyzetre vonatkozó kérdések önbevallás útján kerültek megválaszolásra, így az eredmény mutathat némi torzítást a valósághoz képest. Az ambivalenciát tovább erősíti a többi gazdasági indikátor kielégítő értéke is. Fontos ismételt megemlíteni, hogy a többi indikátor esetében nem a bevétel/költségarány kerül előtérbe, így a mélyinterjúk okozta torzulások könnyebben észrevehetőek. Mindemellett az is látható, hogy a hatékonyság szintje a vegyes gazdaságok esetében magasabb, mint a többi gazdálkodási formánál, ami a mindenképp némi előnyt jelent a sokszínű termelés javára.

A fenntarthatósági indikátorokat végül egy újabb csoportosításba helyeztem el, vizsgálva a gazdálkodási formán túl más tényezők szerepét. Így a sokaságra egy újabb szűrést végeztem aszerint, hogy mely termelők foglalkoznak csak turizmussal, vagy csak feldolgozással, illetve kik azok, akik akár nyers, akár

feldolgozott termékeiket kizárólag rövid élelmiszerláncon keresztül értékesítik. Ebben a keretben a korábbihoz hasonló értékek jöttek ki eredményül (21. ábra).

21. ábra: A francia és a magyar célcsoport fenntarthatóságának vizsgálata multifunkcionális tevékenységeik szerint
 Forrás: saját szerkesztés (2013)

Következtetésképpen az egyszerű leíró statisztikai elemzések alapján a magyar gazdák mind a három pillér vonatkozásában kevésbé fenntarthatóak, mint francia társaik. Ellenben azok a termelők, akik hazai körülmények között diverzifikálják tevékenységeiket, magas fenntarthatósági pontszámokat szereztek, és jelentősen magasabbat, mint az egyféle tevékenységet végzők. A valóságban nyilván sokkal árnyaltabb a kép a vizsgált magyar és francia gazdaságok esetében, ezért indokolt a mélyinterjúk alapján létrejött mátrix táblázat további vizsgálata.

A leíró statisztika következtetései:

- A hasonló mintából származó francia és magyar gazdaságok között megállapítható különbség a fenntarthatóság szempontjából, de az eredmények nem árnyalják kellőképpen a különbségeket.
- A gazdálkodási forma meghatározza a multifunkcionális családi gazdaságok fenntarthatóságát.
- A biológiai sokféleség meghatározza a teljes gazdaság fenntarthatóságát.
- A kis és közepes állattartó gazdaságok számára a tevékenységek diverzifikálása, a közvetlen értékesítés és a helyi feldolgozás megoldást jelentenek a gazdasági és értékesítési problémákra.

További megválaszolendő kérdések a többváltozós elemzések segítségével:

- A társadalmi tényezők erőssége befolyásolja-e a gazdaság átadhatóságát?

- Más kategóriába esnek-e a magyar és a francia multifunkcionális gazdaságok? Ha igen, akkor mi okozza a különbséget és milyen irányba kell a fejlődést motiválni?

4.4. Többváltozós statisztikai elemzések

Mint korábban a módszertani áttekintés során (3.5. alfejezetben) bemutattam, az elemzés több perspektívából közelíti meg a fenntarthatóság kérdéskörét, és fokozatosan haladva próbál a kérdésekre választ adni. Az eredmények elemzése a leíró statisztikával kezdődött, ahol az alábbi kérdések kerültek részben megválaszolásra:

- elemzi a termelési rendszer gyenge és erős pontjait gazdálkodási formánként,
- adott pillanatban vizsgálja a gazdaságok fenntarthatóságát,
- adott termelési ágazat eredményességét és hiányosságát nézi,
- rámutat a legrelevánsabb összefüggésekre és eltérésekre, valamint a két régió közötti különbségekre.

Az elemzés során a második szakasz a többváltozós statisztikai módszerek alkalmazása volt, melynek célja típusokba rendezni, és a meghatározó karakterek alapján csoportosítani a vizsgált gazdaságokat. Ez az elemzés támasztja alá a leíró statisztika értékelése során fennmaradt dilemmákat és megfelelő eredmény esetén újabb irányvonalakra mutathat rá a fenntarthatóság és a relokázilált élelmiszerrendszerek kapcsolatában.

A fentiek alapján az elemzés feladata továbbra is az ötödik célkitűzéshez kapcsolódóan (C5) értékelni a Franciaországban és Magyarországon elvégzett mélyinterjúk eredményeit, továbbá meghatározni a termelői csoportokat, és a csoportok sajátosságait, melyek alapján a termelők elhelyezhetők a helyi élelmiszer rendszerben. A következő alfejezetben a klaszterelemzés feladata, hogy rávilágítson az egyes termelői csoportok fenntarthatóságára és ezzel párhuzamosan a szükséges fejlesztési lehetőségekre.

Összegezve a többváltozós elemzésekkel céloim:

- fejlesztési területi lehatárolást adni a mezőgazdasági vállalkozások fenntarthatóságáról a társadalmi, gazdasági, környezeti kritériumok alapján;
- számszerűsíteni az egyes szempontokat;
- illetve osztályozni a gazdálkodói csoportok legfontosabb jellemzőit.

A kapott eredményeket egy 77x55 korrelációs mátrix tartalmazza, amely feldolgozásához dimenziócsökkentő eljárások elvégzését választottam az adatok csoportosítása és csökkentése céljából. Indokolta az a tény is, hogy az IDEA modell egyik fő alkalmazási területe a gazdaságok csoportosítása a gyenge és erőspontok kiértékelésével.

4.4.1. Főkomponens-analízis a homokhátsági minta esetében

Az SPSS programban lefutott főkomponens-analízis alapján a 43 féle indikátorból 8 főkomponens alkotható, valamint 6 darab indikátor maradt ki nem megfelelő illeszkedés miatt. Minden egyes szeparált főkomponens újabb elnevezést kapott aszerint, hogy mely típusú indikátorokat tartalmazza. Az elemzés érdekessége, hogy a faktorok teljesen elhagyják a korábbi tényező besorolásukat (diverzitás, mezőgazdasági gyakorlat, szolgáltatás és foglalkoztatás, stb.) és a mélyinterjú megkérdezések alapján újabb illeszkedéseket tárnak föl. Az alábbi táblázatban látható a 8 új szeparált főkomponens, mely az eredeti 43-ból már csak 37 indikátort tartalmaz (11. táblázat).

11. táblázat: Új szeparált főkomponensek a 43 indikátor alapján

	Átlag	Minimum	Maximum
Állattartás	,000	-1,44	1,31
Gén- és természetmegőrzés	,000	-2,96	1,25
Környezetvédelem	,000	-2,69	1,47
Termék és minőség	,000	-1,94	1,02
Multifunkcionális gazdálkodás	,000	-2,11	1,9
Értékesítési csatornák	,000	-2,73	1,25
Elszigeteltség, félig önellátás	,000	-2,26	1,42
Gazdasági tényezők	,000	-2,66	1,78

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Környezeti pillér

A környezeti pillér indikátorai 3 megkülönböztethető csoportot alkotnak, melyeket „állattartás”, „gén- és természetmegőrzés”, illetve „környezetvédelem” címekkel láttam el (12. táblázat). A kimaradt indikátorok a következők: A6: Parcellák mérete, elhelyezkedése, A17: Vízvédelem, A18: Energiafüggőség. Ennek oka az lehet, hogy az A6 indikátor szinte minden esetben maximális pontot kapott, mivel a mintában kis- és közepes méretű területen gazdálkodók voltak. Ez azt is jelenti, hogy nem hordozott szignifikáns adatokat a parcellák mérete. Az A17-es tétel az öntözést, felszín alatti és felszín feletti vizek védelmét mérő szám sem mutatott releváns különbséget a gazdálkodók között. Ennek magyarázata, hogy a legtöbb gazda ugyan végez öntözést, de leginkább korlátozott és szabályozott formában, vagy csöpögtető öntözéssel, így az eredmény egyöntetűséget mutat. Végül az energiafüggőség A18-as indikátor az IDEA modellben egy periférián mozgó egység, így nem köthető a többi aggregált mutatószámhoz. Szükséges azonban megjegyezni, hogy más hasonló elven működő, de környezetgazdálkodásra koncentráló modell esetében az energia felhasználása releváns mutatószám, míg jelen esetben ennek fontosságától eltekintettem.

12. táblázat: A környezeti pilléren belül kialakult új főkomponensek

Állattartás főkomponens		Db	Szign.
A3	Állatok diverzitása	1,00	,706
A10	Legelőhasznosítás	1,00	,675
A11	Takarmányszükséglet kielégítése	1,00	,813
A13	Hígtrágyakezelés	1,00	,421
A15	Állategészségügyi kezelések	1,00	,552
Gén- és természetmegőrzés főkomponens		Db	Szign.
A4	Óshonos- és tájfajták megőrzése	1,00	,490
A7	Szerves anyagok alkalmazása	1,00	,497
A14	Növényvédő szerek használata	1,0	,658
Környezetvédelem főkomponens		Db	Szign.
A1	Állandó és ideiglenes kultúrák diverzitása	1,00	,612
A2	Évelő kultúrák diverzitása	1,00	,388
A5	Vetésforgó	1,00	,280
A8	Ökológiai pufferzónák kialakítása	1,00	,460
A9	AKG, vagy Natura 2000 programok	1,00	,314
A12	Tápanyag-utánpótlás	1,00	,678
A16	Talajvédelem	1,00	,430

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Társadalmi és gazdasági pillér

Társadalmi és gazdasági pilléreket összevontan kezeltem, mivel több helyen átfedést mutattak. Az új főkomponensek a „termék és minőség”, a „multifunkcionális gazdálkodás”, az „értékesítési csatornák” és az „elszigeteltség, félig önfenntartó gazdálkodás” elnevezéseket kapták (13. táblázat). Kimaradtak a B7: Képzettség, C3: Infrastruktúra megléte, C5: Átadhatóság elnevezésű indikátorok.

A főkomponensek érdekessége, hogy teljesen elkülönülnek azok a speciális indikátorok, amely miatt az IDEA modell került kiválasztására. Nevezetesen a feldolgozott termék és saját márka, imázs kialakítása, a többdimenziós, sokszínű gazdálkodás, és a rövid élelmiszer-csatornák alkalmazása, melyek az eredeti elméleti modell a Landais-féle fenntartható családi gazdálkodási modell működésének feltételei. A jól elkülönülő faktorok egyben azt is eredményezik, hogy a korábban meghatározott kritériumoknak megfelelően további vizsgálatok végezhetőek el a felmérésben szereplő gazdaságok a multifunkcionális tevékenységeik, és a rövid élelmiszerláncban való részvételük alapján.

A bázist adó elméletnek egyetlen eleme maradt, mely nem alkot különálló főkomponenst, ez pedig az átadhatóság. Azonban a generációk közötti átadhatóságot befolyásoló több indikátor is méri, melyek külön-külön alkotóelemmé váltak a faktorokban (B10, B12, B17, C1).

13. táblázat: Társadalmi és gazdasági pilléreken belül kialakult új főkomponensek

Termék és minőség	Db	Szign.
B1 Védjegyek és helyi jelleg	1,00	,494
B3 Minőségellenőrzési rendszer	1,00	,728
B4 Saját márka, megjelenés	1,00	,519
B5 Gazdaságok innovációs készsége	1,00	,595
B16 Részvétel képzésben, tudásátadásban	1,00	,594
B15 Partnerség, támogatások	1,00	,669
Multifunkcionális gazdálkodás	Db	Szign.
B9 Szolgáltatás, diverzifikáció	1,000	,752
B10 Munkahelyteremtés és családi foglalkoztatás	1,000	,385
B11 Helyi szintű együttműködés	1,000	,628
B12 Hosszú távú tervezés	1,000	,404
B19 Turizmus	1,000	,596
C2 Diverzifikációból adódó jövedelem	1,000	,566
Értékesítési csatornák	Db	Szign.
B6 Értékesítés rövid élelmiszer csatornákon keresztül	1,00	,764
B8 Önellátás és helyi források felhasználása	1,00	,406
C4 Élelmiszer csatornák	1,00	,709
Elszigeteltség, félig önellátás	Db	Szign.
B14 Terület megközelíthetősége	1,00	,295
B17 Motiváltság: fenntartásra, folytatásra	1,00	,454
B18 Elszigeteltség	1,00	,478
Gazdasági tényezők	Db	Szign.
B2 Termékek mennyisége (önellátás/piacra termelés)	1,00	,347
B13 Kooperációs készség	1,00	,486
C1 Jövedelmezőségi ráta	1,00	,507
C6 Termelés hatékonysága/önellátás	1,00	,401

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.4.2. Klaszterek létrehozása

A főkomponens elemzést követően a kialakult faktorok segítségével K-közép klasztert alkalmazok a termelők homogén csoportokba sorolásához. A klaszterek kialakítása az ötödik célkitűzés (C5) utolsó elemének vizsgálatát, illetve végrehajtását teszi lehetővé, vagyis a termelők homogén csoportokba sorolását és az új csoportok elemzését. A kistermelők tudományos igényű csoportosításának különös aktualitását adja a Közös Agrárpolitikában megjelenő rövid ellátási lánc tematikus alprogram (2.3.2 alfejezet). Az új vidékfejlesztési jogcím 2015 és 2020 között külön támogatásban részesíti a rövid ellátási láncot választó termelőket, és az alternatív, lerövidült csatornák fejlesztéshez szükséges infrastruktúrát, szolgáltatásokat. Korábbi kutatások (BAGI et al. 2013, BALÁZS 2011, NEAFSEY et al. 2013, JUHÁSZ et al. 2012, CSÍKNÉ MÁCSAI és LEHOTA 2013) rámutattak arra a tényre, hogy **nagyon eltérő módú, gazdasági háttérű és motivációjú termelők értékesítenek a közvetlen élelmiszer csatornában, ez**

pedig indokoltta teszi csoportosításukat, sajátos igényeik, erős és gyenge pontjaik meghatározását.

A klaszterező eljárás másik célja meghatározni a fenntarthatósági szempontból releváns csoportokat, és a fenntarthatóságukat befolyásoló tényezőket. A jól körülírható tényezők rendszerezése segíti a KAP támogatások tervezését Magyarországon annak megfelelően, hogy melyik irány mutat a versenyképes és sokszínű családi gazdaságok fejlesztése felé, illetve, hogy mely területeken tapasztalunk lemaradásokat.

A homokhátsági, illetve a közép-pireneusi termelőkre külön-külön végeztem el a klaszterezési eljárást, hogy a két elemzés eredményeként összehasonlíthatóak legyenek a francia és magyar csoportok, az eltérő erősségek, gyengeségek és az aktuális fenntarthatósági szintbeli eltérések, vagy hasonlóságok. A magyar termelők esetében 3, 4, illetve 6 elemes klaszterek képezhetőek, melyből a négyelemes klasztert fogadtam el (14. táblázat), mivel a valódi markáns csoportok ennél az elemszámnál rajzolódtak ki legjobban.

14. táblázat: A végső klaszterközpontok a k-közép eljárás során

	Piacozó kistermelők n=9	Elkötelezett közép n=14	Több lábbon álló haladók n=7	Lemaradó önellátók n=11
Állattartás indikátorai	0,03	0,77	-0,57	-0,65
Gén- és természetmegőrzés	-0,04	0,63	-0,01	-0,77
Környezetvédelem	-1,22	0,56	0,58	-0,08
Termék és minőség	0,24	0,53	0,75	-1,35
Multifunkcionális gazdálkodás	-0,22	0,34	1,04	-0,92
Értékesítési csatornák	0,54	0,05	0,40	-0,77
Elszigeteltség, félig önellátás	0,68	-0,55	0,61	-0,24
Gazdasági tényezők	-0,96	0,10	1,00	0,01

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A klaszterek kialakítását követően varianciaanalízissel vizsgáltam meg a csoportok és a kimaradt indikátorok kapcsolatát: a B7 képzettséget, a C3 infrastruktúrát, majd különálló változóként a terület nagyságát. Mivel a varianciaanalízis eredményei nem befolyásolják a klaszterelemzés eredményeit és a vizsgált termelők csoportosítását, így annak részletei a 16. mellékletben találhatóak.

4.4.3. Az új klaszterek értelmezése

A következő részben a fenntarthatósági pilléreket és a kialakult főkomponenseket tartalmazó táblázatok eredményei láthatóak. Az adatok és a csoportok jellemzésére az alábbi oldalakon található táblázatos formát választottam, melynek köszönhetően értelmezhetőek és könnyen áttekinthetőek az egyes csoportok jellemzői, és jól elkülönülnek az egyes klaszterek közötti eltérések. A csoportok

leírása több esetben túlmutat a statisztikai elemzések eredményein, így személyes tapasztalatokat, a mélyinterjúk és azok feldolgozása során szerzett ismereteket is tartalmaz.

A csoportosítás során az alábbi jellemzőket különböztettem meg a klaszterek részletesebb jellemzése érdekében:

- gazdálkodási forma;
- művelt terület nagysága;
- a gazdaság vezetőjének képzettségi szintje;
- élelmiszer-feldolgozás jellemző-e a gazdaságban;
- az előállított termékek típusa;
- környezeti fenntarthatóságon belül kialakult főkomponensek szerinti jellemzés:
 - állattartás indikátorai,
 - hazai génállomány és természetmegőrzés,
 - környezetvédelem;
- társadalmi fenntarthatóság:
 - termékek és minőség,
 - multifunkcionális gazdálkodás,
 - értékesítési csatornák,
 - elszigeteltség, félig önellátás;
- gazdasági fenntarthatóság:
 - gazdasági tényezők

Végül az ismérvek alapján minden egyes klaszternél igyekeztem meghatározni a lehetséges fejlesztési irányokat, illetve értékelve az eredményeket egy hatelemes skála szerint rangsoroltam a családi gazdaságok fenntarthatóságát az elméleti modellt biztosító Landais-féle szemléletnek megfelelően. Így az alábbi kategóriák szerint osztályoztam a klaszterek fenntarthatóságát a klaszter középpontok távolsága alapján: **erősen fenntartható, közép- erősen, közepesen, közép-gyengén, gyengén és nem fenntartható** a megismételhetőség (környezetileg fenntartható), élhetőség (társadalmi fenntarthatóság), életképesség (gazdasági fenntarthatóság) és az átadhatóság (szocio-gazdasági fenntarthatóság) kritériumok alapján.

15. táblázat: Piacozó kistermelők

Piacozó kistermelők n=9			
Gazdálkodási forma	Östermelő	Terület (ha)	7,33
Képzettség	Középfokú, vagy technikus	Élelmiszer feldolgozás	Leginkább otthon, nincs külön berendezés, vagy helyiség
Termékek típusa	Vegyes gazdálkodás: nyers termékeket állít elő, melynek gazdasági értéke alacsonyabb a hozzáadott érték hiányában: tej, tökehús, tojás, zöldség, gyümölcs, méz		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai	Gén- és természetmegőrzés		Környezetvédelem
Vannak köztük állattartók: kis létszámú telepekkel	Vannak őshonos állatai, növényei, vagy használ tájfajtaikat, de nem minden esetben tudatosan. Minimális a növényvédő szer és műtrágya felhasználás – erről minimális nyilvántartás		Hagyományos gazdálkodást folytat: alacsony vegyszeres terhelés, magasabb szerves anyag kijuttatás, Nincs AKG programban
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség	Multifunkcionális gazdálkodás		
Védjegyet, saját logót nem használ, Saját megjelenése nincs, esetleg Kamratúra, Élő Tisza védjegyet, vagy piaci kítűzőt időnként. Innovációban nem, de tudásátadásban minimálisan kis erőfeszítéssel részt vesz. Partnerségi megállapodása időnként van: agrárkamara, helyi piacok, egyesületek	Csoportokat nem fogad, turizmusban nem vesz részt, nem diverzifikálja tevékenységeit. Egy, legfeljebb két fő dolgozik főállásban a gazdaságban, de újabb munkahelyet nem teremt. Szezonmunkásokat alkalmaz. Szeretné fenntartani a gazdaságot. Fenntartja a külterületi hagyományos tanyás gazdálkodást		
Értékesítési csatornák	Elszigeteltség, félig önellátás		
Leginkább hagyományos, közvetlenül értékesít: piac, gazdaság, CSA. Önellátáson túl helyi piacra termel.	A tanya általában nehezen megközelíthető, ami erősíti a földrajzi és kulturális elszigetelődés érzetét.		
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Alacsony termelési hatékonyság és jövedelmezőség Függőség a támogatásoktól Kooperációs készsége minimális			
Fejlesztési irányok			
A közvetlen értékesítési csatornák kiszélesítése – a hagyományon túl neoklasszikus csatornák bevonása; Csoportos marketingbe bevonás A gazdaságba bolt telepítése; Egyszerűbb feldolgozási módszerek oktatása A környezeti erősségekre építés és a minőségbiztosítás fejlesztése (növényvédelmi napló) – hagyományos gazdálkodási módszerek tudatosítása			
Megismételhető : igen	Élhető : közepes	Átadható : gyengén	Életképes : közepes – gyenge

Forrás: saját szerkesztés (2013)

16. táblázat: Elkötelezett közép

Elkötelezett közép n=14			
Gazdálkodási forma	Östermelő, vagy társas vállalkozás	Terület (ha)	43,93
Képzettség	Technikus és felsőfokú	Élelmiszer feldolgozás	Vegyes: térségi feldolgozás, esetleg kisméretű házias jellegű, vagy profi feldolgozók
Termékek típusa	Nyers és feldolgozott termékeket állít elő, melynél megjelenik a hozzáadott érték (a természet technológiában, vagy a feldolgozásban): tej, sajt, tejtermékek, füstölt hús, tojás, zöldség, gyümölcs, méz, lekvárok, ivólevelek, savanyúság stb. Exportra, vagy nagybani piacra termel, és a felesleget értékesíti rövid élelmiszercsatornákon keresztül, amely jó minőségű és/vagy feldolgozott		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai	Gén- és természetmegőrzés	Környezetvédelem	
Közepes méretű állattartó telepek; Trágyakezelés megoldott; Legelőkkel és szántókkal rendelkezik	Jellemző és fontos számára az őshonos állat- és növényállomány megőrzése Használ tájfajtákat, és diverzifikálja természetét. Tudatos növényvédő szer és mű- és szerves trágya felhasználás.	Gyakori az integrált és a biológiai gazdálkodás. Előírások betartása.	
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség	Multifunkcionális gazdálkodás		
Védjegy és saját logó ritka. Minőségbiztosítási rendszer inkább az export tevékenységhez kötődik (pl.: EuroGAP, HACCP). Részt vesz kutatásokban: pl.: biológiai anyagok, mezőgazdaság gépek, feldolgozók, fajták. Partnerségi megállapodás gyakori, de nem feltétel.	Csoportokat fogad, de inkább oktatás jelleggel és nem turizmus céllal. Nem diverzifikálja termelési tevékenységeit, inkább profi termelő. Család számára megélhetést teremt, de a gépesítés miatt inkább csak szezonmunkásokat alkalmaz. Fenntartja a gazdaságot. Közepes a helyi szintű együttműködés aránya.		
Értékesítési csatornák	Elszigeteltség, félig önellátás		
Elsősorban viszonteladóknak, vagy TÉSZ felé értékesít, a maradék terméket viszi közvetlen értékesítésbe.	Nem jellemző.		
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Magas termelési hatékonyság és jövedelem. Magas átadhatósági és fenntarthatósági szint.			
Fejlesztési irányok			
A csoportos feldolgozás lehetősége és a kistermelői összefogás támogatói lehetnek érdekérvényesítő képességükkel és szaktudásukkal. Mivel érzékenységük van vidékfejlesztésben, LEADER szereplő.			
Megismételhető : igen	Élhető : igen	Átadható : igen	Életképes : igen

Forrás: saját szerkesztés (2013)

17. táblázat: Több lábbon álló (multifunkcionális) haladók

Több lábbon álló haladók n=7			
Gazdálkodási forma	Őstermelő, társas és családi vállalkozás	Terület (ha)	22,70
Képzettség	Technikus és felsőfokú	Élelmiszer feldolgozás	Vegyes: térségi feldolgozás, esetleg kisméretű házias jellegű, vagy profi feldolgozók
Termékek típusa	Nyers és feldolgozott termékeket állít elő, melynél megjelenik a hozzáadott érték (a természet technológiában és feldolgozásban): tej, sajt, tejtermékek, füstölt hús, tojás, zöldség, gyümölcs, méz, lekvárok, ivólevek, savanyúság stb. A helyi piaci igényeknek megfelelően alakítja ki termékskáláját.		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai	Gén- és természetmegőrzés	Környezetvédelem	
Nem jellemző	Fellelhető őshonos állat- és növényállomány megőrzése Használ tájfajtaikat, és diverzifikálja természetét, de nem alapvető tulajdonság.	Gyakori az integrált és a biológiai gazdálkodás. Előírások betartása.	
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség	Multifunkcionális gazdálkodás		
Védjegy, saját logó, önálló imázs megtalálható és gyakori. Minőségbiztosítási rendszer a helyi feldolgozáshoz kötődik (pl.: HACCP). Aktív résztvevője a kutatásoknak és tudásátadásnak, oktatásnak. Partnerségi megállapodás gyakori, és szükséges.	Abszolút sokszínű tevékenység. Csoportokat, turizmussal, vendégszattal foglalkozik. Erősen diverzifikálja termelési tevékenységeit. Bevonja a családot és plusz munkahelyeket teremt. Erős a helyi szintű együttműködés aránya. Társadalmi és területi együttműködés szempontjából a legfenntarthatóbb típus.		
Értékesítési csatornák	Elszigeteltség, félig önellátás		
Elsősorban rövid élelmiszer-csatornák.	Jellemző. Főleg fizikai, a turizmus és helyi értékesítés gyenge pontjai a rossz minőségű utak.		
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Magas termelési hatékonyság és jövedelem. Magas átadhatósági és fenntarthatósági szint.			
Fejlesztési irányok			
Abszolút innovátorok, így a multifunkcionális gazdaság egyéb tényezői felé érdemes irányítani pl.: szociális tevékenységek. Kooperációra nyitott ezért a kollektív értékesítési formák kulcsszereplői lehetnek. Vidékfejlesztésben LEADER szereplő.			
Megismételhető : igen, de még erősíthető	Élhető : igen	Átadható : igen	Életképes : igen

Forrás: saját szerkesztés (2013)

18. táblázat: Lemaradó önellátók

Lemaradó önellátók N=11			
Gazdálkodási forma	Őstermelő, kistermelő	Terület (ha)	16,04
Képzettség	Alap, közép és technikus	Élelmiszer feldolgozás	Nem jellemző, inkább házi jellegű
Termékek típusa	Nyers termékek: zöldség, gyümölcs, méz, gyógy- és fűszernövények		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai	Gén- és természetmegőrzés		Környezetvédelem
Nem jellemző	Nem tartja fontosnak, és nem fordít rá figyelmet. Alacsony diverzifikáció 1-1 zöldség növény, vagy néhány gyümölcsfa a jellemző.		Hagyományos gazdálkodás vagy esetleg bio. Mivel alacsony az inputok aránya, így a környezetszennyezés elenyésző. De mivel ismeri a Homokhátság klimatikus sajátosságait, ezért igyekszik ezt kivédeni, technológiával, fajtákkal stb.
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség		Multifunkcionális gazdálkodás	
Nincs és csak nagyon kevés gazdaságnál fordul elő esetleg piaci kitűző, vagy Homokhátság feliratú szatyor. Nem fordít rá figyelmet és nem is tartja fontosnak.		Semmit nem tesz, ami segítené a multifunkcionális tevékenységeket. Nem tud munkahelyet teremteni.	
Értékesítési csatornák		Elszigeteltség, félig önellátás	
Időnként piacon értékesíti a felesleget, de alapvetően önellátásra termel. Nehezen lép ki a piacra.		Elszigeteltség nem jellemző. Nem motivált hosszú távú fenntartásra és a családtagjai sem.	
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Alacsony termelési hatékonyság és jövedelmezőség Függőség a támogatásoktól. Viszont magas kooperációs készség.			
Fejlesztési irányok			
A piacra lépés megerősítése. Nem agrotechnológiai, hanem szociális háttérű programok. Sikerélmény és önállóság fokozása. Nagyon kisléptékű, lassú projektek.			
Megismételhető : közepesen	Élhető : alacsony szinten	Átadható : nem	Életképes : alacsony szinten

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.5. Faktorelemzés a francia gazdaságok esetében

A magyar gazdaságok elemzését a 36 francia családi gazdálkodó főkomponens és klaszter analízise követte. A többváltozós elemzések célja megegyezik a korábban felvázoltakkal, tehát megkülönböztethető homogén csoportok létrehozása, mely segít meghatározni a fejlesztési irányokat a fenntarthatóság függvényében. A francia termelők elemzése számunkra jó gyakorlattal szolgálhat, és kiindulási pontot mutathat a szükséges fejlesztések irányába. A módszertani fejezetben részletezett mintavételt idézve: a francia családi gazdaságok közül azok a mélyinterjúk kerültek bele a mintába, melyek több évtizedes múltra tekintenek vissza és legalább az 1990-es évek vége óta végeznek feldolgozást, turizmust, vagy rövid élelmiszerláncban értékesítenek. Fontos azonban ismételt kiemelni, hogy a Franciaországban vizsgált termelők csoportosítása és a klaszterezés alapján elvégzett elemzéseknek nem célja az összehasonlítás, hisz ez a különböző társadalmi, gazdasági körülmények miatt nem lehetséges. A francia példák, erős és gyenge pontok felállítása és mélyebb elemzése a hazai fejlesztési irányok meghatározását segítik elő, még ha a nemzetközi példák adaptálása nem is lehetséges részletes felülvizsgálat nélkül.

Meghatározó kérdésként kezeltem, hogy a látszólag fenntarthatónak ítélt gazdaságok valóban fenntarthatóak-e minden aspektusból vizsgálva. Tehát a következő elemzés fő dilemmái az alábbiak:

- Teljesül-e az a hipotézis, mely szerint egy másik ország, más körülményei között a hasonló multifunkcionális tevékenységeket végző mezőgazdasági családi vállalkozások fenntarthatóak?
- Melyek ennek a fenntarthatóságnak a feltételei?
- Hol találkozik, vagy hol válik el a különbség a magyar elemzett mintától?

A gazdaságokat hasonló módon az előzőekhez főkomponens-elemzéssel vizsgáltam meg, amely meghatározta, hogy a közép-pireneusi családi gazdaságok esetében, mely indikátorok (ugyanúgy 43 indikátor, 10 tényező és 3 pillér) képeznek homogén csoportokat (19. táblázat).

19. táblázat: Főkomponensek az indikátorok alapján

	Minimum	Maximum
Állattartás	-0,97	1,44
Környezetterhelés	-2,35	1,28
Agrár-környezetgazdálkodás	-1,76	1,23
Hagyományos, környezettudatos gazdálkodás	-2,37	1,79
Termék és minőség	-2,02	2,25
Multifunkcionális gazdálkodás	-3,22	1,19
Rövid értékesítési csatornák	-3,37	1,20
Feldolgozott termékek és értékesítésük	-2,37	1,15
Gazdasági tényezők	-4,18	1,57

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Az elemzés gyakorlatilag megismétlődött apróbb eltérésekkel. A korábbi 8 helyett jelen esetben 9 szeparált főkomponens alkotható alacsony információvesztéssel és 6 indikátor maradt ki a csoportokból. Így 37 darab indikátor, kicsit átrendeződve, 9 csoportban foglal helyet.

Környezeti pillér

A környezeti pillér jelen esetben 4 főkomponensre bontható szét, melyek közül egyedül az „Állattartás” indikátorai nem változtak meg. A „környezetterhelés” a korábbi genetikai értékek megőrzése helyett a szerves és kémiai anyagok alkalmazására utal. Míg az „agrár-környezetgazdálkodás” főkomponenshez kerültek be az ökológiai és integrált gazdálkodás feltételeit képező indikátorok. Végül a „hagyományos, környezettudatos gazdálkodás” csoportok alkotják az élő kultúrák diverzitását, a talajerő-gazdálkodás és vízvédelem elemeit (20. táblázat).

20. táblázat: Környezeti indikátorok alapján kialakult új főkomponensek

Állattartás indikátorai	db	Szign.
A3 Állatok diverzitása	1,00	,839
A10 Legelőhasznosítás	1,00	,708
A11 Takarmányszükséglet kielégítése	1,00	,864
A13 Hígtrágyakezelés	1,00	,729
A15 Állategészségügyi kezelések	1,00	,757
Környezetterhelés		
A8 Ökológiai puffer zónák kialakítása	1,00	,583
A7 Szerves anyagok alkalmazása	1,00	,316
A14 Növényvédő szerek használata	1,00	,627
Agrár-környezetgazdálkodás		
A1 Állandó és ideiglenes kultúrák diverzitása	1,00	,757
A5 Vetésforgó	1,00	,860
A9 AKG, vagy Natura 2000 programok	1,00	,356
A16 Talajvédelem	1,00	,719
Hagyományos, környezettudatos gazdálkodás		
A2 Élő kultúrák diverzitása	1,00	,457
A12 Tápanyag-utánpótlás	1,00	,496
A17 Vízvédelem	1,00	,584

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Kissé nehezebben értelmezhető a francia főkomponens-analízis eredménye, de figyelembe kell venni, hogy a mintát nagyobb részben azok a gazdaságok alkotják, akik ugyan nem vesznek részt támogatott környezetvédelmi programokban, mégis a lehető legjobb tudásuk szerint próbálnak biológiai módszerekkel gazdálkodni. Míg a magyar gazdánál sokkal élesebb volt az AKG előírások betartásából adódó és a szabad hagyományos gazdálkodás között érzékelhető technológiai és

gazdasági különbség, addig a francia termelők esetében a felhasznált anyagok mennyisége és az alkalmazott kultúrák diverzifikálása jelenti a nagyobb eltérést. A magyar termelőknél azok a gazdák, akik kis területeken, illetve háztáji méretekben gazdálkodnak, nem tudják megvásárolni a drága növényvédő szereket, a szarvasmarha trágyát vagy műtrágyákat, ebből adódóan igyekeznek minden hagyományos, biológiai tudást bevetni a természetmegőrzésért, a homoktalajok megkötésére. A francia termelőknél inkább elvi kérdést jelent, hogy a fogyasztók bizalmának érdekében milyen jellegű gazdálkodást folytatnak. Röviden összefoglalva Magyarországon a kistermelői kört érintő kérdések között vizsgálni kell a szociális problémákból eredő különbségeket is, illetve a franciák esetében ez inkább gazdasági, marketing kérdéskör szempontjait.

A kimaradt indikátorok a következők: A4 Őshonos- és tájfajták megőrzése, A6 Parcellák mérete, elhelyezkedése, A18 Energiafüggőség. Az A4 indikátor valószínűleg azért nem került bele egyik csoportba sem, mert a vizsgált minta sajátossága, hogy a rövid élelmiszerláncba igyekszik hagyományos fajtákkal megjeleníteni, így egyik gazdálkodási típushoz sem igazán köthető a gén- és tájfajta megőrzés. A parcellák mérete (A6) hektikusan váltakozott a kérdőívek feldolgozása során, valószínűleg ez sem köthető termelési, multifunkcionális tevékenységhez, míg az energiafelhasználásra a fentebb leírtak érvényesülnek.

Társadalmi pillér és gazdasági pillér

A hazai elemzésekhez hasonlóan a francia esetében is összevontan került elemzésre a társadalmi és a gazdasági pillér és a korábbi eredményekhez hasonlóan öt szeparált főkomponens alakult ki: „Termék és minőség”, „Multifunkcionális gazdálkodás”, „Rövid értékesítési csatornák”, „Feldolgozott termékek és értékesítésük”, „Gazdasági tényezők” (21. táblázat). Az indikátorok átrendeződése bizonyította azt a feltételezést, miszerint a francia gazdaságokat másfajta társadalmi és gazdasági hatások befolyásolják. Jelentős eltérés a „Feldolgozott termékek és értékesítésük” komponens esetében látható, mely felváltotta a magyar termelőknél jellemző „Elszigeteltség, félig önellátó” faktort. Jelen esetben azt az összefüggést láthatjuk, hogy az önellátási szinten felül teljesítő gazdaságok (B2 Termékek mennyisége) feldolgozzák termékeiket (C3 Élelmiszer feldolgozás infrastruktúrája) és 2-3 gazdaboltban és 2-3 piacon értékesítik (B11 helyi szintű együttműködés). A „helyi szintű együttműködések” indikátorhoz tartozó magyarázathoz tartozik továbbá az is, hogy az interjúkn megkérdezett termelők, egy vagy két gazdabolt teljes jogú tagjai voltak (4.2.1.2. alfejezet gazdaboltokról szóló leírást), vagy termelői piacokon termeltek, ahol szintén egy termelői összefogással kialakult egyesület tagjai kell, hogy legyenek. Ez azt jelenti, hogy azok az egymástól független termelői piacok, melyek érintettek voltak a mélyinterjúban (Montauban, Caussade, Gaillac, Biarritz, Toulouse városokban) a termelői egyesületek eredményeképpen működnek. Azaz, egy meglévő gazdából álló civil szerveződés felel a termelőkért, a termékekért (Montaubani Kistermelők Egyesülete, IDOKI

Baszk Területi Kistermelők Egyesülete), és cserébe az önkormányzat szolgáltatja a piachelyet a gazdálkodóknak. Ahhoz, hogy a termelő a kizárólag gazdáknak fenntartott piacon árulhasson, először taggá kell válnia a piacért felelős egyesületben, ahol ellenőrzik, hogy mekkora területen, mit termel és az adott termékek mikor piacképesek. A francia gazdák, akik közösen szeretnének értékesíteni, így kénytelenek helyi együttműködések aktív tagjaiként működni, mely kölcsönös előnyt biztosít mindkét fél számára. A kimaradt indikátorok a B4 Saját márka, B7: Képzettség és C5: Átadhatóság, hasonlóan, mint a magyar elemzés esetében. A B4 saját márka: a magyar gazdaságoknál fontos feltétele volt a termékek minőségének és megjelenésének, míg a pireneusi termelők esetében az elemzés szerint nincs jelentős befolyással az indikátor.

21. táblázat: Társadalmi és gazdasági indikátorokból kialakuló új főkomponensek

Termék és minőség	db	Szign.
B1 Védjegyek és helyi jelleg	1,00	,483
B3 Minőségellenőrzési rendszer	1,00	,475
B5 Gazdaságok innovációs készsége	1,00	,423
B15 Partnerség, támogatások	1,00	,538
B16 Képzésben, tudásátadásban való részvétel	1,00	,488
Multifunkcionális gazdálkodás		
B9 Szolgáltatás, diverzifikáció	1,00	,576
B10 Munkahelyteremtés és családi foglalkoztatás	1,00	,468
B12 Hosszú távú tervezés	1,00	,525
B19 Turizmus	1,00	,721
C2 Diverzifikációból adódó jövedelem	1,00	,620
Rövid értékesítési csatornák		
B6 Értékesítés rövid élelmiszercsatornákon keresztül	1,00	,556
B8 Önellátás és helyi források felhasználása	1,00	,524
C4 Élelmiszer csatornák	1,00	,724
Feldolgozott termékek és értékesítésük		
B2 Termékek mennyisége (önellátás/piacra termelés)	1,00	,677
B11 Helyi szintű együttműködés	1,00	,647
C3 Infrastruktúra	1,00	,381
Gazdasági tényezők		
B17 Motiváltság: fenntartásra, folytatásra	1,00	,427
C1 Jövedelmezőségi ráta	1,00	,646
C6 Termelés hatékonysága/önellátás	1,00	,625

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.5.1. Klaszter-elemzés a vizsgált francia termelők esetében

A francia családi gazdaságok esetében is 3, 4, illetve 6 elemes klaszterelemzésből a 4 elemes tűnt a legrelevánsabbnak a csoportok homogenitását és megfelelő elemszámát tekintve. Az újabb klaszterező eljárás eltérő eredményt adott a hazai gazdákhöz viszonyítva. Az új csoportok a „Lemaradó beletörődők”, „Hagyományos feldolgozók”, „Környezettudatos innovátorok” és az „Éljenjáró állattartók” (22. táblázat). A klaszterek kialakítását követően ismételt variacionális elemzéssel vizsgáltam meg a csoportok és a B7 Képzettség kimaradt indikátor kapcsolatát, majd különálló változóként a terület nagyságát, amelyet a 16. melléklet 37. táblázatában lehet megtekinteni.

22. táblázat: Az új klaszterek elnevezése

	Lemaradó beletörődők (n=5)	Hagyományos feldolgozók (n=13)	Környezettudatos innovátorok (n=5)	Éljenjáró állattartók (n=13)
Állattartás	-0,79	-0,73	- 0,22	1,12
Környezetterhelés	-1,09	-0,11	0,84	0,20
Agrár-környezetgaz.	-0,28	-0,42	0,78	0,23
Hagyományos, környezettudatos gazd.	0,027	0,63	0,19	-0,72
Termék és minőség	-1,53	-0,19	0,58	0,56
Multifunkcionális gaz.	-1,52	0,00	-0,28	0,70
Rövid értékesítési csat.	-1,99	0,05	0,49	0,53
Feldolgozott termékek és értékesítésük	-1,50	0,31	-0,06	0,29
Gazdasági tényezők	-0,47	0,50	-1,47	0,25

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.5.2. Az új francia termelői klaszterek értelmezése

A következő részben a magyar elemzéshez hasonlóan a francia klaszterek jellemzése látható a fenntarthatósági indikátorok, és néhány fontosabb mutatószám tekintetében. Minden egyes táblázat végén látható a fenntarthatóság értékelése, amely a magyar klaszterek esetében alkalmazott hatos fenntarthatósági skálán mozog. A táblázatok nem csak a statisztikai kimutatásokra, hanem a személyes tapasztalatokra is támaszkodnak és olyan példákat is tartalmaznak, melyek szignifikánsan meghatározták a kialakult csoportosítást, valamint jól jellemzik az adott klasztert.

23. táblázat: Lemaradó beletörődők

Lemaradó beletörődők n=5			
Gazdálkodási forma	Egyéni termelő, vagy EARL	Terület (ha)	30,8
Képzettség	Középfokú, vagy technikus	Élelmiszer feldolgozás	Térségi feldolgozóban, vagy otthon, de nem fő tevékenység
Termékek típusa	Vegetáriánus gazdálkodás: nyers termékek, tőkehús, tojás, tej, zöldség, gyümölcs, gyógynövény		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai		Környezetterhelés	
Vannak köztük állattartók: kis létszámú telepek		Ökológiai pufferzónák, csak természetesek, Alacsony szerves anyag kijuttatás Nem tudatos növényvédelem, Kivéve bio- és gyógynövény	
Agrár-környezetgazdálkodás		Hagyományos, környezettudatos gazdálkodás	
Néhány ökológiai gazdálkodó Vetésforgót és az ökológiai gazdálkodás előírásait betartja		Figyelembe veszi a környezet természetes megújuló képességét, de alacsony a befektetés biológiai technológiába.	
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség		Multifunkcionális gazdálkodás	
Védjegyeket, saját logót nem használ, Saját megjelenése nincs Sem innovációban nem, sem tudásátadásban nem vesz részt. Partnerségi megállapodása időnként van: agrárkamara, helyi piacok, egyesületek, civil szervezetek: Montaubani piac		Nem jellemző. Csoportokat nem fogad, semmilyen turizmusban nem vesz részt, nem diverzifikálja termelési tevékenységeit. Egy, legfeljebb két fő dolgozik főállásban a gazdaságban, de újabb munkahelyet nem teremt.	
Értékesítési csatornák		Feldolgozott termékek és értékesítésük	
Leginkább hagyományos csatornákon, közvetlenül értékesít: piac, gazdaság, CSA. Önellátáson túl helyi piacra termel. De gyakran megjelenik a viszonteladónak történő értékesítés is.		Nagyon alacsony szintű feldolgozás.	
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Alacsony termelési hatékonyság és jövedelmezőség Függőség a támogatásoktól. Gazdaságilag gyengén fenntarthatóak.			
Fejlesztési irányok			
Az átadhatóság erősítése, a fiatal generációk bevonása, hogy az infrastruktúra fennmaradjon. A kis gyógynövényesek számára határozottabb marketing, imázs építése AMAP-ba bevonás, szociális háló erősítése. Környezeti fenntarthatóság erősítése.			
Megismételhető : közepesen	Élhető : közepesen	Átadható : gyengén	Életképes : gyengén

Forrás: saját szerkesztés (2013)

24. táblázat: Hagyományos feldolgozók

Hagyományos feldolgozók n=13			
Gazdálkodási forma	Egyéni termelő, Családi gazdaságok (EARL, vagy GAEC)	Terület (ha)	38,7
Képzettség	Középfokú, vagy technikus	Élelmiszer feldolgozás	Kiépített infrastruktúra a feldolgozásra, vagy vágópontok után házi szeletelés, csomagolás
Termékek típusa	Vegyes gazdálkodás: nyers termékek, tökehús, tojás, tej, zöldség, gyümölcs, gyógynövény (MONPANIER 2013) Feldolgozott termékek: füstölt húсок, húspástétomok, libamáj, készétel konzervek, csigapástétom, lekvárok, gyümölcs és zöldségpépek, szárított zöldség-gyümölcs, ivólevelek, kenyér, tészta, liszt, sör, ét- és olívaolaj, sütemények, édességek, bonbon		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai		Környezetterhelés	
Nem jellemző.		Alacsony környezeti terhelés, Tudatos szerves anyag kijuttatás Biológiai anyagok előtérbe helyezése	
Agrár-környezetgazdálkodás		Hagyományos, környezettudatos gazdálkodás	
Nem jellemző.		Figyelembe veszi a környezet természetes megújuló képességét. Magas befektetési arány hagyományos és biológiai technológiába. Magas a gyümölcsösök aránya.	
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség		Multifunkcionális gazdálkodás	
Védjegyet, saját logót használ, van saját megjelenése, de nem minden esetben. Többen inkább az adott gazdakör által kialakított imázst alkalmazzák. Gyakran vesz részt pedagógia programokban. Gyakran tagja termelői csoportosulásnak. Mérsékeltén innovatív, a régi, jó bevált recepteket kedveli.		Nyitott a hagyományos multifunkcionális tevékenységek felé. Jellemző a csoportok fogadása, vendégszta, szállásadás, minden, ami már régebb óta működik. Családtagoknak munkát biztosít, és 1 munkahelyet teremt. Inkább szezonmunkások.	
Értékesítési csatornák		Feldolgozott termékek és értékesítésük	
Rövid élelmiszerláncban értékesít, Kedveli a csoportos formákat, ami nem kívánja meg az állandó jelenlétet.		Kiépített infrastruktúrával rendelkezik. (Többen már generációk óta feldolgozást végeznek). Főleg hagyományos, a területre jellemző termékeket állítanak elő.	
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Gazdaságilag fenntartható. Átadható – létezik is a következő generáció, aki átvegye a gazdaságot Több évtizede gazdálkodik és a tevékenysége diverzifikálásával megtanulta kivédeni a piac és a környezetből eredő negatív externális hatásokat.			
Fejlesztési irányok			
A multifunkcionális tevékenységek és innováció erősítése. A gazdaságok bevonása jó gyakorlatok átadásába. A fiatalok támogatása a gazdaság átvételében – képzések szerepe. Hagyományos feldolgozók fejlesztése. A környezeti fenntarthatóság fokozása.			
Megismételhető : közepesen erős	Élhető : közepesen erős	Átadható : igen	Életképes : igen

Forrás: saját szerkesztés (2013)

25. táblázat: Környezettudatos innovátorok

Környezettudatos innovátorok			
n=5			
Gazdálkodási forma	Egyéni termelő Családi gazdaságok	Terület (ha)	41,20
Képzettség	Technikus, vagy felsőfok	Élelmiszer feldolgozás	Kiépített infrastruktúra a feldolgozásra, vagy vágópontok után házi szeletelés, csomagolás
Termékek típusa	<p>Vegyes gazdálkodás: nyers termékek, tőkehús, tojás, tej, zöldség, gyümölcs, gyógynövény</p> <p>Feldolgozott termékek: füstölt húsok, húspástétomok, libamáj, készétel konzervek, csigapástétom, lekvárok, gyümölcs és zöldségpépek, szárított zöldség-gyümölcs, ivőlevek, kenyér, tészta, liszt, sör, ét- és olívaolaj, sütemények, édességek, bonbon.</p> <p>Újszerű termékek, innovációk, területhez kötődő, de modern ízek bevonása pl.: újszerű fűszerek, észak-afrikai országok fűszerei stb.</p>		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai		Környezetterhelés	
Előfordul		Alacsony környezeti terhelés. Tudatos szerves anyag kijuttatás, tudatos biológiai növényvédelem. Innovatív természetéstechnológia alkalmazása	
Agrár-környezetgazdálkodás		Hagyományos, környezettudatos gazdálkodás	
Minden esetben ökológiai, vagy integrált gazdálkodás Magas biológiai sokféleség		Inkább környezettudatos gazdálkodás Odafigyel az előírások betartására, sőt új környezetkímélő technológiákat is alkalmaz. Gyakran tagja géptársulásnak (CUMA), ahol közös géphasználat révén jut innovációkhoz.	
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség		Multifunkcionális gazdálkodás	
Minden esetben védjegyeket, saját logót használ, van saját megjelenése. Kialakult arcullattal rendelkezik. Gyakran vesz részt pedagógia programokban. Gyakran tagja termelői csoportosulásnak. Magas szinten vesz részt kutatásokban.		Nyitott a hagyományos multifunkcionális tevékenységek felé, de csak 1-1 kiegészítő tevékenység felé nyit. Jellemző a csoportok fogadása, vendégasztal, szállásadás. Családtagoknak munkát biztosít, de nem teremt munkahelyet. Inkább szezonmunkások, vagy kalákában más gazdák segítenek.	
Értékesítési csatornák		Feldolgozott termékek és értékesítésük	
Csak rövid élelmiszerláncon keresztül értékesít, Kedveli a csoportos formákat, és mindent, ami újszerű, pl.: konyhaművészet oktatás; házhozszállítás környezetbarát csomagolásban		Kiépített infrastruktúrával rendelkezik.	
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Gazdaságilag fenntartható, de hatékonysága elmarad a többi gazdaságétól. Átadható – létezik is a következő generáció, aki átvegye a gazdaságot Gyenge a sokszínűsége, amely a többi francia termelőhöz képest lerontja a fenntarthatóságot.			
Fejlesztési irányok			
A multifunkcionális tevékenységek erősítése. A gazdaságok bevonása jó gyakorlatok átadásába. A tevékenységek diverzifikálása. Határozottabb bevonás a helyi vidékfejlesztési stratégiákba			
Megismételhető: igen	Élhető: igen	Átadható: igen	Életképes: közepesen

Forrás: saját szerkesztés (2013)

26. táblázat: Élénjáró állattartók

Élénjáró állattartók n=13			
Gazdálkodási forma	Társas, vagy családi gazdaságok	Terület (ha)	70,96
Képzettség	Technikus	Élelmiszer feldolgozás	Kiépített infrastruktúra a feldolgozásra
Termékek típusa	Feldolgozott hús- és tejtermékek: füstölt húsok, húspástétomok, libamáj, készétel konzervek, töltött sütéshez előkészített kacska, kakas, liba; nyársak grillezéshez, kolbász, virsli, szalámi, elősütött zsírban konzervált húsok Tej, joghurt, kefir, sajtok, vaj, és ezek mindenféle ízesített változata.		
Környezeti fenntarthatóság			
Állattartás indikátorai		Környezetterhelés	
A csoport minden tagja állattenyésztést végez. Jelentős a saját legelők nagysága. Saját felhasználásra takarmánynövényeket termeszt. Hígrágyakezelés megoldott. Magas a biogazdák aránya. Őshonos vagy helyi fajták fenntartása.		Alacsony környezeti terhelés, Tudatos szerves anyag kijuttatás, tudatos biológiai, vagy integrált növényvédelem Innovatív természetstechnológia alkalmazása	
Agrár-környezetgazdálkodás		Hagyományos, környezettudatos gazdálkodás	
Sok esetben ökológiai, vagy integrált gazdálkodás Magas biológiai sokféleség. Tudatos vetésforgó és kultúráváltás.		Inkább környezettudatos gazdálkodás Odafigyel az előírások betartására, sőt új környezetkímélő technológiákat is alkalmaz.	
Társadalmi fenntarthatóság			
Termék és minőség		Multifunkcionális gazdálkodás	
Minden esetben védjegyeket, saját logót használ, van saját megjelenése. Kialakult arculattal rendelkezik. Gyakran vesz részt pedagógia programokban. Gyakran tagja termelői csoportosulásnak. Magas szinten vesz részt kutatásokban.		Nyitott mindenféle multifunkcionális tevékenységek felé. Gyakran fogad vendégeket, gyerekeket, nyílt napokat szervez, helyszíne vásároknak, tanyaszínháznak, kirándulásnak. Egy-egy gazdaság nyitott a szociális tartalmú tevékenységek felé is. Jellemző a vendégasztal, szállásadás. Családtagoknak munkát biztosít, és 1-2 munkahelyet teremt.	
Értékesítési csatornák		Feldolgozott termékek és értékesítésük	
Csak rövid élelmiszerláncon keresztül értékesít, Kedveli a csoportos formákat, de nagyon gyakran a gazdaságban saját értékesítési pont található. Gyakori a mobil értékesítési pont (hűtökocsi). Házhozszállítás és grillezés a megrendelőnél, mint újszerű forma		Többféle feldolgozott termék, fejlett, modern feldolgozók. Pl.: házi baromfi termékfeldolgozás, házi sajtérlelő, készétel előkészítő.	
Gazdasági fenntarthatóság			
Gazdasági tényezők			
Gazdaságilag fenntartható. Átadható – létezik is a következő generáció, aki átvegye a gazdaságot Termelékenység és jövedelmezősége magas.			
Fejlesztési irányok			
A gazdaságok bevonása jó gyakorlatok átadásába. Határozottabb bevonás a helyi vidékfejlesztési stratégiákba. Kommunikáció fejlesztése. Az értékesítést nehezítő helyi szabályok könnyítése. Kommunikáció és ismeretátadás a gazdák között. Vidékturizmus összetett koncepció kidolgozása Kommunikáció erősítése – közös kommunikáció építése a fejlett gazdaságokra Területhez kötődő élelmiszerrendszer kidolgozása és a gazdaságok behelyezése.			
Megismételhető: igen	Élhető: igen	Átadható: igen	Életképes: igen

Forrás: saját vizsgálatok, 2013

4.6. Az IDEA modell alkalmazásával képzett magyar és francia klaszterek összehasonlító értékelése

A csoportok sajátosságait összefoglalóan egy újabb mátrixba rendezve (27. táblázat) érzékelhetővé válik az egyes csoportok fenntarthatósága közötti eltérés. A táblázatot kiegészítettem a módszer fejezetben megnevezett területi kritériumokkal (tanyás területek sajátosságait adó tényezők), amelyek meghatározták a modell adaptálásának lehetőségeit és módosítási igényeit.

Tanyás, családi gazdaságok speciális kérdései

- Csökkenti-e a termelő a deflációt az alkalmazott agrártechnológiával?
- Figyelemmel van a vízgazdálkodásra, különösen homokos területeken?
- Fenntartja az Alföldre jellemző biológiai sokszínűséget, pl.: tájfajták, szárazságtűrő fajták?
- Állattartást is végez, és visszaforgatja a szerves anyagokat?
- Használja a Homokhátságra jellemző sokszínű gazdálkodási formákat: előnyben részesíti a kertészeti kultúrákat?
- A területre jellemző helyi terméket, helyi értéket állít elő pl.: kecskeméti sárgabarack, szanki meggy, stb.?
- Népszerűsíti, vagy bemutatja a tanyasi létformát (gyermek és felnőtt oktatás, diverzifikáció)? Tanyás gazdálkodásra alapozott vidéki turizmust végez?
- A táj és a gazdaság fejlesztésével lehetővé teszi a helyben maradást/kiköltözést.
- Kapcsolatot ápol, informális hálózatot épít a tanyasi és vidéki lakossággal, ezzel együtt csökkenti a kulturális elszigeteltséget, illetve együttműködik más tanyás gazdaságokkal.
- Elérhető útvonalon fekszik (különösen az elszigeteltség miatt fontos).

A vizsgált francia gazdaságok esetében a helyi sajátosságok figyelembe vétele kézenfekvőnek számít, mivel számos kérdés az eredeti francia modellben az adott régióra készült. Mégis néhány speciális szakterületi kérdést érdemes volt áttekinteni a pireneusi gazdaságok esetében is, melyeket tartalmuk alapján párhuzamba állítottam a hazai igényekkel. Ezek a következők:

- A hegyvidéki termelők esetében figyelemmel vannak-e a pásztorkodást, gazdálkodást érintő környezetvédelmi előírások betartására?
- A városkörnyéki területeken élők oktatást és ismeretátadást, turizmust szerveznek a városi lakosság számára, a hegyvidéki pásztorkodást folytatók a sajátos életmódjukat bemutatják a turizmus révén?
- A hegyvidéki gazdálkodók fokozottan odafigyelnek az összefogásra és a segítenek a népességmegtartásban a vidéki területeken?
- A gazdaságok civil szervezetek tagjaiként aktívan részt vesznek a szervezet munkájában?
- Helyi termékeket és helyi látványosságra, sajátosságra építő turisztikai látványosságot hoz létre?

27. táblázat: Összesítő táblázat a fenntarthatósági mérések alapján

	Homokhátság n=41			Közép-Pireneusok n=36				
	Piacozó kistermelők n=9	Elkötelezett közép n=14	Több lábbon álló haladók n=7	Lemaradó önellátók n=11	Lemaradó beletörődők n=5	Hagyományos feldolgozók n=13	Környezettudatos innovátorok n=5	Élenjáró állattartók n=13
A: Megismételhető	erősen	erősen	igen, de még erősíthető	közepesen	közepesen	közepesen erős	erősen	erősen
A területre jellemző környezeti sajátosságokra figyelemmel van:	jellemző	jellemző	közepesen erős	részben	részben	jellemző	jellemző	közepesen erős
B: Élhető	közepesen	erősen	erősen	gyengén	közepesen	közepesen erős	erősen	erősen
Tanyás gazdálkodás/Hegyvidéki gazdálkodás sajátosságai társadalmi vonatkozásban megjelennek	igen, de fejleszteni szükséges	igen	igen	inkább hátrány	inkább hátrány, de tud élni is vele	részben	igen	igen
C: Átadható	gyengén	közepesen erős	erősen	nem	gyengén	erősen	erősen	erősen
Generációk között átadhatóvá válik Sajátos gazdálkodási formát alakít ki	nem	igen	igen	nem	nem	részben	igen	igen
D: Életképes	közepes – gyenge	erősen	erősen	nem	gyengén	erősen	közepesen	erősen
Képes piacra lépni/Túllép a termelési tevékenységen és diverzifikálja tevékenységét	gyengén	igen	igen	nem	részben	részben	részben	igen

Forrás: saját szerkesztés (2013)

4.6.1. Esettanulmányok az egyes klaszterek meghatározásai szerint

Összefoglalva az elemzéseket és a táblázatból levonható következtetéseket annak ellenére, hogy a mintavétel során igyekeztem hasonló adottságú családi gazdaságokat felmérni, mégis egy viszonylag heterogén termelői réteg az, ahol a hagyományos és újszerű multifunkcionális tevékenységeket végzik, illetve, akik megpróbálkoznak a fejlődésnek indult, rövid élelmiszerláncok útján értékesíteni. Az egyes csoportok fenntarthatósága eltérő, még abban az esetben is, amikor a fenntarthatóságot azonos feltételrendszerek között vizsgáljuk.

A tanya, mint rendszer bemutatása (2.4.2. alfejezet) során CSATÁRI (2005) korszakonként különböztette meg a tanyasi gazdaságok virágkorát, aszerint, hogy mely korokban mely rendszerelem érvényesült. Úgy vélem, hogy érdemes jelen tanulmány eseteit a korábbi tanulmányokkal párhuzamba állítva egy hasonló végső következtetést tenni. Ezért az áttekinthetőség érdekében a Landais-féle kritériumokat nagybetűkkel láttam el – A: Megismételhető, B: Élhető, C: Átadható, D: Életképes – és kizárólag az erősen fenntartható tényezőket értékeltem (28. táblázat).

28. táblázat: A létrejött klaszterek értékelése a Landais-féle fenntarthatósági pillérek alapján

	ENV	SOC	ECO-SOC	ECO
HU Piacozó kistermelők	A			
HU Elkötelezett közép	A	B		D
HU Több lábon álló haladók	A	B	C	D
HU Lemaradó önellátók				
FR Lemaradó beletörődők				
FR Hagyományos feldolgozók			C	D
FR Környezettudatos innovátorok	A	B	C	
FR Élenjáró állattartók	A	B	C	D

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A két táblázatból (27. és 28. táblázat) együttesen végül jól értékelhetőek a kialakult homogén termelői csoportok. A hazai termelők esetében az a csoport a legfenntarthatóbb a négypilléres megközelítés szerint, amely a multifunkcionális tevékenységeket választja, közepes méretű gazdaságot tartanak fenn, és a szerteágazó tevékenység lehetővé teszi a generációk között átadhatóságot. A leegyszerűsített eredménytáblázatok alapján az is megállapítható, hogy fenntarthatóság szempontjából a hazai több lábon álló haladók és a francia élenjáró állattartók mutatják a legnagyobb hasonlóságot. Mivel minden gazdaság elemzése a saját körülményeinek vonatkozásában történt meg, így elmondható, hogy a két erősen fenntarthatónak ítélt klaszter több vonatkozásban is azonosságot mutat. Elsősorban azok a termelők, illetve termelő családok váltak gazdaságilag és társadalmilag is értékelhetővé, illetve hasznossá, akik az agrárgazdasági krízisekből kreativitással és szerkezeti átalakítással léptek ki. Ez azt jelenti, hogy főleg

tejtermelők, export piacra termelő zöldséget-gyümölcsöt termelők voltak az első gazdák, akik más alternatív jövedelemszerzés irányába alakították át termelési szerkezetüket. Ezek a gazdaságok kiemelkednek a területi sajátosságok, igények kezelésében is, így például Magyarországon a tanyás életmód fenntartásában és népszerűsítésében, illetve Franciaországban hozzájárulnak a hegyvidéki gazdálkodás környezeti fenntarthatóságának kialakításában.

Franciaországban az első tejtermelő gazdaság, melyre lehetőségem volt ellátogatni az „Élenjáró állattartók” klaszter egyik legjellegzetesebb példája. A „*Ferme de Soulère*” egy tipikus francia családi gazdaság, akik a Pireneusi-hegység alacsonyabban fekvő lankáin bio tejtermékeket állítanak elő. A gazdaság jogi formája GAEC, azaz családi gazdaság, ahol három generáció dolgozik jelenleg együtt. Miután az 1990-es évek elején eladhatatlanná vált a friss tej, így termelésük 100%-át átállították feldolgozásra, így ma natúr és ízesített joghurtot, többféle friss sajtot és vaját állítanak elő. A feldolgozás kezdetén beruháztak egy mozgó boltba, amelynek köszönhetően hetente három különböző piacon értékesítenek amellet, hogy a gazdaságban naponta nyitva tartó üzletet tartanak fenn. Mindemellert aktívan részt vesznek pedagógiai és turisztikai programokban, ami azt jelenti, hogy óvodások, iskolások, felnőtt csoportok látogatnak ki a tanyára, ahol oktatói programokkal várják a kilátogatókat. A legfiatalabb generáció esetében három gyermek közül ketten mindenképp szeretnék átvenni a gazdaságot, mivel látnak abban perspektívát, hogy ezt a multifunkcionális tevékenységet folytassák. A család jelenleg 25 tehenet tart, amelyhez 40 hektár saját szántó és 30 hektár legelő tartozik. A gazdaság már 15 éve megkapta a biominősítést, amelynek köszönhetően magasabb áron értékesíthetik a termékeiket. Az éves bevételük 2010-ben 120 000 euró volt, ugyanebben az évben termelésarányos jövedelmezősége 60%-os volt.

Szinte a francia esettanulmány hazai példájának lehetne nevezni azt a Jakabszálláshoz közeli gazdaságot, akik ma már szintén a tejtermelésből, feldolgozásból és közvetlen értékesítésből élnek. A hazai példa esetében a nagy váltás és átállás közvetlen értékesítésre 2005 környékén kezdődött, amikor a gazda beruházott az első tej automatába. A hazai példa szintén a családi munkaerőre épít, mégsem családi gazdálkodás, hanem östermelői formában végzik a termelést. Jelenleg 13 településen értékesítenek automatából, ami mellett mozgó bolttal is járják a környező városokat. A családi munkaerőre alapozva a termelés mellett vendégfogadással is foglalkoznak, amely így lehetővé teszi, hogy a családfő mellett három lánya is részt vegyen a gazdálkodásban.

A hazai és francia vizsgált termelői csoportok fenntarthatósága szerint látszólag szintén hasonlóságot mutat a Duna-Tisza közén megkülönböztethető „lemaradó önellátó” és a pireneusi „lemaradó beletörődők” csoportja. A hazai termelők között a lemaradó önellátók olyan félig önfenntartó gazdaságok, akik saját fogyasztásuk megtermelése mellett a felesleget értékesítik a közeli piacokon. Ezek a termelők egyáltalán nem motiváltak a fejlődésben, a nagyobb hozzáadott érték előállításában, csupán a meglévő nyugdíj mellé, vagy nem mezőgazdasági eredetű bevételük mellé kiegészítésként művelik a kisterületű kertjeiket. A csoport

érdekessége, hogy szintén találhatóak családi gazdaságok, akik együtt végzik ezt a kiegészítő tevékenységet. Ilyen eset például egy Lajosmizse mellett található kisporta esete, ahol a házaspár a városban dolgozik és hétvégén, munka után foglalkoznak a kerttel, nevezetesen számócéval, mellyel idényszerűen járnak a helyi piacra. A palántázás és a piacozás idején a család többi tagja is részt vesz a nagyobb volumenű munkákban, mégsem tervezik, hogy életvitelszerűen folytassák a mezőgazdaságot.

A francia esettanulmányok közül érdemes megemlíteni a montaubani termelői piac egyik vezetőjével készült mélyinterjút, akit a fenntarthatóságát tekintve a „lemaradó beletörődők” klaszterbe soroltam. A francia kistermelő 8-10 fős zöldséget termeszt 2 hektáros területén, és unokájával ketten végzik az értékesítést. Mivel sem a fia, sem az unokája nem szeretné folytatni a mezőgazdasági termelést, így a nyugdíjas gazda lassan csökkenti a termelés volumenét. Elmondása szerint a friss zöldségek termesztése ekkora területen a közvetlen értékesítésnek köszönhetően bőven elegendő egy kéttagú család eltartásához, ami saját bevallása szerint évi 80 000 Euró bevételt jelent. 1988-ban ő maga kezdeményezte a termelői piac megalakulását és az elmúlt 20 évben volt is értelme a piaci termelést megerősíteni és a kereskedőket tudatosan kizárni. Ami miatt mégis a lemaradók közé került annak oka a gazdasága leépítése, az értékesítési csatornák lecsökkentése és a környezeti fenntarthatóság elhanyagolása.

A két esettanulmány alátámasztja a helyi igényeknek való ellentmondást is, amit a tanyasi létforma, vagy a hegyvidéki életmód indokolna. A lemaradó gazdálkodók számára a fizikai távolság egyben a társadalomtól való elszakadást is jelenti. A termelés diverzifikációja nem jelenik meg, így elesik más alternatív jövedelemszerzési lehetőségektől. Azonban termelők környezettel való kapcsolata kielégítőnek nevezhető, mivel ismerik és művelik területeiket, ismerve annak sajátosságait, ökológiai igényeit.

Az előző klasztereknél sokkal jelentősebb eltérést mutat az „elkötelezett közép” elnevezésű termelők csoportja. A hazai mélyinterjúk alanyait vizsgálva elmondható, hogy gyakorlatilag minden olyan gazda ebbe a csoportosításba tartozik, akik gazdaságilag erősen fenntarthatóak, nagy volumenben termesztnek, de mégis termékeik egy részét a közvetlen élelmiszer piacokon értékesítik, feldolgoznak, vagy a diverzifikáció megteremtése miatt vendégfogadással foglalkoznak. Az egyik legjelentősebb és legismertebb esettanulmány a Kecskemét környéki bio mangalicatenyésztő gazda esete, aki Kft. formájában 500 hektáron termel saját ellátáson túl bio szántóföldi növényeket. A gazdaság amellet, hogy nagy felvásárlókon keresztül értékesíti termékeit, továbbá végez saját feldolgozást, piacozást és interneten való értékesítést. A nagyvállalkozás számára ez a fajta tevékenység csak jövedelem kiegészítésként szolgál, illetve saját bevallása szerint csak szórakozás. Mindamellet fontosnak tartom megjegyezni, hogy azok a nagygazdaságok, akik részt vesznek a Kamra-Túra eseményein, vagy más helyi termelőket megszólító rendezvényen, a legmegbízhatóbb tagjai a szervezeteknek és aktívan részt vállalnak a kistermelők érdekérvényesítésében.

Végezetül egy Toulouse környéki esettanulmánnyal mutatom be a „környezettudatos innovátorok” csoportjába tartozó termelőket. A gazdaság 44 kilométerre fekszik a dél-franciaországi metropolisztól, ahol összesen 5 hektáron gazdálkodik egy középkorú asszony, mint egyéni gazdálkodó. A hölgy szárnyasokat tart hagyományos szabadtartásban. A nagyobb volumenű termelésbe a 90'-es évek végén fogott bele, miután viszonylag fiatalon nyugdíjba vonult. Az állatok feldolgozásához a régiótól igényelt támogatást, így 10 éve gazdaságában, saját feldolgozójában végzi a baromfi félék feldolgozását, amelyeket konyhakészen, vagy további előkészítés után húspástétomként, vagy zsírban tartósítva, lesütve értékesít. Amellett, hogy feldolgozást folytat, minden héten 50 dobozt készít elő a közelben található Airbus repülőgépgyár egyik leányvállalatában dolgozó AMAP megrendelőknél, illetve minden szerdán úgynevezett pajtapiacot szervez saját gazdaságában. Ezekon a piacokon nem csak saját termékei vannak, hanem a településen megtalálható más termelők is értékesítenek, így minden alkalommal kapható friss zöldség-gyümölcs a szezontól függően, lekvár, méz, csigakonzerv, olajok. A vizsgált termelő által végzett multifunkcionális tevékenység Franciaországban is innovatívnak és sokoldalúnak számít, amely tevékenység jellemzi környezettudatos innovátorok klaszterét.

4.7. Az elemzések alapján levonható következtetések

A IV. fejezetben ismertettem a területek sajátosságait, és a vizsgált célcsoport jellemzőit, amelyre építve elvégeztem az IDEA modell indikátoraival a szükséges statisztikai elemzéseket. A kutatás eredményei az alábbiakban foglalható össze:

i. Az IDEA-módszer leíró statisztikai elemzésekkel elemeztem a termelési ágazatok eredményességének és összefüggéseinek kisebb eltéréseit, de releváns magyarázatot a módszer nem adott.

A célcsoport tanyás gazdaságait először termelési ágazatonként vizsgáltam meg (növénytermesztés, állattenyésztés, kertészet, vegyes gazdaságok), amelyek esetében leíró statisztikáival releváns különbségeket nem állapítottam meg. A módszer a hálódigramok segítségével rámutatott az IDEA pillérei szerinti kisebb eltérésekre, de nem kaptam megfelelő magyarázatot ezen eltérések valós okaira. Ezért második lépésben a többváltozós elemzésére került sor.

ii. Az IDEA-modell változói alapján markáns gazdálkodói csoportokat alakítottam ki.

Második lépésként többváltozós statisztikai elemzésekkel (főkomponens- és klaszteranalízis) vizsgáltam meg az IDEA-modell indikátorait. Ennek egyik eredménye, hogy mind a francia, mind a magyar gazdálkodók jól csoportosíthatóak a fenntarthatósági kritériumok alapján, valamint az egyes klaszterek gazdasági tevékenységeinek erős és gyenge pontjai megállapíthatók. A főkomponens analízis során 4 komponens jött létre a hazai termelők vizsgálata során, 5 a francia termelők esetében. Majd ezt követően a főkomponenseket K-közép klaszteranalízissel

vizsgáltam, mellyel négy-négy klasztert tudtam megkülönböztetni. A klaszterek értelmezése során az új homogén csoportokat azonos kritériumok szerint vizsgáltam meg, azaz a termelési szerkezet, a fenntarthatóság három pillére, illetve a multifunkcionális tevékenységek (jelen esetben élelmiszer-feldolgozás, közvetlen értékesítés és turizmus) szerint.

iii. Az IDEA-modell indikátor-alapú vizsgálata alkalmazása sajátos területi lehatárolást adott a mezőgazdasági vállalkozások fenntarthatóságáról.

A francia és magyar klaszterek összehasonlítása nem minden esetben volt szerencsés, mivel minden egyes csoport más-más adottságokkal rendelkezik, más társadalmi és gazdasági környezetben. Ez azt is jelenti, hogy a csoportok fejlesztési igényeit külön-külön szükséges meghatározni. Tehát a kutatás célja megvalósult, miszerint a modellnek rá kell mutatnia a régiók között különbségekre, vagy azonosságokra. Erre jó példa a homokháti „elkötelezett közép” elnevezésű csoport és a hasonló gazdasági és termelési adottságokkal rendelkező pireneusi „élenjáró állattartók”. A magyar gazdaságok esetében a klasztert olyan közepes méretű családi, vagy társas vállalkozásban működő gazdálkodók alkotják, akik felismerték a közvetlen értékesítés, a feldolgozás és a multifunkcionalitás jelentőségét, de termékeiknek csak egy bizonyos részét tudják ezen a csatornán értékesíteni. Ők az a kategória, akik túl kicsik ahhoz, hogy önállóan megjelenjenek a világpiacon, de túl nagyok a hagyományos piacozó őstermelőkhöz képest. Termelésük versenyképes, tudatosan környezetbarát és magas minőségű. Ehhez a termelői csoporthoz hasonlítható környezeti és gazdasági szempontból a francia állattartók klasztere. Mégsem állíthatóak párhuzamba, mivel ezen francia gazdaságok közé azok a termelők tartoznak, akik már legalább két évtizede felismerték a piac hektikus változását és a feldolgozás, a vidéki turizmus felé fordultak, hogy elkerüljék a kereskedőket és a világpiac okozta ingadozásokat.

Tőlük azonban különböznek a „hagyományos feldolgozók”, akik ugyan feldolgozással foglalkoznak hosszú ideje, mégsem érik el azt a gazdasági és sokszínű szintet, mint az állattartók. Szükségük van egy civil szervezetre, egy erős vezetőre a gazdaboltban, vagy a termelői piacon, aki irányítja őket a termelés formájában, az értékesítésben. Míg az előző csoportot nevezhetnénk öntudatos vállalkozói körnek, addig talán az utóbbi a hagyományos középkorú gazda, aki megszokta a kamarák, egyesületek, TÉSZ-ek segítő munkáját.

A francia gazdák önállóság szerinti besorolását már korábban DOCKÈS (2008) is vizsgálta és arra jutott, hogy 2015-ben Franciaországban öt féle jövőkép lehetséges, melyben hat féle gazdatípus létezhet. (Az ötből csak azt a két jövőképet és két gazdatípust emelném ki, melyek aktualitását adják a tanulmánynak). Dockès megállapította, hogy nagy jelentősége lesz egy úgynevezett szabályozott mezőgazdaságnak, ahol a szabályokat a termelő és fogyasztók közötti kapcsolatok határozzák meg. Vagyis azok a termelők tudnak itt fennmaradni, akik aktív kapcsolatot létesítenek a fogyasztókkal, a városi lakossággal és fenntartják a környezeti, táji értékeket, mely pozitív imázst kölcsönöz a vásárlók felé. Ezen vízió

szerint nagy szükség lesz a „függő”, de multifunkcionális gazdálkodókra, akikről korábban esett szó. Ők azok, akik a kamarák, a vidéki koordinátorok segítségével képesek nagyobb figyelmet fordítani a lakosság igényeire. A másik valószínűsíthető mezőgazdasági típus a „szolgáltató mezőgazdaság”, mely az alapélelmiszerek forgalmazásával kerül előtérbe. Eszerint a nyertermék előállítás a nagy gazdaságoknak kell folytatniuk. Az úgynevezett „kreatív vállalkozóknak” és a „nagy ötlettel rendelkező gazdáknak” alkalmazkodniuk kell a szolgáltató agrárium feltételeihez. Azaz a feldolgozás, minőségi termék-előállítás, a turizmus, és szociális mezőgazdaság lesz számukra a lehetséges kitörési pont. Úgy vélem, hogy Dockès megállapításai a hazai termelésre is valósak, és három, a gazdaságilag fenntarthatóbb klaszterbe csoportosítható termelők számára megoldást nyújthat a „szolgáltató mezőgazdaság” irányú fejlődés.

iv. Rámutatott a helyi élelmiszerrendszer és a fenntartható családi gazdálkodás közös pontjaira

A csoportok kialakulása igazolta a második hipotézisemet, mely azt állítja, hogy a vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszercsatornák elérése és minél több REL- csatorna alkalmazása (H2 elfogadva). A hipotézis első felét a leíró statisztika és a keresztábra elemzés bizonyította be, a többváltozós elemzések során létrejött klaszterek (termelői csoportosítás) pedig alátámasztották a rövid élelmiszercsatornák jelentőségét a fenntarthatóság területén. Mindez azt is jelenti, hogy duális élelmiszerrendszer tradicionális piacainak esetében a kistermelők fenntarthatósága és a helyi élelmiszerellátás közvetlenül hatnak egymás fejlődésére.

A kutatásaim gyakorlati hasznossága abban rejlik, hogy új módszert mutattam be az újszerű elméleti megközelítések kvantitatív mérésére. Ennek keretében új környezeti, társadalmi és gazdasági indikátorokat alkalmaztam, melyek további kidolgozás függvényében alkalmasak lehetnek a Közös Agrárpolitika vidékfejlesztési célterületeinek hatásvizsgálatára. Továbbá az eredmények rámutattak egy rész „*niche*” terület fontosságára, és létezésének relevanciájára, mely a hazai családi gazdaságok fejlődéséhez és a vidéki területek kulturális örökségének fenntartásához elengedhetetlen.

Összefoglalva elmondható, hogy a vizsgált családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, amennyiben környezeti szempontból megismételhetőek, gazdasági szempontból életképesek, és társadalmilag elfogadható élhetőek, illetve átadhatóak a következő generáció számára. Azonban az IDEA modell vizsgálatai bizonyították, hogy a fenntarthatóságnak számos kombinációja létezik, még akkor is, ha minden egyes kritérium nem teljesül a kívánatos mértékben. A kutatásaim bebizonyították, hogy a vizsgált családi gazdaságok – annak ellenére, hogy szigorú feltételek szerint történt kiválasztásuk – egy nagyon diverzifikált, sokszínű csoportot képeznek a mezőgazdasági termelők között. Fokozatosan nő a szerepük a lokális élelmiszerrendszeren belül, mivel az élelmiszerellátásban fontos

tevékenységet végeznek, mindamellert, hogy kirajzolódott a környezetvédelmi pillér jelentősége, tehát a környezeti fenntarthatóságban való részvételük. A kialakult klaszterek igazolták a rövid élelmiszerellátási láncsal kapcsolatos hipotéziseimet, mivel minden egyes csoportban befolyásoló hatással volt a termelői értékesítési csatorna kiválasztása.

Tehát **igazoltam a második hipotézisemet (H2)**, mely a vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele, a rövid élelmiszeresatornák elérése és minél több ilyen csatorna alkalmazása. Továbbá nem csak a hazai termelők esetében, hanem a vizsgált francia gazdálkodók fenntarthatóságát is befolyásolja, hogy hányfajta élelmiszeresatornán tud értékesíteni.

A vizsgálattal **elvégeztem az ötödik célkitűzésben kitűzött feladatot (C5)**, így értékeltem a Franciaországban és Magyarországon elvégzett mélyinterjúk eredményeit az IDEA modell indikátorainak segítségével, majd a kialakult adatbázist leíró és többváltozós statisztikai elemzésekkel mértem fel.

A Duna-Tisza közén gazdálkodó családi gazdaságok felmérése és az IDEA modell által meghatározott klaszterek egyben **alátámasztották a negyedik hipotézisem állítását (H4)**, tehát létezik a hazai termelők között is egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző csoport, mely tagjai megfelelő irányú támogatások esetén aktív szereplőivé válnak a homokhátsági tanyás térségre koncentráló vidékfejlesztési folyamatoknak.

5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK

5.1. Hipotézisvizsgálat

Hipotézis (H1):

A multifunkcionális mezőgazdasági családi gazdaságok hatékonysága erős kapcsolatban áll a helyi élelmiszerrendszerek kialakulásával és fejlődésével Magyarországon is, illetve a családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, ha aktív kapcsolatot és többoldalú együttműködést ápolnak az őket körülvevő vidéki területekkel.

Státusz: Részben igazolt hipotézis.

A hipotézis első felét nem támasztotta alá maradéktalanul a magyar tanyai gazdaságok elemzése. Valóban fontos eleme, és minden egyes klaszterben megjelent a helyi élelmiszerrendszer, de az is látható, hogy alapvetően egy fejletlen helyi élelmiszerrendszer mellett is létezik multifunkcionalitás, több lábon álló és mindenképp fenntartható családi gazdaság Magyarországon. Tehát a két rendszer között nincs függőségi kapcsolat, de kiegészítik egymás hiányosságait.

A hipotézis második felét elfogadhatónak tartom, mivel a hazai termelők alacsony kooperációs készségét és minimális részvételét a helyi csoportos kezdeményezésekben a főkomponens-analízis bizonyította. A rövid ellátási láncok vizsgálata és a többváltozós elemzések is megerősítették, hogy minél több helyen és minél több csoportos kezdeményezésben vesz rész egy családi gazdaság, annál biztosabb a gazdasági és egyben a helyi társadalmi háttere és a fenntarthatósága.

Hipotézis (H2):

A vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszer-csatornák elérése és minél több ilyen csatorna alkalmazása.

Státusz: igazolt hipotézis.

Megállapítottam, hogy az értékesítési csatornák megválasztásánál fontos fenntarthatósági kritérium az, hogy a termelő minél több értékesítési csatornát tudjon alkalmazni (s azok mind a konkrét földrajzi távolságot, mind a társadalmi kapcsolatokat tekintve elérhető legyen). Magyarországon nagy probléma a kollektív értékesítés hiánya, amelynek előfeltétele a kooperációs készség.

Hipotézis (H3):

Az IDEA fenntarthatósági modell adaptációs nehézségeit és egyben a francia és a magyar termelők közötti legnagyobb különbségeket nem a gazdasági fenntarthatóság problémája okozza, hanem a társadalmi kritériumok különbözősége.

Státusz: igazolt hipotézis.

A társadalmi indikátorok változtatása és vizsgálata során kirajzolódtak a magyar, és francia vidéki jellemzők közötti eltérések (pl.: vidéki szereplők kooperációja, gépkörök alkalmazása, kollektív értékesítés, többgenerációs gazdálkodás, családi gazdaság, mint társadalmi és jogi forma kiforrottsága stb.). Az eredeti francia modell indikátorait nem lehetett maradéktalanul adaptálni, mivel a különbségek jelentősek, és az eredmények nehezen értelmezhetők. Ezért inkább a magyar adottságokra készítettem új indikátorokat a már meglévő és elismert kutatások alapján, és azok szerint használtam fel a Franciaországban és Magyarországon felvett mélyinterjúk eredményeit. Ezzel a megközelítéssel relevánsabb, hazai szempontból megbízhatóbb és elemezhetőbb eredményeket kaptam.

Hipotézis (H4):

A hazai termelők között is létezik egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző csoport, amelyek tagjai megfelelő irányú támogatások esetén aktív és dinamikus szereplőivé válhatnak a homokhátsági tanyás térségekre koncentrááló vidékfejlesztésnek.

Státusz: igazolt hipotézis.

Az állítás helyességét a klaszterelemzés eredményei támasztották alá: a magyar klaszterek között két csoport is igazolta (elkötelezett közép, és multifunkcionális haladók), hogy léteznek olyan gazdák, akik többféle multifunkcionális tevékenységet végeznek és képesek fenntartani gazdaságukat, családjukat, sőt munkahelyet teremtenek a stabil gazdasági háttér elérésével.

5.2. Új és újszerű eredmények

1. Új megközelítésben, azaz eddigi marketing-szemponjú vizsgálatok helyett egy vidék- és térségfejlesztési megközelítésben értelmeztem a helyi, a területhez kötődő élelmiszerrendszer, a rövid élelmiszerlánc és a mezőgazdasági termékek direkt értékesítésének fogalmát és rámutattam azok társadalmi jelentőségére (**T1, C1**).
2. Elméleti modellekre támaszkodva rámutattam a lokalizált élelmiszerrendszer és a fenntartható családi gazdálkodás témakörök közötti összefüggésekre, illetve ezekkel kapcsolatosan egy újszerű vizsgálati módszer szükségességére (**T2, C2**).
3. A magyarországi társadalmi és gazdasági környezetben értelmeztem és adaptáltam két elméleti megközelítést az úgynevezett „SYAL” a területhez kötődő élelmiszerrendszer fogalmát, majd a fenntartható családi gazdaságok Landais-féle modelljét (**T3, C3**).

(Ezáltal a hagyományos három-pilléres fenntarthatósági vizsgálat helyett egy újszerű négy-pilléres elméletet alkalmaztam: mely szerint a fenntartható családi gazdálkodás megismételhető, életképes, élhető (társadalmilag elfogadható) és átadható.)

4. Átalakítottam és alkalmaztam a Duna-Tisza közti Homokhátságára értelmezve az ún. IDEA modellt, és bizonyítottam alkalmazhatóságát a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérésére (**T4, C4**).
5. Az IDEA modell alkalmazásával jól elkülöníthető homogén csoportokat alkottam a vizsgált magyar és francia termelők fenntarthatósága alapján és javaslatokat tettem fejlesztési lehetőségeikre, sajátos igényeikre, illetve a multifunkcionális tevékenységekre figyelemmel a rövid élelmiszerláncban betöltött szerepükre (**T5, C5**).

6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

6.1. Következtetések

Dolgozatom fő célkitűzése volt egy holisztikus megközelítésű kutatás eredményeinek bemutatása, mely a helyi élelmiszerrendszereket és a hozzájuk kapcsolódó rövid élelmiszerláncokat vizsgálta, valamint különös figyelmet fordítottam a családi tanyai gazdaságok fenntarthatóságára. A dolgozat elkészítése során a következő kérdésekre fogalmaztam meg válaszokat:

A Duna-Tisza közti Homokhátságon megtalálható családi gazdaságok fenntarthatósága növelhető-e, másképp megfogalmazva elérhető-e egy stabilan fenntartható állapot, a helyi környezeti, társadalmi és gazdasági tényezőket is figyelembe véve, amennyiben ezek a gazdaságok aktív szereplőivé válnak az átalakuló, relokalizált élelmiszerrendszereknek?

A kutatás gyakorlatban is alkalmazható eredményeinek áttekintése során törekedtem megfogalmazni és **megnevezni a tanyás (családi) gazdaságok tevékenységének erős és gyenge pontjait, melyek szükségesek lehetnek a 2015-2020 között közös agrárpolitika támogatásával létrejövő új intézkedések kialakításához.**

A dolgozatban olyan elemzéseket végeztem el, amelyek eredményei nemcsak elméleti, hanem gyakorlati összefüggéseket is feltártak, így alkalmasak lehetnek a jelenleg aktuális fejlesztési politika alátámasztására. Mindemellett kiemelten kezeltem egy új paradigma, a területhez kötődő élelmiszerrendszerek bemutatását és gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit, amely jelenléte a hazai tanyás térségek, és az ott található kisléptékű gazdaságok fejlesztésében nélkülözhetetlenné vált. Disszertációmban első lépésként a vizsgálatokhoz szükséges elméleti háttérrel dolgoztam fel, ennek keretében rendszereztem az alternatív élelmiszerrendszerek, a relokalizált élelmiszerrendszerek, a rövid ellátási láncok és a közvetlen értékesítés fogalmait. **A szakirodalmi áttekintés során megállapítottam, hogy kétféle aspektusú vizsgálat létezik (marketing és vidékfejlesztés) a fenti fogalmak értelmezésére, melyek közül a saját kutatásaimban a vidékfejlesztési megközelítést választottam.**

Az élelmiszerrendszerek -hálózatok, és -láncok definícióit a RASTOIN-féle rendszerelméletbe helyeztem el, annak érdekében, hogy mind globális, mind Európa szinten áttekinthető legyen az új élelmiszerellátási szegmens szerepe. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az úgynevezett tradicionális piaci modell, mely a rövid élelmiszerláncok és piacok gyűjtőneveként értelmezhető, valójában nem meghatározó szegmense az élelmiszerellátásnak, annak szerepét reálisan kell értelmezni. Mindemellett lényeges azt is figyelembe venni, hogy más szerepet töltenek be a feltörekvő tradicionális élelmiszerformák a fejlett és fejlődő

országokban, mivel a fogyasztói trendek, termelők és élelmiszerláncok változásai meghatározóak.

Röviden összefoglalva, míg a fejlődő országokban az élelmiszerfogyasztás növekedésének lehetünk tanúi, mely a növekvő zsír- és fehérjefogyasztással jár, a kiskereskedelmi láncok és világmárkák előtérbe kerülése mellett, addig Európában és a fejlett országokban az élelmiszerfogyasztási trendek más irányú elmozdulása figyelhető meg, főleg a minőségi élelmiszerek, és a hagyományos étkezési szokások irányába.

Az élelmiszerfogyasztási trendek természetesen erősen befolyásolják a helyi termelők alkalmazkodását, a termelési struktúra változását, mellyel ma Európa bármely pontjában találkozhatunk. Ezek a szempontok is indokolták a helyi élelmiszerrendszerek áttekintését, az európai és hazai családi gazdaságok helyzetének elemzését és a fenntarthatóság kérdéseinek kiemelt figyelmét.

Vizsgálataimban a termelői szintű megközelítés dominált, ezért bemutattam a szakirodalmi áttekintésben a fenntartható családi gazdaságok definícióinak struktúráját. Kutatásaimban egy új módszert alkalmaztam a családi gazdaságok fenntarthatóságának szemléltetésére, amely képes kezelni a családi gazdaság szerkezetének szociális aspektusait, illetve a társadalom igényein keresztül a rövid élelmiszerláncok, a tradicionális piacok megjelenését a Landais-féle modell keretében.

A családi gazdaságokat nem egy szokásos elméleti keretben helyeztem el, hanem kibővítettem vizsgálataimat a rövid élelmiszerlánc szerepével. Ezért a kutatásokhoz szükségessé vált egy új módszer alkalmazása, amely figyelembe veszi a társadalmi tényezőket és a gazdaságok multifunkcionális tevékenységeit. A fenti célok megvalósítása érdekében két módszer áttekintését végeztem el, a VILAIN munkacsoportja által összeállított IDEA és az azt kiegészítő DiagSYAL modellek esetében. Az első modellt többféle aspektusból adaptáltam, majd a végső változatot bemutattam a módszertani fejezetben, megállapítottam, hogy a DiagSYAL módszer még nem alkalmas a teljes integrálásra, ugyanakkor annak elméleti megközelítését is alkalmaztam a kutatásaim során.

6.2. Javaslatok további kutatási irányokra és a gyakorlat számára

J1: Mivel a dolgozat a holisztikus megközelítésre koncentrált, ezért az alternatív élelmiszerrendszereket alkotó egyes elemek csak részint kerültek említésre. Ezért javaslom a komponensek további szakirodalmi vizsgálatát, majd hazai szerepük felmérését a további fejlesztési irányvonalak meghatározásában.

J2: Indokoltnak tartom a hazai folyamatok összevetését más országok gyakorlatával a lokális élelmiszerrendszerek kialakulása terén. Hiánypótlónak ítélek meg egy olyan nemzetközi jogi és adózási környezetvizsgálatot a családi gazdasági üzemekről és fenntarthatóságukról, amely tapasztalatai hozzájárulnának a hazai kistermelők működési környezetének fejlődéséhez.

J3: A hazai kisgazdaságok felmérése érdekében indokoltnak tartom a mintavétel kiterjesztését a többi hazai régióra, főleg más alföldi, tiszántúli megyékre, ahol az egykori tanyás térségek valószínűleg releváns társadalmi és gazdasági különbségeket mutatnak, mint a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás gazdaságai.

J4: Érdemes lenne kibővíteni a vizsgálatokat egy szélesebb gazdálkodói körre, azaz olyan esetekre, ahol az értékesítés formája jelentősen diverzifikált. Egyúttal szükségesnek vélem összevetni a jelentősen nagyobb (konvencionális, akár ipari méretű) üzemnagysággal rendelkező termelők fenntarthatóságát a családi alapokon nyugvó kisgazdaságokkal.

J5: A fenntarthatósági indikátorokhoz hasonlóan a DiagSYAL használhatónak bizonyul a gyakorlati felhasználásban monitoring vizsgálatokhoz. Mindemellett mivel a módszer nemzetközi szintű továbbfejlesztése jelenleg is zajlik a monitoring indikátorok megalkotása érdekében, azok folyamatos aktualizálása szükséges.

J6: Franciaországban az IDEA-t pedagógiai módszerré fejlesztették, mivel egyszerűbb formájában a diákok által jól hasznosítható mérési eszköz. A modell alkalmazása a hazai felsőoktatásban is segítené megérteni a holisztikus megközelítést, illetve hozzájárulna a fenntarthatóság szemléletének elsajátításához.

J7: A disszertáció egyik fontos eredményének tekintem a hazai tanyás gazdálkodói kör csoportosítását a fenntarthatóság, a multifunkcionalitás, és a helyi élelmiszerrendszer ismérvei alapján. Javaslom a kialakult termelői szegmensek alkalmazását a jelenleg folyó REL tematikus alprogram intézkedéseinek kialakításakor.

J8: A dolgozat eredményei és az igények felmérése támpontul szolgálhat az agrárszaktanácsadásban és az oktatásban egyaránt. Így a termelői piacokat, dobozrendszereket, egyéb piacra jutási lehetőségeket szervezők részére rendezett képzéseken elősegítheti a gazdák megértését, szegmentációját, ami nagy segítséget nyújthat a szaktanácsadásban résztvevő közreműködők számára is.

ÖSSZEFOGLALÁS

Napjainkban a világ élelmiszerellátását egy kétpólusú rendszer jellemzi, amely 2013-ban 7,2 milliárd fő számára biztosított élelmiszert. Az egyik nevezhető konvencionális, nagyüzemi élelmiszer előállításra koncentrálnak, amely közel 4 milliárd fő élelmiszerigényét (55 százaléka a teljes népességnek) képes ma kielégíteni, a tömegpiacot alkotja, innovációs tevékenységeket végez, a hosszú élelmiszerláncban értékesít, és csak részben foglalkozik a helyi piacok kielégítésével. A második modell az európai családi gazdálkodóit, az önfenntartó, önellátó gazdaságokat és a fejlődő országok kistermelőit foglalja magába. Ez utóbbi egy robbanásszerűen fejlődő piacot jelent, ahol a kézműves és a helyi termékek jelenleg 3,2 milliárd fő (45 százaléka a teljes népességnek) élelmiszerigényét képes ellátni. Európában az elmúlt néhány évben felértékelődött az utóbbi modell szerepe és egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidékpolitika kialakításában. Több EU tagállam, mint például Franciaország, Olaszország, felismerve a helyi élelmiszerpiacok jelentőségét, legális keretet teremtett a rövid ellátási lánc fejlődéséhez és támogatási rendszeréhez. A lokális termékek térnyerése, és az úgynevezett relokalizált élelmiszerrendszerek gyorsütemű terjedése az EU 2015-2020 közötti Közös Agrárpolitikájában is helyet kapott. A tagállamok nagyobb hatékonyságú eszközökkel tudják támogatni a családi gazdaságokat, a helyi, hagyományos, kézműves és magas hozzáadott értékkel rendelkező termékek megjelenését, a vidéki tradíciók fennmaradását. Így 2015-2020 között az EMVA rendelet értelmében a tagállamoknak lehetőségük nyílik a tematikus alprogramok bevezetésére, melyek közül Magyarország a REL és a fiatal gazda alprogram tervezéséről és indításáról döntött.

Hazánkban a rövid ellátási lánc egy hagyományosan létező értékesítési forma, mely néhány éve újra reneszánszát éli. Amellett, hogy divatba jöttek a termelői piacok, az egyedi kistermelői, minőségi termékek, néhány új élelmiszer-csatorna is megjelent, mint a közösség által támogatott mezőgazdaság keretében a szatyorrendszerek és a házhozszállítás. A sikeres agrárpolitikai tervezéshez és fejlesztéshez újabb kutatási eredmények szükségesek, mivel jelenleg csekély számú adatbázis áll rendelkezésünkre a termelői motivációkról, a fogyasztói döntéshozatalról, illetve a gazdaságok formáiról és azok fenntarthatóságáról is csak érintőleges információk állnak rendelkezésünkre.

Dolgozatom – ennek az igénynek a felismerésére – egy olyan kutatási modell adaptációját kísérelte meg, amely holisztikus szemléletből vizsgálja a hazai, főleg családi gazdaságok fenntarthatóságának, eredményességét. Magyarországon az integrált szemléletű vizsgálatok, és a holisztikus elméletek alkalmazása terjednek a kutatásban, vállalatirányításban és a vidékpolitikában. A teljességre törekvő vizsgálati módszerek és fogalmi rendszerek bevezetése azért lényeges hazánkban, mert korábban hasonló változások mentek végbe Nyugat-Európában is. Ehhez a vizsgálathoz a dél-franciaországi családi modell párhuzamba állítását és egy már

alkalmazott kutatási modellt választottam, melynek hazai adaptációját elvégeztem, végül egy újabb módszer kialakulásának első lépéseit mutattam be.

Disszertációmban öt célkitűzést fogalmaztam meg, melyeket négy hipotézis alapján vizsgáltam. A szekunder kutatások során első célkitűzésem **(C1) az volt, hogy bemutassam az élelmiszerrendszer és a lokalizált élelmiszerrendszer különböző megközelítéseit és szerepét az élelmiszerellátásban és a vidékfejlesztésben. Hogyan és hol kapcsolódnak a termelők az élelmiszerrendszerekbe és milyen fejlődési lehetőségek nyílnak meg számukra az élelmiszerláncok lerövidülésével.** A szakirodalom feldolgozása során rendszereztem a különböző fogalmakat, a konvencionális élelmiszerrendszer megközelítésétől eljutottam a rövid élelmiszerlánc fogalmáig, valamint megkülönböztettem az angol a francia és a magyar szerzők vizsgálatainak hangsúlyait.

A szekunder elemzések folytatásaként második célkitűzésem **(C2) összekapcsolni a fenntartható családi gazdaságok fogalmát a helyi élelmiszerrendszerekkel, mivel a fenntartható gazdaság multifunkcionális tevékenységei összhangban állnak környezettel, a társadalommal és a helyi közösségekkel, amelyek alapját adhatják a lokalizált élelmiszerrendszereknek.** A holisztikus szemléletű szakirodalom tanulmányozásának eredményeképpen egy újszerű integrált elméleti modellt mutattam be a családi gazdaságok értelmezésére, mely képes egyszerre kezelni a multifunkcionális családi gazdaságokat befolyásoló környezeti, társadalmi és gazdasági tényezőket.

Ebből következik, hogy a dolgozat harmadik célkitűzése **(C3) a helyi élelmiszerrendszerek termelésközpontú megközelítése, azaz a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérése a fent meghatározott gazdaságközpontú rendszerszemléletben egy új kutatási módszerrel, az IDEA modellel.** Céлом az volt, hogy bemutassam az új módszert és adaptáljam a hazai körülményekre, továbbá javaslatokat fogalmazzak meg a jövőbeni alkalmazási lehetőségekre. Az IDEA modellt korábbi saját vizsgálatok eredményére alapozva adaptáltam, és segítségével feldolgoztam a hazai, illetve a francia területeken elvégzett empirikus kutatásaim (mélyinterjúk kérdőívek) eredményeit. A tapasztalati vizsgálatokkal alátámasztottam a második célkitűzésben megnevezett kapcsolatrendszert és annak jelentőségét a hazai vizsgált régióban.

Továbbá negyedik célkitűzésem **(C4) egy hibrid modell bemutatása volt, amely alkalmas lehet további országos területi elemzések elvégzésére.** Az IDEA modell hazai adaptálásával és az úgynevezett DiagSYAL modell megközelítésének alkalmazásával létrehoztam egy kétlépcsős hibridmodellt, amely első szakaszban segít meghatározni a gazdálkodói kör főbb jellemezőit. A második lépcsőben a DiagSYAL segítségével felmérhetőek az adott területre jellemző igények, adottságok és a csoportok szerepe, fejlesztési lehetőségei a helyi szükségletekre

alapozva. A második modell további átalakítása egy olyan kutatási módszert eredményezhet, mely a helyi szintű vidékfejlesztési tervek kialakítását szolgálhatja. Így javaslatom a DiagSYAL modell kiegészítése és az átdolgozásának folytatását, hogy egy könnyen alkalmazható, mindenki számára elérhető, és oktatási feladatokat is ellátó módszerré váljon.

Az ötödik célkitűzésem volt **(C5) a Franciaországban és Magyarországon elvégzett mélyinterjúk megkérdezéseket az IDEA modell indikátorainak segítségével értékelni, majd a kialakult adatbázist leíró és többváltozós statisztikai elemzésekkel felmérni.** Ezzel szándékoztam meghatározni a termelői csoportokat, és a csoportok sajátosságait, melyek alapján a termelők elhelyezhetők a helyi élelmiszer rendszerekben. A klaszterezés feladata, hogy rávilágítson az egyes termelői csoportok fenntarthatóságára és ezzel párhuzamosan a szükséges a fejlesztési lehetőségekre. Az IDEA modell alkalmazásának és a klaszterezés eredményeként négy-négy francia és magyar csoportot alakítottam ki, amely csoportok alkalmasak speciális igények, adottságok felmérésére, és helyzet specifikus támogatások tervezéséhez. Ezek a csoportok a következők:

Piacozó kistermelők, Elkötelezett közép, Multifunkcionális haladók, Lemaradó önellátók a magyar családi gazdaságok esetében.

Lemaradó beletörődők, Hagyományos feldolgozók, Környezet-tudatos innovátorok, illetve Éljenjáró állat-tartók a francia termelők esetében.

A csoportokat egyenként jellemeztem és egy egyszerű négyes skálán a Landais-modell (környezetileg megismételhető, gazdaságilag életképes, társadalmilag elfogadható, élhető és szocio-gazdaságilag átadható) féle megközelítésben értékeltem fenntarthatóságukat.

A szakirodalmi feldolgozás és tapasztalati kutatásaim alapján új tudományos eredményeimet öt pontban foglaltam össze a következők szerint:

1. Új megközelítésben, azaz eddigi marketing-szemponjú vizsgálatok helyett egy vidék- és területfejlesztési megközelítésben értelmeztem a helyi, a területhez kötődő élelmiszerrendszer, a rövid élelmiszerlánc és a mezőgazdasági termékek direkt értékesítésének fogalmát és rámutattam azok társadalmi jelentőségére (T1, C1).
2. Elméleti modellekre támaszkodva rámutattam a lokalizált élelmiszerrendszer és a fenntartható családi gazdálkodás témakörök közötti összefüggésekre és egy újszerű vizsgálati módszer igényére (T2, C2).
3. A magyarországi társadalmi és gazdasági környezetben értelmeztem és adaptáltam két elméleti megközelítést, a területhez kötődő élelmiszerrendszer fogalmát, majd a fenntartható családi gazdaságok Landais-féle modelljét (T3, C3).

4. Átalakítottam és bevezettem a Duna-Tisza közti Homokhátságra értelmezve az IDEA modellt, és bizonyítottam alkalmazhatóságát a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérésére (T4, C4).
5. Az IDEA modell alkalmazásával jól elkülöníthető homogén csoportokat alkottam a vizsgált magyar és francia termelők fenntarthatósága alapján és javaslatokat tettem fejlesztési lehetőségeikre, sajátos igényeikre, illetve a multifunkcionális tevékenységekre figyelemmel a rövid élelmiszerláncban betöltött szerepükre (T5, C5).

SUMMARY

At present, the global food supply is characterized by a bipolar system, which provided food for 7.2 billion people in 2013. One of them can be described as the conventional sector focusing on large scale food production, which is capable of meeting the food demand of nearly 4 billion people (55 percent of the world's whole population), besides it satisfies the mass market and carries out innovative activities, makes sales in the long food chain and only partly deals with satisfying the needs of the local markets. The second model involves the European family farming, the self-sustaining and self-sufficient farms and the small-scale producers of the developing countries as well.

This latter model signifies a booming market, in which the handicraft and local products can satisfy the food demand of 3.2 billion people. In recent years the role of the latter model has become more appreciated and emphatic in the European rural policy-making. Several European countries, such as France, Italy, having recognized the importance of local food market, have established the legal framework to the development of short food supply chain and to its support system. The expansion of local products and the rapid spread of the so-called relocalized food systems take place in the European Union's Common Agricultural Policy between 2015 and 2020 in order to make the member states capable of supporting the family farms, and the local, conventional, handcrafted and highly added value products, supporting also the survival of rural traditions with more effective tools.

Thus, between 2015-2020 in accordance with the regulation of the EAFRD, the states have the opportunity to implement thematic sub-programs from which Hungary has chosen the REL and the young farmer sub-program to design and launch.

In our country, the short supply chain is a traditionally existing form of sale, which has been experiencing a renaissance again in recent years. Yet the farmers' markets have gained popularity, the individual primary producers, quality products, and several new food channels have come into the world like the community-supported agriculture's "string bag" and delivery system. For successful political planning and development further research results will be needed, because currently a small number of data bases are available about the producers' motivation and consumer decision-making and we have only superficial information about the forms of family farms and their sustainability.

My thesis – to recognize the needs of it – attempts the adaption of a research model, which holistically approaches the effectiveness of the study about the domestic especially the family farm's sustainability. In Hungary, the integrated approached studies and the holistic theories have currently been becoming more popular in researches, corporate governance and rural policy. Thus, the implementation of holistic test methods and conceptual system might have importance in our country, because Western Europe saw similar changes too. To

study it, I decided to draw comparison between South France family models and I chose to use an already-applied research model, of which domestic adaptation was carried out by me and finally I show the first integration steps of a new method.

In my dissertation I put five objectives into words, which I examined on the basis of four hypotheses. During my secondary research, **my first objective (C1) was to present the different roles and approaches of food system and localized food system in food supply and rural development. How and where the producers join to the food systems and what developmental opportunities open up them due to the shortening of food chains.** During the processing of the literature I systemized the different concepts, I reached the concept of short food chain from the conventional food system approach.

As the continuation of the secondary research, **my second aim (C2) is to connect the concept of sustainable family farms with the local food systems, because the multifunctional activities of sustainable farms are in line for the environment, the society, and the local communities, which can be the basis of the localized food supplies.** As the result of studying the holistic literature I presented a modern integrated theoretical model to interpret the family farms, which are able to handle the entire environmental, social and economy factors that influence the multifunctional family farms.

It follows that the third objective **(C3) is the production-oriented approach of the local food systems, so the objective measure of the sustainability of family farms from the above defined farm-centred systemic perspective with the new research method, the IDEA model.** So my aim was to present the new method and to adjust it to the domestic conditions, besides to put new recommendations into words related to future application opportunities. I adapted the IDEA model in accordance with the results of my earlier researches and with the help of it I processed the results of my empirical studies (in-depth interviews) conducted in domestic and French regions. With the use of empirical studies I underpinned the existence and the significance of the relations mentioned in the secondary objectives in the examined domestic region.

In addition, my fourth objective **(C4) is to present a hybrid model that can be suitable to carry out further nationwide territorial analyses.** I have created a two-step hybrid model with the adaptation of the IDEA model and the so-called DiagSYAL model, which as a first step helps determine the characteristics of the circle of farmers. Then as a second step the needs of certain territories and characteristics, the role of groups, and developmental opportunities can be assessed on the basis of local needs. The further transition of the second model may result in a research method that can serve the development of local rural development plans. Thus, I suggest continuing the revision and supplement of DiagSYAL model so

that this method would become easily applicable, available to everyone, and able to perform pedagogical tasks.

My fifth objective was to **(C5) evaluate the in-depth interviews carried out in France and Hungary with the help of IDEA model indicators, and then evaluate the developed database with descriptive and multivariate statistical measures.** With the use of it I intended to determine producer groups their characteristics, which help place the producers in the local food system. It is the task of clustering to shed light on the sustainability of certain producer groups and parallel on the needed developmental opportunities. As the result of the application of IDEA model and sub-clustering I have created 4-4 Hungarian and French groups, which groups are capable of planning special needs, characteristics, and situation-specific support. These groups are the following: Market-centred small producers, Committed centre, Multifunctional progressives, Semi-subsistence stragglers, Hungarian family farms and Stragglers resigners in case of Hungary, Traditional manufacturers, Eco-conscious innovators and Leading animal-keepers in terms of French farmers. I analysed the groups one by one and I evaluated their sustainability in a simple four scale approach of Landais model (environmentally repeatable, economically viable, socially acceptable, viable and socio-economically transferable).

I summarized my scientific results in five points on the basis of my empirical studies and the professional literature review:

1. Taking a new approach that applies a rural and territorial focus instead of the earlier marketing-centred approach, I construed the local, relocalised food systems, the short food supply chain and the direct sale of agricultural products. As well as I underpinned their social importance.
2. Based on theoretical models I pointed out the linkages between the issues of the relocalised food system and the sustainable family farming, besides the necessity of a new assessment.
3. I construed and adapted two theoretical models in the Hungarian social and economic environment: the relocalised food systems and the Landais model.
4. I transformed and integrated the IDEA model examined in the region of the Homokhatsag between the Danube and Tisza rivers. I proved their domestic adaptabilities in sustainability studies of family farming.
5. I established well distinguished, homogenate groups of farmers by assessment of IDEA model. I made proposals for their development by their multifunctional activities and role in short food supply chain.

MELLÉKLETEK

1. Melléklet: Irodalomjegyzék

1. AGENCE BIO [2009]: Barometre de consommation et de perception des produits biologiques en France N°0901164 2009. október 5 p.
2. AGRESTE [2012]: Des agriculteurs bio diplômés, jeunes et tournés vers les circuits courts: Paris: Agreste Statistique Agricole, 284 p.
3. AGRESTE [2012]: Un producteur sur cinq vend en circuit court en 2010. Paris: Agreste Statistique Agricole, pp.1-3.
4. ALLAIRE G. (2011): Petits agriculteurs et marchés locaux dans le contexte de la politique européenne de la qualité. Strassbourg: Européai Parlament. 56p.
5. ALVINCZ J. és VARGA T. (2000): A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei In: ALVINCZ J. (szerk.) Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet, 2000. Agrárgazdasági Tanulmányok; 2000/15. 101 p
6. AZCARATE T. G. (2012): Gondolkodjunk a KAP jövőjén a globalizáció tükrében c. előadás. <http://europe-liberte-securite-justice.org> (Utolsó elérés: 2012. 12.10.) (előadás)
7. BAGI B. et al. (2013): Hagyomány és megújulás. A fogyasztói piac kísérleti modellje Kecskeméten. http://piacbaratai.hu/naplo/?page_id=137 (Utolsó elérés 2014.03.09.) 200 p.
8. BALÁZS B. (2011): Helyi élelmiszer hálózatok fejlesztése. 263-274. p. In: Kerekes S., et al. (szerk): *A fenntartható fogyasztás környezeti dimenziói*. AULA, Budapest: pp. 277-304
9. BARANYAI Zs. et al. (2013): Közös lónak valóban túros a háta?! – avagy a magyar géphasználati együttműködések vizsgálatának néhány tapasztalata. *Gazdálkodás* 57 (2) pp. 136-147.
10. BARTHE L. (2009): Le développement territorial dans les espaces ruraux: nouveau défi des politiques publiques. 245-246. p. In: LEMERY B.: *Conseil et développement en agriculture*, Versailles: QUAE. 426.p.
11. BARTHE L. (2012): Des communautés rurales aux sociétés locales apprenantes. Franciaország, Párizs: Territoires 2040. <http://territoires2040.datar.gouv.fr/spip.php?article11> (Utolsó elérés: 2014.03.09.) 450 p.
12. BARTHE L. és MILIAN J. (2012): Les espaces de faible densité en France à l'horizon 2040. Paris: Futuribles. pp.39-54.
13. BECKER B. (1997): Sustainability Assessment: A review of Values, Concepts, and Methodological Approaches. Washington: Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR) 70. p.

14. BEKE J. és FORGÁCS A. (2010): A modern mezőgazdaság teljesítményének mérhetőségéről – komparatív szektorelemzés. Budapest. Proceedings of Budapest Business School. pp. 89-101.
15. BERTAZZOLI A. et al. (2010): Short supply chain: analysis of the competitiveness of organic horticultural farmers at italian regional level. In: *118th EAAE Seminar "Rural development: governance, policy design and delivery"*. Ljubljana, 25-27 August 2010., pp. 771-783.
16. BINDER C. és FEOLA G. (2013): Normative, systemic and procedural aspects: a review of indicator-based sustainability assessments in agriculture. 33-46. p. In: MARTA-COSTA A. (Szerk.): *Methods and Procedures for Building Sustainable Farming Systems*, Elsevier Limited, Oxford. Hollandia: 277 p.
17. BINDER C. és WIEK A. (2007): The role of transdisciplinary processes in sustainability assessment of agricultural systems. 33-48 p. In: HANI F.J. et al. (Szerk.): *From Common Principles to Common Practice, Proceedings and Outputs of the first Symposium of the International Forum on Assessing Sustainability in Agriculture*. International Institute of Sustainable Development and Swiss College of Agriculture, Bern: 280 p.
18. BLOOM J. D. és HINRICHS C. C. (2011): Moving Local Food Through Conventional Food System Infrastructure: Value Chain Framework Comparisons And Insights. *Renewable Agriculture And Food Systems*. pp.13-23.
19. BOCKSTALLER C. (2008) Les indicateurs de durabilité, du choix au tableau de bord; Equipe Agriculture Durable. 103-114 pp. In: Lyon: UMR-INPL-(ENSAIA)-INRA Agronomie et Environnement Nancy-Colmar: *Colloque de restitution du projet OPTA*. 280 p.
20. BOWEN S. (2011): The Importance of Place: Re-territorialising Embeddedness. *Sociologia Ruralis*, 51 (4) pp.325-348.
21. CASSAIGNE L. (2010): L'agriculture alternative est-elle une réponse viable at satisfaisante au modele agricole francais dominant? Paris: HEC. 138 p.
22. CHAFOTTE L. és CHIFFOLEAU Y. (2007): Vente directe et circuits courts: évaluations, définitions et typologie, INRA Cahier de l'Observatoire n°1. Montpellier. 8 p.
23. CHEVALLIER L. (2009): Agritourisme et Circuits courts. Chambre d'Agriculture de Midi-Pyrénées. Toulouse. 4 p.
24. CIRAD-SAR [1996]: Systèmes agroalimentaires localisés: organisations, innovations, et développement local. Montpellier: 134 (96). 13 p.

25. CORADE N. és DEL'HOMME B. (2013): A rövid élelmiszerlánc területi fenntarthatósága: egy új módszer alkalmazása és tesztelése. In: Parizs. Agroparistech. *(kézirat)*
26. CSÁKI Cs. et al. (2010): Élelmezésbiztonság; A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 154 p.
27. CSATÁRI B. (2005): Tanyakutatás 2005-2006. Kutatási jelentések: 7. (kiegészítő) füzet. Leíró statisztikák, diagramok és keresztáblázatok a „Tanyakutatás 2005” című felmérés adatai alapján. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet. 70 p.
28. CSÍKNÉ MÁCSAI É. és LEHOTA J. (2013): Mezőgazdasági termelők értékesítési csatornaválasztási döntéseinek vizsgálata, különös tekintettel a közvetlen értékesítésre. *Gazdálkodás*, 5. (4) pp. 36-53.
29. DEBAILLEUL G. és FOURNIER M. (2007): Politique agricole et mesures de soutien a l'agriculture familiale dans les principaux pays de l'OCDE. <http://www.oecd.org/dataoecd/58/18/38270324.pdf>. OECD. (Utolsó elérés: 2013.11.10.) 58 p.
30. DEDIEU B. et al. (2009): Innovations in farming systems approaches Outlook on Agriculture 38. (2) pp. 108–110.
31. DEL'HOMME B. és PRADEL M. (2005): Evaluation de la durabilité des exploitations viticoles dans le vignoble bordelais. Lres Actees Conférence Oonemetrique Macerate http://www.idea.portea.fr/fileadmin/documents/En_savoir_plus/DelHomme_Pradel_IDEA_viti.pdf (Utolsó elérés: 2014. 03. 09.)
32. DESRIERS M. (2007): L'agriculture française depuis cinquante ans: des petites exploitations familiales aux droits à paiement unique. Paris: INSEE. 14 p.
33. DEVAUTOUR H. et al. (1998): L'émergence d'une recherche sur les systèmes agroalimentaires localisés. Montpellier: CIRAD. 18 p.
34. DOCKES A. (2008): Cinq scénarios pour l'agriculture et les agriculteurs a l'horizon 2015 Toulouse: INRA. 40 p.
35. DUVERNOY I. et al. (2006): L'aménagement communal périurbain; maintenir l'agriculture pour préserver quelle ruralité? *Revue d'Economie Régionale et Urbaine*, 28 (3) pp. 347-364.
36. EL BOUAZZAOU I. et al. (2006): Empreinte écologique : du global au local, comment mesurer l'emprise de l'homme sur l'environnement à l'échelle d'une organisation. L'Harmattan, Paris, pp. 157-171.

37. ERICKSEN J. et al. (2009): Global Environmental Change and Food Systems. *Environmental Science & Policy*. 12. pp. 373-377.
38. ERVIN D. et al. (2011): The Theory and Practice of Genetically Engineered Crops and Agricultural Sustainability *Sustainability* 3. pp. 847-874.
39. FAO [2005]: The State of Food and Agriculture 2005. Making Trade Work for the Poor. Olaszország, Roma. 300 p.
40. FEENSTRA G. W. (1997): Local food systems and sustainable communities. *American Journal of Alternative Agriculture*. 12 (1) pp. 28-36.
41. FEHÉR I. (2007): Direct marketing practice in Hungarian agriculture. *Agric Econ*, 53 (1) pp. 230–234.
42. FEHÉR I. (2012): Direct food marketing at farm level and its impacts of rural development. (Chapter). In: Dr. Rashid Solagberu ADISA, (Szerk.) Rural Development, STeP Ri Slavka Krautzeka: INTECH. Open Access Publisher. University Campus. pp. 337-354.
43. FEHÉR I. és KUJÁNI K. (2011): A vidéki hálózatok tevékenysége és eredményei az Európai Unióban – Kételyek és esélyek, *Gazdálkodás* 55 (3) pp. 296-308.
44. FEHÉR I. és KUJÁNI K. (2011): Új IDEA, egy új módszer a fenntarthatóság kérdésére – Esettanulmány Dél-Franciaországból. Kecskemét: Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia 2011. augusztus 25-36. In: FERENCZ, Á. (Szerk.): Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet, 487-492 p. Felelős kiadó: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Kar ISBN: 978-615-5192-00-5, 561 p.
45. FEHÉR I. és SZEDLÁK A. (2003): A francia "tanyák" és a multifunkcionalitás jelentősége. Budapest: A FALU 18 (2) pp. 79-90.
46. FEHÉR, I. (2012): A közvetlen élelmiszerértékesítés marketing-lehetőségei és vidékfejlesztési sajátosságai. *A Falu* 25 (3) pp. 55-62.
47. FEKETE-FREJOMOVICS Zs. (2008): A „Kiváló Magyar Élelmiszer” védjegy és a szakmai szervezetek kapcsolata. *Doktori értekezés* Budapest: Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/293/1/fekete_frojimovics_zsofia.pdf (Utolsó elérés: 2014.03.09.) 120 p.
48. FERTŐ I. és TÓTH J. (2012): Piaci kapcsolatok és innováció az élelmiszergazdaságban. Budapest: Aula Kiadó. 180 p.
49. FLAMANT J.C. (2006): Schema de Représentation d’une Logique „Agro Chaines”: pour une valeur ajoutée et des emplois sur les marchés par l’innovation dans les territoires ruraux. (*kézirat*).
50. FONDSE M. et al. (2012): The Economic Organizations of Short Supply Chains. In: New challenges for EU agricultural sector and rural areas. Which

- role for public policy? Olaszország, Capri: EAEE. <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/128205/2/Pascucci%20et%20al.pdf> (Utolsó elérés: 2014.03.09.) 21 p.
51. FORGÁCS Cs. (2008): Csak azért mert kicsi, még hasznos a társadalomnak. *A Falu*. XXIII. évf. 1. szám, pp. 17-39.
 52. FOURNIER S. és MUCHNIK J. (2010): The „local agri-food system” (LAS) approach: a tool for territorialdevelopment? *Innovation et Développement Durable dans l'Agriculture et l'Agrialimentaire*. 15 p.
 53. GAFSI M. és FAVREAU L. (2010): Appropriate method to assess the sustainability of organic farming systems. Ausztria Bécs: IFSA BOKU. 10 p.
 54. GERHARD K. H. (2002): The Multifunctional Use of Landscapes Some thoughts on the diversity of land use in rural areas of Europe 2nd Expert Meeting on European Land Use Scenarios; European Environmental Agency November 25-26, 2002 Copenhagen, Denmark. 15 p.
 55. GIBON A. et al. (1999): Livestock farming systems research in Europe and its potential contribution for managing towards sustainability in livestock farming. *Livestock Production Science* 61 pp. 121–137.
 56. GILG A. W. és BATTERSHILL M. (2000): To what extent can direct selling of farm produce offer a more environmental friendly type of farming? Some evidence from France. *Journal of Environmental Management*. 60 (3) pp.195-214.
 57. GILLETTE C. et al. (2006): Indicateurs territoriaux de multifonctionnalité agricole pour un développement durable plus opérationnel", Les indicateurs territoriaux de développement durable, Questionnements et expériences, L'Harmattan, Paris, pp. 267-283.
 58. GLATZ F. et al. (2009): A magyar tanyás vidékek: (A kötet a II. Országos Vidék Fórum, Lajosmizse, 2009. június 3-4. előadásai és hozzászólásai alapján készült.) Konferencia helye, ideje: Lajosmizse, Magyarország, 2009.06.03-2009.06.04. Budapest: MTA Történettudományi Intézet - MTA Társadalomkutató Központ, pp. 7-8.
 59. GOODMAN D. (2004): Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-Food Networks and Paradigm Change. *Sociologia Ruralis*. 44 (1). 25 p.
 60. GOODMAN D. et al. (2012): *Alternative Food Networks, Knowledge, practice, and politics*. New York: Routledge Taylor and Francis Group. 45 p.
 61. GRAS R. et al. (1989): *Le fait technique en agronomie. Activité agricole, concepts et méthodes d'étude*. Paris France: INRA L'Harmattan. 80 p.
 62. GUSTAVSSON J. et al. (2011): *Global food losses and food waste*. Rome: FAO. 38 p.

63. HÁMORI J. (2013): Az etnocentrizmus érvényesülése a fogyasztói döntéseknél az élelmiszerek piacán. Gödöllő. *Doktori értekezés*
64. HAMZA E. (2011): A diverzifikáció főbb összefüggései a mezőgazdasági vállalkozásokban. Gödöllő. 169 p. *Doktori értekezés*
65. HAMZA E. és TÓTH E. (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet. 45 p.
66. HÄNI F. et al. (2003): RISE, a Tool for Holistic Sustainability Assessment at the Farm Level. *International Food and Agribusiness Management Review* 6 (4). 13 p.
67. HARRINGTON P.G. et al. (1993): Measurement and Indicators of Sustainability. Report of a Consultany Team. Cali Columbia: Centro International de Agricultura Tropical (CIAT). s.p.
68. HERVIEU B. és VIARD J. (2001): L'archipel paysan. La Tour d'Aigues Edition d'Aube. p.126
69. HINRICHS C. (2000): Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies*. 16 (3) pp. 295-303.
70. HOFER M. (2009): Bioélelmiszerek fogyasztásának tendenciája Magyarországon Széchenyi István Egyetem, Győr. 234 p. *Doktori értekezés*
71. HOLLOWAY L. et al. (2007): Possible food economies: a methodological framework for exploring food production-consumption relationships. *Sociologia Ruralis*. 47 (1) pp.1-19.
72. HOUDART M. et al. (2013): L'ancrage écologique dans les démarches de reterritorialisation des systèmes agroalimentaires liés à l'élevage: une analyse comparative d'initiatives (en France, au Maroc, Sénégal et Brésil). In: *ASRDLF 2013*. Mons. 13 p.
73. HOUÉE P. (2001): LE DÉVELOPPEMENT LOCAL AU DÉFI DE LA MONDIALISATION. Paris: Harmattan. sp.
74. IAASTD [2009]: International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology Development. Global summary for decision-makers. Washington, D.C.: Island Press. 50 p.
75. IKERD J. E. (1993): The need for a system approach to sustainable agriculture. *Agriculture, Ecosystems and Environnement*. 46 (1-3), pp. 147-160.
76. IKERD J. E. (1997): Understanding and Managing the Multi-Dimensions of Sustainable Agriculture. Southern Regional Sustainable Agriculture

- Professional Development Program, SARE Regional Training Consortium, Gainesville, 3 p.
77. ILBERY B. és MAYE D. (2005): Alternative or conventional? An examination of specialist livestock production systems in the Scottish-English borders. In: Rural change and sustainability: agriculture, the environment and communities, Wallingford: CABI, pp. 85-106.
 78. JUHÁSZ A. (2013). A REL tematikus alprogram. Budapest. *(Kézirat)*.
 79. JUHÁSZ A. et al. (2012): A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacrajutásában; Élet a modern kiskereskedelmi csatornákon kívül? Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet. 120 p.
 80. JUSSAUME R. et al. (2009): Considering Structural, Individual and Social Network Explanations for Ecologically Sustainable Agriculture: An Example Drawn from Washington State Wheat Growers Sustainability 1, pp. 120-132;
 81. KAPRONCZAI I. (szerk.) et al. (2005): A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre). Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet. 207 p.
 82. KAYSER B. (1990): La renaissance rurale. Sociologie des campagnes du monde occidental. *Revue de géographie de Lyon*. 65 (3) pp. 221-222.
 83. KEARNEY J. (2010): Food consumption trends and drivers. *Royal Society Biological Sciences*. 365 (1), pp. 2793-2807.
 84. KING R. P. al. (2010): Comparing The Structure, Size, And Performance Of Local And Mainstream Food Supply Chains. Economic USDA Research Report. 99 p.
 85. KIRSCHMANN F. (1991): Fundamental fallacies of building agricultural sustainability. *Soil Water conservation*. 46 (3) pp. 165-168.
 86. KNEAFSEY M.L. et al. (2013): Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. Luxemburg: European Commission Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies. 128 p.
 87. KOPASZ M. (2004): A fenntartható magyar mezőgazdaság lehetőségei és esélyei Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 152 p. *(Doktori értekezés)*
 88. KREMER P és DELIBERTY T. L. (2011): Local Food Practices And Growing Potential: Mapping The Case Of Philadelphia. *Applied Geography*. 31. pp. 1252-1261.
 89. KUCZI T. (2000): Kisvállalkozás és gazdasági környezet. Budapest: Replika Kör. 189 p.

90. KUJÁNI K. és VARGA H. (2012): Challenges and opportunities of the beekeeping family farms measured by the IDEA model. Hódmezővásárhely: XI. Wellmann International Scientific Conference 2012. 05.10. (*poszter*)
91. KUJÁNI K. és VARGA H. (2013): A méhészeti családi vállalkozások fenntarthatósági kritériumainak vizsgálata IDEA módszerrel. *Acta Ovariensis* 54 (2) pp. 45-59.
92. LANDAIS E. (1998): Agriculture durable: les fondements d'un nouveau contrat social? *Courrier de l'environnement de l'INRA*. pp. 5-22.
93. LANG C. (2001): "Ouvrir l'exploitation sur les services", *Travaux et Innovations*, 75 (2) pp.27-28.
94. LAZZERI Y. (2006): Les indicateurs territoriaux de développement durable; Questionnements et expériences. In: L'Harmattan. Paris. 16 p.
95. LEEWUIS C. (2000): Reconceptualizing Participation for Sustainable Rural Development: Towards a Negotiation Approach *Development and Change*. 31 (5). pp. 931–959.
96. M'HAMDI N. et al. (2009): Evaluation de la durabilité des exploitations laitières tunisiennes par la méthode IDEA. *Biotechnologie, Agronomie et Sociale Environment* 13, pp. 221-228.
97. MAILFERT K. (2007): S'installer dans les campagnes de faible densité: nouveaux agriculteurs d'origine non agricole en France et aux États-Unis. Clermont-Ferrand: *Presse Universitaires Blaise Pascal*. pp. 723-739.
98. MALASSIS L. és GHERSI G. (1997): Économie de la production et de la consommation *Économie Rurale* 241 (1) 58. p.
99. MARIA F. (2002): Food Systems, Consumption Models and Risk Perception in Late Modernity *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*. 10 (1). pp. 13-21.
100. MARSDEN T. et al. (2000): Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development. *Sociologia Ruralis*. 40(4.). 15 p.
101. MARSDEN T. J. et al. (2007): Sustainable agriculture, food supply chains and regional development. *International Planning Studies*. pp. 295-301.
102. MARSDEN T. K. (1998): New rural territories: regulating the differentiated rural spaces. *Journal of Rural Studies* 14 (1), pp. 107-117.
103. MARSDEN T. K. (2009): Mobilities, vulnerabilities and sustainabilities: exploring pathways from denial to sustainable rural development. *Sociologia Ruralis*. 49 (2), pp.113-131.
104. MÁRTON A. (2001): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája. Budapest: FVM. Szaktudás Kiadó. 4 p.

105. MIDI-PYRÉNNÉES, Agreste [2012]: Recensement agricole 2010. DRAAF Toulouse: 66 (97) Midi-Pyrénées. 2 p.
106. MOREDDU C. (2004): Farm household income: towards better informed policies. Proceedings of the OECD/PACIOLI Workshop on Information Needs for the Analysis of Farm Household Income Issues. The Hague: LEI, pp.101-108.
107. MORRIS C. és BULLER H. (2003): The local food sector: A preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal*. 105. (8), pp. 559-566.
108. MUCHNIK J. és SAINTE MARIE C. (2010): Le temps des SYAL Versailles: Quae. 312 p.
109. MUCHNIK J. és SANZ CAÑADA J. (2011): Introduction: Ancrage et identité territoriale des systèmes agroalimentaires localisés. *Economie Rurale*. 322. pp.3-10.
110. MULLER P. et al. (1984): Les agricultures différentes. Résagri. 978-2-85919-056-9, 141. p.
111. MULLER P. et al. (1989): Les entrepreneurs ruraux – Agriculteurs, artisans, commerçants, élus locaux. Paris: Harmattan. 190 p.
112. MURDOCH J. et al. (2000): Quality nature and embeddedness, some theoretical consideration in the context of food sector. *Economic Geography*. 76. (1), pp. 107-125.
113. NAGY F. (2010): Az EU agrár- és földbirtokpolitika 4.: A közös agrárpolitika második pillére a vidékfejlesztés. Székesfehérvár: NymE GEO - Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatika Kar, 2010. 8 p.
114. OECD [2001]: Environmental indicators for agriculture: Concepts and framework, Volume 3. Paris: OECD. 45 p.
115. PARENT D. (2001): De la ferme familiale d’hier à l’entreprise agricole d’aujourd’hui: enjeux et propositions pour un développement local durable. *L’Union des producteurs agricoles sur „Les structures de ferme au Québec„*. Université Québec. i.k. (előadás)
116. PARENT D. et al. (2000): Transmission et maintien de la ferme familiale : analyse des facteurs et stratégies d’établissement de la relève agricole familiale via les situations d’insuccès. (1st edition). Québec: Université Laval, Agri-Gestion Laval. 216 p.
117. PLUVINAGE J. és MAYAUD J. L. (2007): De l’exploitation agricole du 19e siècle a l’exploitation agricole multifonctionnelle du 21e siècle. *Histoire et agronomie*, Geneve, 404 p.

118. POULIQUEN A. (2006): L'illusoire compétitivité agricole des PECO: vers l'élargissement des exportations de l'UE. *Le Courrier des pays de l'Est*. 6, pp.51-56.
119. PRIGENT-SIMONIN H. és HÉRAULT FOURNIER C. (2012): Au plus pret de l'assiette. Paris: Quae. 261 p.
120. RÁCZ G. (2013): Az értékek változásának és a fenntartható fejlődés trendjének hatása a hazai élelmiszerfogyasztásra. Gödöllő. 337 p. (*Doktori értekezés*)
121. RÁCZ K. (2007): Aprófalusi vállalkozások kapcsolatszerveződési mintái. In: Kovács T. (szerk.) „A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után”. Falukonferencia-kötet. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja-Magyar Regionális Tudományi Társaság. pp.183-191.
122. RAO N. H. és ROGERS P. (2006): Assessment of agricultural sustainability. *Current Sciences*. 91 (4). 11 p.
123. RASTOIN J. L. (2011): Deux scénarios prospectifs pour le systeme alimentaire mondial. Construire les metiers d'alimentation durable konferencia 2011.01.20. Cirad (*kézirat*)
124. RASTOIN JL. és GHERSI G. (2010): Le système alimentaire mondial. Quae. 450 p.
125. RÉMY J. (2007): L'agriculture multifonctionelle au service du développement durable? In: 2007. augusztus 22-25.. Brazília: Coloquio Internacional sobre Desenvolvimento Territorial Sustentavel, pp. 5-6.
126. RÉMY J. (2008): „Paysans, exploitants familiaux, entrepreneurs...”: de qui parlons-nous? Communication orale au colloque international de l'Association Française de Science Politique: Les Mondes Agricoles en politique. Centre d'Études et de Recherches Internationales, Paris, 22 mai 2008. 6 p.
127. RENTING H. et al. (2003): Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning*. 35 (2) pp. 393-411.
128. RIEUTORT L. (2009): Dinamiques rurales francaises et re-territorialisation de l'agriculture. *L'inforamtion géographique*. 73 (1), pp.30-48.
129. ROMÁNY P. (1973): A tanyarendszer ma. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 78 p.
130. ROMÁNY P. (2002): Kortársunk az agrárpolitika. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház Rt. 65 p.

131. ROSSING W. et al. (2007): Integrative modeling approaches for analysis of impact of multifunctional agriculture: *A review for France, Germany and the Netherlands. Agriculture, Ecosystem and Environment.* 120, pp. 41-57.
132. SAIDI A. (2011): Les systems agroalimentaires localisés face a l'insécurité alimentaire: le cas du system oléicole dans l'espace de Sais-Meknes au Maroc. Grenoble Franciaország: 467 p. (*Doktori Értekezés*)
133. SAJTOS L. és MITEV A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest: Alinea Kiadó. 404 p.
134. SANZ CAÑADA J. (2009): Les appellations d'origine protégée d'huile d'olive en Espagne: systèmes agroalimentaires localisés, gouvernance et externalités territoriales. In: Les produits de terroir, les indications géographiques et le développement local durable des pays méditerranéens, Montpellier: CIHEAM, pp. 237-254.
135. SARUDI Cs. (2004): A multifunkcionális mezőgazdaság kialakításának esélyei az EU csatlakozás jegyében, különös tekintettel az idegenforgalomra. Budapest: Budapest: Nemzeti Fejlesztési Hivatal. pp. 439-465. (ISBN: 963 87079 09)
136. SHIMP T. (1984): Consumer Ethnocentrism – The concept and a preliminary empirical test. *Advances Consumer Research.* 11. pp. 285-290.
137. SLEE B. és KIRWAN J. (2007): Exploring hybridity in food supply chains. Contributed Paper prepared for presentation at the 105th EAAE Seminar 'International Marketing and International Trade of Quality Food Products' pp.247-260.
138. SYLVIANDER B. (1995): Convention de qualité, concurrence et coopération. In: La grande transformation de l'agriculture, Toulouse: INRA Economica. s.l.
139. SZAKÁLY Z. et al. (2010): Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar. 268 p.
140. SZŰCS I. és ZSARNÓCZAI J. S. (2012): Economics of Sustainable Agriculture. Gödöllő: Szent István Kiadó. pp. 138-143.
141. TANSLEY G. és WORSLEY P. (1995): The food system. A Guide. 260 p.
142. TORRE A. és WALLET F. (2011): The intriguing question of regional and territorial development in rural areas Analytical variations and public policies. In: ERSA conference papers. European Regional Science Association. 25 p.

143. TÓTH E. és HAMZA E. (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági Kutató Intézet Kiadvány. 70 p.
144. VÁSÁRY M. (2013): A Közös Agrárpolitika változásának legfontosabb befolyásoló tényezői: Az Európa 2020 stratégia pp. 7-15. In: Baksa A. és Vásáry M. (szerk.): A Közös Agrárpolitika Magyarországon: Várható kilátások. 120 p.
145. VENTURA F. és PLOEG, J. D. VAN DER (2011): A comparative analysis of rural development processes in China, Brazil and the European Union Rome: INEA, *Rivista di Economia Agraria* 65 (3) pp. 319-335.
146. VILAIN L. et al. (2008): La méthode IDEA; Indicateurs de durabilité des exploitations agricoles. Dijon: Educagri. 115 p.
147. VÖRÖS M. (2010): Helyi élelmiszer és helyi fogyasztás a komplex agrárpolitika kulcseleme Japánban. A Falu. pp. 29-39.
148. WEGNER L. és ZWART G. (2011): Who will feed the world. Anglia, Oxford: Oxfam GB. <http://www.oxfam.org/en/grow/policy/who-will-feed-world>. 66 p.
149. WEIDKNETT A. (2010): AMAP, histoire et expériences. Toulouse: Loubazieres. 192 p.
150. WHATMORE S. et al. (2003): What's Alternative About Alternative Food Networks? *Environment And Planning*. 35. pp. 389-391.
151. WILLIAMSON O. (1975): *Markets and Hierarchies*. New York: The Free Press. 1 p.
152. ZAHRNT V. (2009): Public money for public goods: Winners and losers from KAP reform. No. 8/2009: Brüsszel. 37 p.

2. Melléklet: Internetes források

1. ALLAIRE G. és DUPEUBLE T. (2010): Des concepts aux indicateurs du développement durable: multidimensionnalité et responsabilisation Développement durable et territoires [En ligne], Varia, mis en ligne le 21 janvier 2004. URL: <http://developpementdurable.revues.org/678> (Utolsó elérés: 2014. 02.15.)
2. ALTAFOODSS (2012): <http://www.altafoodss.org> (Utolsó elérés: 2013.04.10.)
3. BALÁZS B. (2012): <http://www.Faanweb.hu>. (Utolsó elérés 2013.02.10.)
4. BIO AGENCE [2010]: Dynamique de développement de l'agriculture biologique en France. <http://www.agencebio.org>. (Utolsó elérés: 2012.03.09.)
5. CHARTE EUROPÉENNE DE L'ESPACE RURAL 1996. (1996) <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=7441&Language=FR> (Utolsó elérés: 2013.12.10.)
6. FEDAER Francia Paraszti Gazdaságok Szövetsége (2011): http://www.confederationpaysanne.fr/gen_article.php?id=10&t=QUI%20SOMMES-NOUS%20?&PHPSESSID=gg8ungtvh21012e012uo5/issues/issues10.pdf (Utolsó elérés: 2014.03.09.)
7. DARÁNYI TERV (2013): www.kormany.hu (Utolsó elérés: 2013.11.02)
8. EUROSTAT (2013): Farm Structure: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Farm_structure_evolution_famg7" (Utolsó elérés: 2013.11.02)
9. EUROSTAT (2013): http://ec.europa.eu/agriculture/rural-area-economics/briefs/pdf/02_en.pdf (Utolsó elérés: 2013.11.02)
10. FAO Statisztika (2013): www.faostat.hu (Utolsó elérés: 2013.11.02)
11. FRÉQUENCE ÉVASION (2013): <http://www.frequenceevasion.com/offices3.htm> (Utolsó elérés: 2014. 02.15.)
12. Homokhátság Célprogram (2013) www.homokhatsag.hu (Utolsó elérés: 2013.11.02)
13. IKERD J. E. (2011): Sustaining the Profitability of Small Farms. 19. Nemzeti Kiszgazdaság Kiállítás és Konferencia: <http://web.missouri.edu/ikerdj/papers/SFT%202011%20--20Making%20a%20Living%20on%20a%20Small%20Farm.htm>. (Utolsó elérés: 2012.11.05.)
14. INDIGO (2014): <http://www7.inra.fr/indigo/fra/demo.html> (Utolsó elérés: 2014. február 15.)

15. KAMRA-TÚRA (2013): <http://www.kamra-tura.hu/> (Utolsó elérés: 2013.12.15.)
16. Európai Bizottság (2013): KAP 2013 után: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_hu.pdf (Utolsó elérés: 2013.11.02)
17. KÖZÉP-PIRENEUSI AGRÁRKAMARA (2013): <http://draaf.midi-pyrenees.agriculture.gouv.fr/Amelioration-de-l-offre> Utolsó elérés: 2013.11.01.)
18. KUJÁNI K. (2013): Kisléptékű Termékelőállítók és Szolgáltatók Országos Érdekvédelmi Szövetsége. http://kisleptek.hu/news/gie_termeloi_erdekegyesules_termeloi_bolt_nem_adozo_szervezet_altal_francia_modra/2013-06-21-49" (Utolsó elérés: 2013.12.23.)
19. MANSOLT (1968): Memorandum on the Reform of Agriculture in the European Economic Community and Annexes. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/crisis-years-1970s/index_en.htm (Utolsó elérés: 2013.12.23.)
20. MERCOIRET M. (1999): Développement local. "<http://afm.cirad.fr/themes/territoires/devLocal.htm>" (Utolsó elérés: 2013.11.02.)
21. MINISTÈRE DE L'AGRICULTURE ET DE LA PECHE [2009]: Renforcer le lien entre agriculteurs et consommateurs; Plan d'action pour développer les circuits courts. <http://agriculture.gouv.fr/IMG/pdf/100809-lettreCircuitsCourts.pdf>" (Utolsó elérés: 2013.02.10.)
22. MONDY B. (2007): Agriculture et Alimentation: Grandeurs et Limites Des Circuits Courts. http://www.agrobiosciences.org/article.php3?id_article=2188 (Utolsó elérés: 2012.11.10.)
23. MONPANIER.fr (2013): [http://www.mon-panier-de-campagne.fr/PANIER_DE_CAMPAGNE_WEB/FR/Espace_epicerie_choix_sous_categorie.awp?P1=21&P2=Aides%20culinaires%20\(aromates,%20condiments,%20sauces,%20coulis\)%20](http://www.mon-panier-de-campagne.fr/PANIER_DE_CAMPAGNE_WEB/FR/Espace_epicerie_choix_sous_categorie.awp?P1=21&P2=Aides%20culinaires%20(aromates,%20condiments,%20sauces,%20coulis)%20)" (Utolsó elérés: 2013.11.10.)
24. NIHOUS F. (2008): La diversification et la valorisation des activités agricoles au travers des services participant au développement rural. <http://agriculture.gouv.fr/la-diversification-et-la>, 2008. (Utolsó elérés: 2013.10.12.)
25. PLANETE TERROIRS (2013): <http://planete-terroirs.org/wakka.php?wiki=PagePrincipale>" (Utolsó elérés: 2013.10.23.)
26. RUSSILLO A. és PINTÉR L. (2009): Linking Farm-Level Measurement Systems to Environmental Sustainability Outcomes: Challenges and Ways Forward. International Institute for Sustainable Development. www.iisd.org (Utolsó elérés: 2012.10.12.)

27. SLOW FOOD (2013): www.slowfood.com. (Utolsó elérés: 2013.11.02)
28. SZAPPANOS A. (1999): Statisztikai ízelítő az SPSS-en keresztül. "<http://www.kfteam.hu/iromanyok/statisztika-izelito-spss.pdf>" (Utolsó elérés: 2013.11.01.)
29. WORLD BANK (2013): <http://www.worldbank.org/html/cgiar/publications> (Utolsó elérés: 2013.11.01.)

3. Melléklet: Törvények, rendeletek

1. 326/2001. (XII. 30.) Korm. rendelet a családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásukról
2. 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről
3. A Tanács 1698/2005/EK rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési
4. Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról (COM(2011)0627 – C7-0340/2011 – COM(2012)0553 – C7-0313/2012 – 2011/0282(COD) – 2013/2530(RSP))
5. Az Európai Parlament és a Tanács 1305/2013/EU Rendelete (2013. december 17.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről c.
6. Conditions générales d'attribution des allocations familiales: code de la sécurité sociale, art. L. 521-1 et s., R. 521-1 et s. et D. 521-1 et s.
7. Családi gazdaságokat érintő francia törvény: Code rural et de la pêche maritime (Utolsó módosítás: 2013. december 14.)
8. Gazdasági Érdekegyesülés: Code de Commerce (Utolsó módosítás: 2013. december 26. Article L251-1 En savoir plus sur cet article. Du groupement d'intérêt économique de droit français.

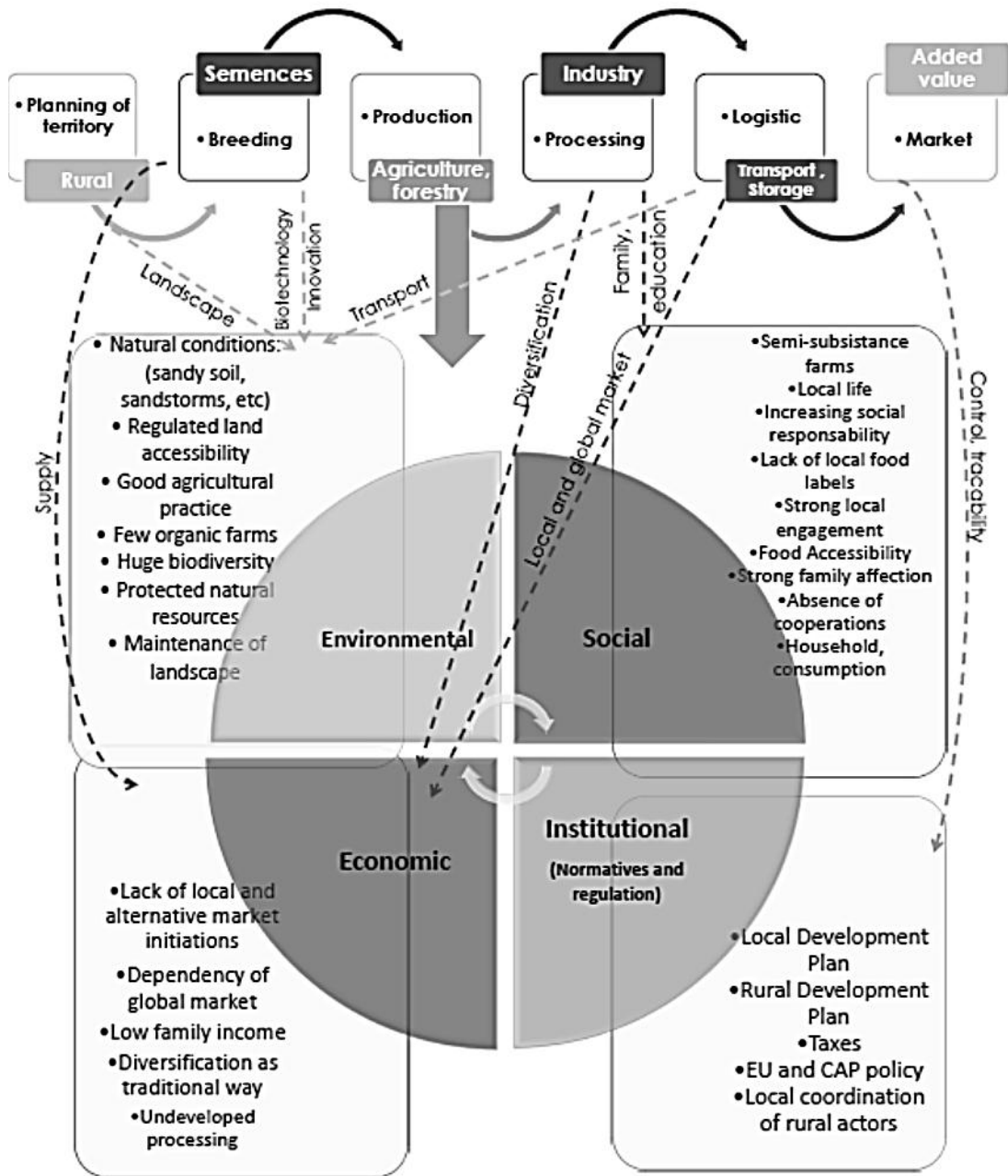
4. Melléklet: Ábrajegyzék

1. ábra:	Az élelmiszerellátó modellek szegmentációja 2013-ban.....	12
2. ábra:	Az agrárfejlesztési szakterületek rendszerezése a francia megközelítés szerint	15
3. ábra:	A területfejlesztés és az agrármodell összekapcsolása a francia kutatásokban .	16
4. ábra:	A közvetlen értékesítés és a rövid élelmiszerlánc csatornáinak francia csoportosítása	22
5. ábra:	Az alternatív élelmiszerellátási láncokkal kapcsolatos fogalmi körök rendszerezése.....	24
6. ábra:	A helyi élelmiszerrendszerhez kötődő fogalmak kapcsolódása	31
7. ábra:	A gazdaságok méretének változása (1975, 1987, 1997).....	33
8. ábra	A kistermelői gazdálkodási modell Franciaországban	37
9. ábra:	A tanya, mint rendszer.....	39
10. ábra:	Landais-modell	41
11. ábra:	A Közép-Pireneusi régió és a felmérések területi behatárolása.....	64
12. ábra:	A Közép-Pierenusi régióban az élelmiszercsatornák megoszlása	65
13. ábra:	A Homokhátság és a területi felmérések lehatárolása	67
14. ábra:	Rövid élelmiszercsatornák megoszlása a vizsgált régiókban	69
15. ábra:	Bevételek megoszlása a RÉL-ből a vizsgált régiókban.....	74
16. ábra:	A magyar gazdaságok fenntarthatósága (max. pontszám 300).....	78
17. ábra:	Gazdálkodási forma és pillérek szerint a magyar gazdaságok fenntarthatósági eredményei az IDEA modell három pillére alapján	79
18. ábra:	Hálódiagramok gazdálkodási formánként az IDEA modell eredményei alapján (Homokhátság)	80
19. ábra:	Magyar és francia gazdaságok fenntarthatóságának összehasonlítása pillérek szerint	81
20. ábra:	Hálódiagram a magyar és francia gazdaságokról tényezők szerint	82
21. ábra:	A francia és a magyar célcsoport fenntarthatóságának vizsgálata multifunkcionális tevékenységeik szerint.....	84

5. Melléklet: Táblázatjegyzék

1. táblázat:	A kutatás felépítése	7
2. táblázat:	Az alternatív élelmiszerellátó módszerek csoportosítása	29
3. táblázat:	A hazai igényekre adaptált IDEA modell.....	47
4. táblázat:	Mezőgazdasági tevékenységekből származó jövedelmek	53
5. táblázat:	A minta jellemzése	62
6. táblázat:	Csatornahasználat megoszlás a vizsgált régiókban	72
7. táblázat:	Mélyinterjúk megkérdései a turizmus, a pedagógia és a RÉL-ok kapcsolatáról	73
8. táblázat:	Keresztábrás vizsgálat a gazdaságok bevételeinek és a rövid élelmiszer-csatorna használatára	75
10. táblázat:	A magyar gazdaságok fenntarthatósági eredményei az IDEA modell alapján.....	79
11. táblázat:	Új szeparált főkomponensek a 43 indikátor alapján.....	86
12. táblázat:	A környezeti pilléren belül kialakult új főkomponensek	87
13. táblázat:	Társadalmi és gazdasági pilléren belül kialakult új főkomponensek	88
14. táblázat:	A végső klaszterközpontok a k-közép eljárás során.....	89
15. táblázat:	Piacozó kistermelők	91
16. táblázat:	Elkötelezett közép	92
17. táblázat:	Több lábbon álló (multifunkcionális) haladók	93
18. táblázat:	Lemaradó önellátók.....	94
19. táblázat:	Főkomponensek az indikátorok alapján	95
20. táblázat:	Környezeti indikátorok alapján kialakult új főkomponensek.....	96
21. táblázat:	Társadalmi és gazdasági indikátorokból kialakuló új főkomponensek	98
22. táblázat:	Az új klaszterek elnevezése.....	99
23. táblázat:	Lemaradó beletörődők	100
24. táblázat:	Hagyományos feldolgozók.....	101
25. táblázat:	Környezettudatos innovátorok	102
26. táblázat:	Éljenjártó állattartók	103
27. táblázat:	Összesítő táblázat a fenntarthatósági mérések alapján	105
28. táblázat:	A létrejött klaszterek értékelése a Landais-féle fenntarthatósági pillérek alapján	106
29. táblázat:	Agroökológiai fenntarthatóságot mérő indikátorok	148
30. táblázat:	Társadalmi fenntarthatóságot mérő indikátorok.....	149
31. táblázat:	Gazdasági fenntarthatóságot mérő indikátorok.....	149
32. táblázat:	A területhez kötődő feltételek saját értelmezés alapján	150
33. táblázat:	Termékekhez kötődő feltételek saját értelmezés alapján	150
34. táblázat:	Területi dinamikához kötődő feltételek saját értelmezés alapján	151
35. táblázat:	A turizmus és a gazdasági fenntarthatóság összefüggései keresztábrán elemzéssel vizsgálva.....	177
36. táblázat:	A turizmus és a bevételek arányának összefüggés vizsgálata Khi-négyzet próbával.....	179
37. táblázat:	Képzettség indikátor és az új klaszterek varianciaanalízise	180
38. táblázat:	Infrastruktúra indikátor és az új klaszterek varianciaanalízise.....	181
39. táblázat:	Termelői csoportok indikátor és az új klaszterek varianciaanalízise	181
40. táblázat:	B7 indikátor és a klaszterek kapcsolata varianciaanalízissel vizsgálva.....	182
41. táblázat:	Terület nagysága és a magyar klaszterek összefüggés vizsgálata	183
42. táblázat:	Terület nagysága és a francia klaszterek összefüggés vizsgálata	183
43. táblázat:	A modellben megmaradt és vizsgált indikátorok	186

6. Melléklet:

22. ábra: Az élelmiszerlánc és a fenntartható mezőgazdasági modell kapcsolódási pontjai a homokhátsági tanyás térség esetében
 Forrás: FLAMANT (2006) alapján saját szerkesztés (2012)

7. Melléklet: Az IDEA modell indikátorai

29. táblázat: Agroökológiai fenntarthatóságot mérő indikátorok

Ökológiai fenntarthatóság (pillér)		Ind. kódja	Maximális érték	
Diverzifikáció (tényező)	Éves és ideiglenes kultúrák diverzitása	A1	14	Maximálisan adható érték 33
	Évelő kultúrák diverzitása	A2	14	
	Állatok diverzitása	A3	14	
	Őshonos- és tájfajták megőrzése	A4	6	
Környezetvédelem	Vetésforgó	A5	8	Maximálisan adható érték 33
	Parcellák mérete, elhelyezkedése	A6	6	
	Szerves anyagok felhasználása	A7	5	
	Ökológiai puffer zónák kialakítása	A8	14	
	AKG és Natura 2000	A9	4	
	Legelőhasznosítás	A10	5	
	Takarmányszükséglet kielégítése	A11	3	
Mezőgazdasági gyakorlat	Tápanyag-utánpótlás	A12	8	Maximálisan adható érték 34
	Hígrágya kezelése	A13	3	
	Növényvédelem	A14	13	
	Állategészségügyi kezelések	A15	3	
	Talajvédelem	A16	5	
	Vízvédelem	A17	4	
	Energiafüggetlenség	A18	10	

Forrás: VILAIN et. al. (2008) alapján saját fordítás és adaptáció (2013)

30. táblázat: Társadalmi fenntarthatóságot mérő indikátorok

Társadalmi és területi fenntarthatóság		I. kód	Maximális érték
Helyi termékek és területi kötődés	Védjegyek és helyi jelleg	B1	5
	Termékek mennyisége (önellátás/piacra termelés)	B2	5
	Minőségellenőrzési rendszer	B3	5
	Saját márka, megjelenés	B4	5
	Gazdaságok innovációs készsége	B5	6
	Értékesítés rövid élelmiszercsatornákon keresztül	B6	7
Foglalkoztatás és szolgáltatások	Képzettség*	B7	7
	Önellátás és helyi források felhasználása	B8	5
	Szolgáltatás, diverzifikáció*	B9	5
	Munkahelyteremtés és családi foglalkoztatás*	B10	6
	Helyi szintű együttműködés	B11	5
	Hosszú távú tervezés	B12	3
Helyi kapcsolatrendszer	Kooperációs készség*	B13	10
	Terület megközelíthetősége	B14	5
	Partnerség, támogatások	B15	5
	Részvétel képzésben, tudásátadásban	B16	3
	Motiváltság: fenntartásra, folytatásra	B17	5
	Elszigeteltség*	B18	3
	Turizmus	B19	3

*A jelentősen átalakított indikátorokat csillaggal jelölve

Forrás: VILAIN et al. (2008) és a 2011-2012-ben elvégzett adaptációs kísérletek alapján saját adaptáció (2013)

31. táblázat: Gazdasági fenntarthatóságot mérő indikátorok

Gazdasági fenntarthatóság		Ind. kódja	Maximális érték
Jövedelmezőség	Jövedelmezőségi ráta	C1	20
	Off-farm jövedelem	C2	10
Önállóság	Élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte (pl.: vágópont, gyümölcsfeldolgozó)	C3	10
	Élelmiszercsatornák alkalmazása	C4	15
Átadhatóság	Átadhatóság	C5	25
Hatékonyság	Termelői folyamatok eredményessége	C6	25

Forrás: VILAIN et al. (2008) és a 2011-2012-ben elvégzett adaptációs kísérletek alapján saját adaptáció (2013)

8. Melléklet: A DiagSYAL modell

32. táblázat: A területhez kötődő feltételek saját értelmezés alapján

TERÜLET		Index
Élelmiszer-előállítás funkciói	Kistermelők magas aránya	T1.1
	Multifunkcionális gazdaságok és minél sokszínűbb termelés	T1.2
	Élelmiszer-feldolgozás hagyománya a régióban	T1.3
	Agrár-környezeti szempontokhoz igazodó termelés	T1.4
	Termelők motiváltak a helyi értékesítésben	T1.5
	Élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte (pl.: vágópont, gyümölcsfeldolgozó)	T1.6
Élelmiszer-feldolgozás		
Területi kohézió	Területfejlesztési terv tartalmazza a RÉL-ek fejlesztését	T2.1
	A „terroirhoz kötődő identitástudat a fogyasztók és termelők részéről	T2.2
	Direkt értékesítési csatornák kiépülése (termelői piacok, termelői bolt, szatyorszolgáltatás stb.)	T2.3
	Piaci potenciál a helyi értékesítésre (Kereslet növekedése)	T2.4
	Infrastruktúra és szolgáltatások az adott területen (pl.: elérhető piacok, járható utak, megközelíthető gazdaságok, internet stb.)	T2.5
	Terület kialakult imázsa (pl.: Tájhoz kötődő fajták, gasztronómiai hagyományok)	T2.6
	Kulturális potenciál	T2.7
	Területek közötti együttműködés (Régiók, kistérségek, LEADER közösségek)	T2.8
Javuló vidék-város kapcsolatok és szemlélet		
K+F funkciók	(Felnőtt) Oktató intézetek és szaktanácsadás	T3.1
	Humán erőforrás (oktatók, szezonális munkások, szaktanácsadók stb.)	T3.2
	Vállalkozások K+F-re irányuló hajlama	T3.3
	Kutatóintézetek	T3.4
	Tudományos és fejlesztési funkciók	

Forrás: EPL Toulouse munkája alapján értelmezés (2013)

33. táblázat: Termékekhez kötődő feltételek saját értelmezés alapján

TERMÉKEK		Index
Termék-minőség	Kiváló íz és zamat	P1.1
	Magas tápérték	P1.2
	Higiénikus	P1.3
	Feldolgozás alatti minőség-ellenőrzés	P1.4
	Termékidentitás (egészséges, jóízű stb.)	P1.5
	Köthető más helyi termékekhez	P1.6

TERMÉKEK		Index
	Feldolgozás előtt és után	
Értékesítés	Gazdaságok innovációs készsége	P2.1
	Helyi élelmiszerek értékesítési lehetősége a közétkeztetésben és éttermeknek	P2.2
	Turizmusban rejlő lehetőségek	P2.3
	Figyelemfelhívás az oktatás és a kultúra segítségével	P2.4
	Terület- és vidékfejlesztési eszközökben rejlő lehetőségek	P2.5
	A területek, kistérségek közötti kapcsolatok, know-how-k, tapasztalatcserék lehetősége	P2.6
	Értékesítési potenciál az alternatív élelmiszerrendszerekben	
Témában futó projektek eredményessége	A projektek eredményessége általában /Elérte-e az elvárt célt?	P3.1
	Partnerség, támogatások (LEADER, agrárkamara, civil szerveződések, MNVH stb.)	P3.2
	Pénzügyi finanszírozás	P3.3
	A sikeres projektek feltételei	

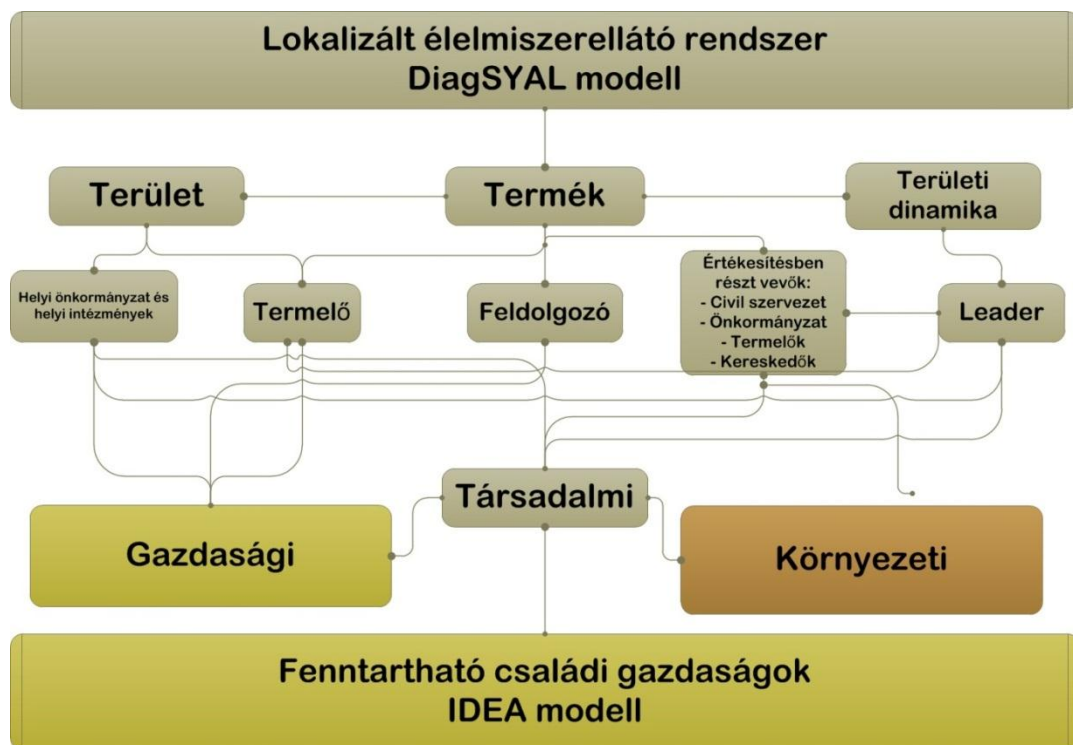
Forrás: EPL Toulouse munkája alapján saját értelmezés (2013)

34. táblázat: Területi dinamikához kötődő feltételek saját értelmezés alapján

TERÜLETI DINAMIKA		Index
Helyi politikai törekvések dinamikája	Agrár- és élelmiszerpolitikai intézkedések	D1.1
	Kereskedelmi és KKV-kat célzó intézkedések	D1.2
	Földhasználati és környezetpolitika	D1.3
	Kulturális, oktatási és társadalmi intézkedések	D1.4
	Területfejlesztési (országos) politika és prioritások	D1.5
Helyi politikai törekvések dinamikája		
KKV-k dinamikája	A RÉL-ben résztvevő KKV-k együttműködési képessége	D2.1
	Helyi KKV-k formái és potenciálja	D2.2
	KKV-k dinamikája	
Helyi szereplők	Civil szervezetek munkája	D3.1
	Társadalmi fejlődés	D3.2
	Oktatás	D3.3
	Helyi szereplők hozzájárulása a fejlesztésekhez	

Forrás: EPL Toulouse munkája alapján értelmezés (2013)

9. Melléklet

23. ábra: A DiagSYAL és az IDEA modell kapcsolódási pontjai
Forrás: saját szerkesztés (2013)

10. Melléklet: Képek a bemutatott esettanulmányok illusztrálásához

1

4

2

5

3

6

7

Forrás: Saját felvételek (1-5.kép) 2011-2013;
Közétkeztetés a Közép-Pireneusi régióban (6. kép);
Bagi Béla felvétele (7. kép)

11. Melléklet: A RÉL és az alternatív élelmiszerrendszerek definícióinak strukturálása

DEFINÍCIÓ	SZERZŐ	MEGKÖZELÍTÉS
Vidéki területekhez kötődnek, céljuk, hogy egy gazdaságilag élhető környezetet teremtsenek a gazdáknak és a fogyasztóknak egyaránt, környezetre figyelmes termelést és termékszállítást valósítsanak meg és társadalmi egyenlőséget biztosítsanak a közösség minden tagjának.	FEENSTRA (1997)	Élelmiszerellátási lánc
A termelői és fogyasztói kapcsolatrendszer hangsúlyozó élelmiszerláncok, amelyek inkább feladata az érték és szimbólumteremtés, mint a termék-előállítás.	MARSDEN et al. (2000) Ibid. (2009)	Élelmiszerellátási lánc
A hangsúlyt az élelmiszerek újrászocializáló, a vidéki területekhez visszatérő képességére helyezi, ezáltal lehetővé teszi, hogy a fogyasztó szubjektívan ítélje meg az ételek értékét a róluk kialakult tudásuk, tapasztalataik alapján.	RENTING et al. (2003)	Társadalmi megítélés és hasznosság
Egy fenntarthatóbb opció, amely jelentése magában foglalja a biológiai sokféleséget a farmtól a tányérig, az energiatakarékos és mérföldeket csökkentő elosztást, társadalmi figyelmességet és felelősségvállalást, valamint a gazdaságélénkítést.	ILBERY és MAYE (2005)	Fenntartható élelmiszerellátási lánc
Lecsökkenti a közvetítők számát és a térbeli távolságot a termelők és fogyasztók között, illetve gyakran, mint egy stratégia jelenik meg vidék fejlesztésére azáltal, hogy újraosztja a helyi értékeket az élelmiszerellátási lánc mentén.	BLOOM és HINRICHS (2011)	Élelmiszerellátási lánc
Természeti és társadalmi hálózatok kialakítása a tudástranzfer és a know-how helyi beágyazódása által.	KREMER és DE LIBERTY (2011)	Hálózat, vidékfejlesztési funkció
Olyan kereskedelmi irányvonalak, partnerségek és tranzakciók, amelyek helyi termékeket juttatnak el a	KING et al. (2010)	Élelmiszerellátási lánc

DEFINÍCIÓ	SZERZŐ	MEGKÖZELÍTÉS
termelőktől fogyasztóig, emellett információt biztosítanak annak érdekében, hogy a fogyasztók felismerhessék a helyi élelmiszereket. Illetve céljuk, hogy köteléket alakítsanak ki a termelők és a fogyasztók között, még akkor is, ha közvetítő található az ellátási láncban.		
Olyan alapszabály, amely újraosztja az értékeket a hálózaton belül és átértékeli a tömegárucikkek logikáját; mindez bizalmat teremt az élelmiszertermelők és fogyasztók között és új politikai (belső) és piaci (külső) szabályozási formákat alkot.	WHATMORE et al. (2003)	Élelmiszerellátási lánc
Olyan rendszerek, amelyek közvetlen termelő-fogyasztó piaci kapcsolatokat tartalmaznak, és amelyek a bizalmon, a fizikai és társadalmi közelségen és a közösségre és környezetre való figyelmen alapszanak.	HINRICHS (2000) GILG és BATTERSHILL (2000):	Rendszerelmélet
Új modellek, amelyek elkötelezettek a közösség érdekei iránt: mint a társadalmi igazságosság, egészségügyi kérdések pl.: élelmezés- és élelmiszerbiztonság és környezeti fenntarthatóság.	EU – Facilitating Alternative Agro-Food Networks Program (2010)	Hálózat, vidékfejlesztési funkció
Az élelmezés innovatív módjai, amelyek sokkal inkább képviselnek zártkörű niche piacokat, mint az európai vidéki gazdaság és társadalom jövőjét biztosító módszereket.	GOODMAN (2004)	Hálózat, vidékfejlesztési funkció
Egy olyan élelmiszerlánc, amely szabályozza a gazdasági résztvevők számát, elkötelezett az együttműködések, a helyi gazdaságfejlesztés iránt és meghatározza, lerövidíti a földrajzi és társadalmi értelemben vett termelő-fogyasztói kapcsolatokat. Azaz az Európai Bizottság minden olyan termelő-fogyasztó interakciónak RÉL-	EURÓPAI BIZOTTSÁG (2011)	Élelmiszerlánc és vidékfejlesztési funkció

DEFINÍCIÓ	SZERZŐ	MEGKÖZELÍTÉS
nak tekint, amely 0 legfeljebb 1 köztes szereplő közreműködésével történik (földrajzi távolságtól függetlenül).		
A RÉL egy lerövidült élelmiszerlánc, amely legfeljebb egy köztes szereplőt enged meg, míg a közvetlen értékesítés során nincs köztes szervezet a termelő és a fogyasztó között.	JUHÁSZ et al. (2012)	Élelmiszerellátási lánc
Társadalmi együttműködésen és a szolidaritáson szükséges alapulnia, amely magába foglalja a helyi termelői potenciál kiaknázását, a tájfajták termesztésére alkalmas házi kertek és a kistermelői vertikumok fejlesztését és a helyi közvetlen termelői piacok szervezésének ösztönzését.	BÁLINT (2011)	Vidékfejlesztési funkció
Egy rövid értékesítési formája a termelők által előállított nyers és feldolgozott termékeknek, amely értékesítése (és a hozzáadott érték előállítása) történhet közvetlenül a termelő és a fogyasztó között, avagy közvetett módon legfeljebb egy köztes szereplő közreműködésével.	MINISTÈRE DE L'AGRICULTURE ET DE LA PÊCHE (2009)	Élelmiszerellátási lánc

Forrás: FONDSE et al. (2012) alapján saját értelmezés (2013)

12. Melléklet: Kérdőív a magyar gazdaságok részére az IDEA és a DiagSYAL modell indikátorai alapján

Általános információk

Név:

Gazdaság neve, jogi formája: egyéni vállalkozó/őstermelő/bt/kft/családi vállalkozó egyéb:

.....
Gazdaság címe:

Telefonszám:

A kérdőív kitöltésének ideje:

Művelés módja (kérem húzza alá a megfelelőt):

Bio integrált extenzív fél-intenzív hagyományos

Milyen AKG-s (agrár-környezetgazdálkodási) programokban vesz részt?:

.....

Állít-e elő minőségi megjelöléssel rendelkező terméket? (kérem jelölje meg a megfelelőt)

eredetvédett

bio (Biokontroll Hungária Ellenőrző és Tanúsító Nonprofit Kft által ellenőrzött)

hagyományos, különleges termék

magyar termék

egyéb:

Terület jellemzői (kérem jelölje meg, hogy jellemzik-e valamelyik területét az alábbiak):

Kedvezőtlen adottságú terület

Külvárosi terület

NATURA 2000

Tanyás terület

nemzeti park

Belterület

természetvédelmi terület

Ipari terület

Leghátrányosabb helyzetű kistérség

egyéb:

Összes terület (ha):

Ebből saját (ha): bérelt (ha):

Szántóföld (gabona):

Rét:

Szántóföld (zöldség):

Erdő:

Gyümölcsös:

Halastó:

Szőlő:

Évi munkaóra:

Legelő:

Vegyes művelésű területek nagysága (ha) éves kultúrákban³¹:
Vegyes művelésű területek nagysága (ha) állandó kultúrákban:
A takarmány hány százaléka származik 50 km-nél távolabbról:
Az input anyagok (műtrágya, növényvédő szer stb.) hány százaléka származik 50 km-nél távolabbról:

Növénytermesztés 2009/2010 gazdálkodási év alapján

1. Kultúra:³²

Terület (ha):.....
Hasznosítás: értékesítés/ saját fogyasztásra/ saját takarmány ellátás / egyéb:.....
Parcellák száma:.....
Parcellák összefüggően helyezkednek-e el, vagy szétszórta?.....
Hozam (t/ha):
Kijutatott nitrogén (kg/ha):
Kijutatott foszfor (kg/ha):
Kijutatott kálium (kg/ha):.....
Kijutatott szervesstrágya (t/ha):.....
Gombaölő szeres kezelések száma (2010-ben):.....
Rovarölő szeres kezelések száma:
Gyomirtó szeres kezelések száma:.....
Csávázott volt-e a vetőmag:.....
Használ-e biológia anyagokat illetve bio termesztésben alkalmazható eljárásokat (pl.: komposzt, baktériumtrágya, izolációs távolságok tartása stb.)³³ (igen/nem): ...
A területen végez-e vetésváltást évente vagy monokultúra (igen/monokultúra):
Felhasznált öntözővíz mennyiség (m³/év):
Öntözött terület (ha):.....

2. Kultúra:

Terület (ha):.....
Hasznosítás: értékesítés/ saját fogyasztásra/ saját takarmány ellátás / egyéb:.....
Parcellák száma:.....
Parcellák összefüggően helyezkednek-e el, vagy szétszórta?.....
Hozam (t/ha):
Kijutatott nitrogén (kg/ha):
Kijutatott foszfor (kg/ha):
Kijutatott kálium (kg/ha):.....
Kijutatott szervesstrágya (t/ha):.....
Gombaölő szeres kezelések száma (2010-ben):.....

³¹ Egy időben két-három féle növényt termeszt egy területen pl.: takarmánykeverék

³² Kérem, ezt az oldalt minden kultúrára egyesével kitölteni. (ha szükséges további helyek hozzáadhatóak)

³³ Kérem, részletezze az adott kultúrában felhasznált biológiai anyagokat és azok mennyiségét, valamint az adott eljárást és az ismétlések számát

Rovarölő szerek kezeléseik száma:
Gyomirtó szerek kezeléseik száma:
Csávázott volt-e a vetőmag:
Használ-e biológia anyagokat illetve bio természetben alkalmazható eljárásokat (pl.: komposzt, baktériumtrágya, izolációs távolságok tartása stb.)³⁴ (igen/nem):
A területen végez-e vetésváltást évente vagy monokultúra (igen/monokultúra):
Felhasznált öntözővíz mennyiség (m³/év):
Öntözött terület (ha):

3. Kultúra:

Terület (ha):
Hasznosítás: értékesítés/ saját fogyasztásra/ saját takarmány ellátás / egyéb:
Parcellák száma:
Parcellák összefüggően helyezkednek-e el, vagy szétszórta?
Hozam (t/ha):
Kijutatott nitrogén (kg/ha):
Kijutatott foszfor (kg/ha):
Kijutatott kálium (kg/ha):
Kijutatott szerves trágya (t/ha):
Gombaölő szerek kezeléseik száma (2010-ben):
Rovarölő szerek kezeléseik száma:
Gyomirtó szerek kezeléseik száma:
Csávázott volt-e a vetőmag:
Használ-e biológia anyagokat illetve bio természetben alkalmazható eljárásokat (pl.: komposzt, baktériumtrágya, izolációs távolságok tartása stb.)³⁵ (igen/nem):
A területen végez-e vetésváltást évente vagy monokultúra (igen/monokultúra):
Felhasznált öntözővíz mennyiség (m³/év):
Öntözött terület (ha):

4. Kultúra:

Terület (ha):
Hasznosítás: értékesítés/ saját fogyasztásra/ saját takarmány ellátás / egyéb:
Parcellák száma:
Parcellák összefüggően helyezkednek-e el, vagy szétszórta?
Hozam (t/ha):
Kijutatott nitrogén (kg/ha):
Kijutatott foszfor (kg/ha):
Kijutatott kálium (kg/ha):
Kijutatott szerves trágya (t/ha):

³⁴ Kérem, részletezze az adott kultúrában felhasznált biológiai anyagokat és azok mennyiségét, valamint az adott eljárást és az ismétlések számát

³⁵ Kérem, részletezze az adott kultúrában felhasznált biológiai anyagokat és azok mennyiségét, valamint az adott eljárást és az ismétlések számát

Gombaölő szeres kezelések száma (2010-ben):.....
 Rovarölő szeres kezelések száma:
 Gyomirtó szeres kezelések száma:.....
 Csávázott volt-e a vetőmag:
 Használ-e biológia anyagokat illetve bio termesztésben alkalmazható eljárásokat (pl.: komposzt, baktériumtrágya, izolációs távolságok tartása stb.)³⁶ (igen/nem): ...
 A területen végez-e vetésváltást évente vagy monokultúra (igen/monokultúra):
 Felhasznált öntözővíz mennyiség (m³/év):
 Öntözött terület (ha):

Állattenyésztés 2009/2010-es gazdasági évben

Szarvasmarha fajta:.....	tejelő tehén	Szarvasmarha	üsző
Állatlétszám ³⁷		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban ³⁸		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben ³⁹		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Szarvasmarha	szárazon álló	Szarvasmarha fajta:.....	tenyészbika
Állatlétszám		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Szarvasmarha fajta:.....	hízóbika	Szarvasmarha	borjú
Állatlétszám		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	

³⁶ Kérem, részletezze az adott kultúrában felhasznált biológiai anyagokat és azok mennyiségét, valamint az adott eljárást és az ismétlések számát

³⁷ Adott év átlagában

³⁸ Pl.: 3 óra/nap április, május + 8 óra/nap június, október + 14 óra/nap július, augusztus, szeptember: $(3*2(\text{hónap})+8*2+14*3)/24(\text{óra/nap})/12=22\%$

³⁹ Tejelő és tenyészállat esetén: selejtezésre kerülők, fiatalok esetében az értékesített állatok száma

Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Szarvasmarha (húsmarha) fajta:.....	tehén	Kecske: fajta:.....	bak
Állatlétszám		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok szám adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Kecske	anya	Kecske	gida
Állatlétszám		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Juh: fajta:.....	Kos	Juh	anya
Állatlétszám		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Juh	bárány	Baromfi: fajta:.....	
Állatlétszám		Állatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	

Sertés fajta:.....	anyakoca	Sertés fajta:.....	tenyészkán
Allatlétszám		Allatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Sertés	hízó	Sertés	malac
Allatlétszám		Allatlétszám	
A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben		A gazdaságban eltöltött napok száma egy évben	
Legelőn töltött idő %-ban		Legelőn töltött idő %-ban	
Értékesített állatok száma adott évben		Értékesített állatok száma adott évben	
Átlag élősúly (kg)		Átlag élősúly (kg)	

Szerves anyagok forgalma 2009/2010

Vásárolt vagy megtermelt (tonna, m³)
szalma.....
szarvasmarhatrágya.....
baromfitrágya.....
juhtrágya.....
sertétrágya.....

Értékesített (tonna, m³)

Termékek 2009/2010

Tehéntej	Értékesített tej (liter):	Értékesített hús (kg)
Értékesített tej (liter):	Átlag zsírtartalom:	szarvasmarha:
Átlag zsírtartalom:	Átlag fehérjeshám:	sertés:
Átlag fehérjeshám:		kecske:
Juh- és kecsketej	Tojás (kg):	juh:
		baromfi:

Egyéb állatoknak vásárolt készítmények értéke

Só és ásványi anyagok (Ft):

Tartósítószer (Ft):

Állatgyógyászati szerek (gyógyszerek + egyéb készítmények) (Ft):

Istálló tisztító- és fertőtlenítőszer (Ft):

Takarmányozás

Takarmányszükséglet tejtermelés/elfogyasztott takarmány vagy
 súlygyarapodás/elfogyasztott takarmány) szerint

Kecske: Juh (tej):.....

Juh (hús):.....

Tejelő marha: Húsmarha: Sertés:.....

Baromfi:.....

Megtermelt és vásárolt takarmányok mennyisége (takarmány egységben)

	Sajátfogyasztásra	Értékesítésre	Vásárolt
legelő			
fűszilázs			
kukoricaszilázs			
széna			
lucernaszéna			
pajtában szárított széna			
takarmányrépa			
repce			
cirok			
takarmánykáposzta			
szárított répaszelet			
préselt répaszelet			
melasz			
seprő			
szárított lucerna			
búzaszalma ammóniás feltárással			
borsószalma			

Egyéb takarmányok

	Önellátásra termelt (tonna)	Vásárolt (tonna)		Önellátásra termelt (tonna)	Vásárolt (tonna)
búza			árpa		
kukorica			takarmányrépa		
tritikálé			napraforgó		
zab			szója		
cirok			olajpogácsa		
szója			repcepogácsa		
borsó			napraforgó pogácsa		
egyéb:			tejpör		
			egyéb:		

Gyógyszerek alkalmazásának gyakorisága (az összes kezelés száma csoportonként)

szarvasmarha tejelő	tehén	anya
tehén.....	tenyészbika	bak
.....	hízó	gida
üsző	borjú	Sertés
borjú	juh	koca
hízóbika	anya	tenyészkan
tenyészbika	kos	hízómalac
húsmarha	bárány	
	kecske	

Tenyésztéshez és neveléshez kapcsolódó épületek és azok állapota
 Épület neve Állapota (nagyon rossz/rossz/közepes/jó/teljesen új)

.....

Energiafelhasználás

Áram (öntözést nem számítva) (kWh).....

Üzemanyag (öntözést nem számítva) (liter)

Gáz (kWh).....

Kenőanyag (liter)

Üzemanyag öntözéshez (liter).....

Áram öntözéshez (kWh)

30 évnél fiatalabb épületek területe (m³)

Megújuló energiák

Bioetanol (liter):

Használ-e fatüzelést (igen/nem)?

- bioüzemanyagot (igen/nem)?
- napkollektorokat (igen/nem)?
- megújuló elektromosáramot?

Műanyag eredetű anyagok használata (kilogrammban megadva):

Vetőmagzsák 50 kg-os (kg):

Big bag 500 kg-os (kg).....

Talajtakaró fóliák (kg):

Bálázófólia (kg):

Madzag (kg):

Fóliasátor (kg):

Növényvédő szer csomagolás (kg):

Dobozok, kartonok (kg):

Gumi (kg):

Egyéb:

Kérem, sorolja fel a gazdaságban található gépeket és azok korát!

Megnevezés	Kor

Szociológiai és értékesítéshez kapcsolódó kérdések

Rendelkezik-e eredetvédett, illetve címkézett termékkel? Rendelkezik-e ISO, HACCP minősítéssel?

A tanyán található-e örökségvédelmet élvező épület avagy fenntart-e régi, ősi épületet, helyiséget?

Végez-e szelektív hulladékgyűjtést? Az újrafelhasználható hulladékot leadja-e rendszeresen?

Éget-e szemetet?

A tanyára vezető út (kérem, jelölje meg a megfelelőt):

rossz minőségű földes/jó minőségű földes/murva köves/aszfaltozott

Rendbe tartja-e a tanyára vezető utat? A gazdaság területén van-e lehetőség átkelésre (bekötőút, közösségi használatban lévő út stb.)?

Vállal-e közösségi tevékenységet? Hol és mit, milyen titulusban?

Termékeit értékesíti-e közvetlen módon? Milyen mennyiségben? Mennyi az ebből származó bevétel?

Mit?	milyen mennyiségben (kg/db/l)	éves bevétel (Ft)
gazdaságban		
vendégfogadás		
automatából		
helyi piacokon		
nagyobb vásárokon		
közétkeztetésben		
éttermeknek		
egyéb:		

Mennyire tartja fontosnak, hogy helyi termelőtől vásároljon a gazdálkodáshoz szükséges anyagokat, eszközöket (takarmányt, vetőmagot, trágyát, munkaeszközöket stb.)?

Állít-e elő a gazdaságban feldolgozott terméket? Mit? Milyen mennyiségben? (joghurt, sajt, befőttek, húskészítmények stb.)

.....

Foglalkozik-e agrárturizmussal?

Fogad-e oktatás céljából csoportokat, diákokat?

Fogad-e, illetve tart-e foglalkozásokat fogyatékkal rendelkező vagy hátrányos helyzetű embereknek?

Hány munkahelyet teremtett a gazdaság az elmúlt 5 évben?.....

Hány fő dolgozik össze a közeli gazdaságokból (kalákamunka, közös betakarítás, géphasználat stb.)?

A dolgozók hány százaléka szezonális munkás?

Részt vesz-e közösségi munkaszervezésben, gépközösségben, közös értékesítésben a szomszédos illetve baráti gazdaságokkal?

Mennyi ideig szeretné fenntartani a gazdaságot?

- 10 évig legalább biztos
- valószínűleg fenntartom
- szeretném fenntartani, ha lehetséges
- 10 éven belül biztos, hogy befejezem és felszámolom

Egy évben hány olyan hét van, ami túlterheltnek számít munkaintenzitás szempontjából (pl.: betakarítás stb.)?.....

0-tól, 6-ig tartó skálán mennyire tartja önellátónak és önfenntartónak a gazdaságot (0 egyáltalán nem, 6 teljesen, sőt jól megél belőle az egész család?

Érez-e a elszigeteltséget, amennyiben a tanyán él (igen/nem)

- földrajzilag
- társadalmilag
- kulturálisan

Van-e egy felügyeleti szerv, aki ezt felügyeli és minősíti rendszeresen?

Rendelkezik-e külön az EU-s jogszabályoknak megfelelő növényvédő szer tárolóval (betonozott aljzat, zárható ajtó, fapalcok stb)?

vagy nem használ semmilyen kemikáliát.....

Gazdasági adatok 2009/2010

Éves bevétel:

Összes költség:.....

Fix költségek:.....

Jövedelem:

Amortizáció:.....

Támogatások:

- területalapú:
- közvetlen támogatások:
- AKG-s támogatások:
- egyéb mezőgazdasággal vagy tanyafejlesztéssel kapcsolatos állami vagy uniós pályázatból származó támogatás:

Egyéb megjegyzés (kérdőívvel kapcsolatosan vagy kiegészítő információk)

.....
.....

Köszönöm, hogy a kérdőív kitöltésével hozzájárult a doktori kutatásaimhoz!

Kujáni Katalin
Ph.D hallgató

13. Melléklet: Mélyinterjú kérdések a gazdabolt vezetőivel -

ENTRETIEN AVEC LE RESPONSABLE DE LA SOCIÉTÉ

DONNEES GENERALES, INSTALLATION DU MAGASIN COLLECTIF

1. Comment pouvez-vous caractériser, identifier votre activité ?
2. Comment avez-vous établi votre nouvelle activité de vente directe ? Quelle motivation vous a poussé à faire une vente collective ?
3. Quels étaient vos objectifs initiaux et les idées principales de départ ?

RELATION ENTRE LES PRODUCTEURS ET LES CLIENTS

4. Comment avez-vous découvert les producteurs ? Quels sont les critères selon lesquels vous sélectionnez les producteurs et leurs produits ? (est-ce que vous préférez commercialiser les produits sous un Signe Officiel de Qualité ou une marque ?)
5. Quelles compétences sont nécessaires aux circuits courts dans le domaine de la production ; la transformation ; l'aspect commercial ; l'informatique ; la logistique etc. ? Est-ce qu'il faut les améliorer ?
6. Comment pourriez-vous identifier vos consommateurs ? Savez-vous pourquoi les clients achètent vos produits ? Quelles sont les motivations principales ?
7. Comment pourriez-vous fidéliser les clients existants et obtenir de nouveaux clients ?
8. Comment vous font-ils connaître?

LES OPPORTUNITES ET LES FAIBLESSES DU PROCESSUS

9. Quelles sont les opportunités de développement de votre vente en CC ? (par rapport au magasin, aux agriculteurs, aux clients, aux produits)
10. Quels sont les freins au développement de votre vente en Circuits Courts ?
11. Pourriez-vous indiquer les avantages et inconvénients liés à cette activité ?
12. Selon vous, quels sont les points clefs de réussite de votre mode de vente ?

LES PERSPECTIVES DE L'ACTIVITE

13. Est-ce que pensez que la vente directe collective apporte une réelle valeur ajoutée? Lesquelles ?
14. Selon quels axes souhaitez-vous développer votre activité : volume des produits, type de commercialisation, volume clientèle, gestion etc. ?
15. Quelles actions attendez-vous de la part des pouvoirs publics/des collectivités territoriales/des consultants ?

14. Melléklet: Kérdőív a francia termelők részére

QUESTIONNAIRE AUX AGRICULTEURS

Cette enquête est élaborée dans le cadre d'une étude intitulée : « évaluer les impacts socio-économiques des circuits courts des produits locaux de la production à la consommation sur le territoire de Montauban ». Afin de connaître vos perspectives et besoins, nous vous invitons à consacrer quelques minutes de votre temps au remplissage du questionnaire ci-joint. Votre avis nous aidera à mieux cerner les attentes liées à l'activité de vente directe et vos suggestions nous permettront de proposer une stratégie de développement à moyen terme dans le cadre de la commercialisation de vos produits.

Veillez s'il vous plait, remplir les trous et cocher les réponses qui vous correspondent.

Avec nos remerciements.

Katalin KUJANI, doctorante hongroise, stagiaire Cerfrance Tarn-et-Garonne

1. Département:..... Commune:.....

2. Proximité de Montauban

<15 min 15 – 30 min 30 – 40 min >40 min

3. Proximité de Toulouse

<15 min 15 – 30 min 30 – 40 min >40 min

4. Proximité d'un site touristique (site naturel, monument, musée)

<15 min 15 – 30 min 30 – 40min >40 min

5.

Le(s)quel(s)?.....

.....

L'EXPLOITATION AGRICOLE

6. Date d'installation: 6a. reprise d'exploitation nouvelle installation

7. Informations générales

SAU (ha) : Surface COP (ha) : Surface maraîchage (ha) :

Surface arboriculture (ha) : Surface viticulture (ha) :

8. Cheptel (nombre des animaux)

Herbivores – Bovin Ovin : Caprin :
(laitières/allaitantes)

Granivores - Caprin..... Equin.....

Aviculture :

9. Statut juridique

- Individuel GAEC EARL Autre:.....

10. A combien s'élève le chiffre d'affaires total (HT) de votre exploitation sur l'année 2011?

- <20 000€ 20 000€ - 50 000€ 50 000€-80 000€ 80 000€ 110 000€
 110 000€ -140 000€ 140 000€ - 170 000€ 170 000 - 200 000€
 >200 000€

11. Type de diversification : Vente en circuit court Agritourisme
Transformation Autres:.....

12. Type de pratique agricole

- Agric. biologique Agric. Raisonnée Production intégrée (OILB) Agric. durable
 Agric. classique

CIRCUITS COURT (EN GENERAL)

13. Type de commercialisation

☐ A la ferme	☐ Au panier	☐ Dans un point de
☐ Sur les foires et salons	☐ En comité d'entreprise	vente collectif (GIE, SARL,..)
☐ Auprès des commerces, boutiques	☐ A un revendeur	Nombre :.....
☐ Sur les marchés	☐ En bordure de route	☐ Autre(s):
☐ Par correspondance	☐ Par livraison à domicile	
☐ Auprès de restaurateurs	☐ En libre cueillette	

14. Type(s) de produit(s) avec les sous-produits proposé(s) en vente directe et classement par ordre d'importance (si plusieurs) préciser

- Viande :
- Produits laitiers :
- Vin :
- Palmipèdes gras gaves :
- Fruits :
- Légumes :
- Horticulture :
- Volailles de chair :
- Lapins :
- Œufs :
- Miel :
- Autre(s):

15. Le démarrage de l'activité de la commercialisation et transformation a-t-il nécessité des investissements? Oui Non

15a. Si oui, quel a été le montant de l'investissement€

15b. Dans quels domaines?

Travaux d'aménagement Publicité Matériels

Autre(s):.....

16. Description de la production

Produit (selon classement précédent)	Volume écoulé (avec unité)	% du volume produit total	Transformation	Prix moyen (préciser nature du produit si transformé)

17. Commercialisez-vous ces produits sous un Signe Officiel de Qualité ou une marque?

Oui Non

Si oui, le(s)quel(s)? AB AOP Marque Ind. – Collective

Autre(s).....

18. Comment vous faites-vous connaître ?

Panneaux/Affiches

Bouche à oreille

Carte touristique

Catalogue

Réseau PF,

Réseau d'acteurs

précisez:.....

Autre(s):.....

locaux

.....

.

Site Internet

Marchés/foires

19. Quelle part du chiffre d'affaires de votre exploitation représente la vente en circuit court?%

20. Quelle est la part des charges (hors c. de structure/investissement) liées à votre activité?

.....% du CA de l'activité

23/b Est-ce que vous préféreriez commercialiser par l'intermédiaire s'il propose du prix élevé ?? Oui Non

24. Sur quelle période s'étale votre activité?

de.....à.....

25. Vous qualifieriez la vente en circuit court sur votre exploitation comme:

- Une activité ponctuelle
- Une activité annexe: régulière, mais nécessitant peu de temps et d'investissement par rapport à la production
- Une activité principale: constitue le cœur de l'activité économique et est donc vitale pour le maintien de l'exploitation

VENTE PAR LE POINT DE VENTE /PVC/

26/a Date de démarrage de l'activité avec le groupement (GIE, SARL,...) :

.....

26/b Pourquoi vous êtes-vous lancé dans cette activité?

.....

27. Type(s) de produit(s) avec les sous-produits proposé(s) en vente directe avec l'organisme :

- Viande :.....
- Produits laitiers :.....
- Vin :
- Palmipèdes gras gaves :.....
- Fruits :.....
- Légumes :
- Horticulture :.....
- Volailles de chair :.....
- Lapins :
- Œufs :.....
- Miel :.....
- Autre(s):

28. Quelle part du chiffre d'affaires de votre exploitation représente la vente en PVC?%

29. Inconvénients et avantages liés à cette activité (mettez dans l'ordre d'importance de 1 à 4)

Avantages

- Valorisation des produits
- Indépendance
- Paiement immédiat
- Relations personnelles
- Augmentation des marges
- Réduction des coûts de transport
- Réductions de l'émission de CO₂
- Permet de donner un emploi au conjoint
- Créations d'emploi
- Permet de diversifier l'activité
- Collaboration avec autres producteurs

Autre :

Inconvénients

- Dépendance
- Perdre du temps avec l'organisation
- Besoin de communication
- Temps de travail
- Disponibilité
- Coûts de transport
- Qualité des produits des autres producteurs

Autre :

30/a Quelles sont aujourd'hui les principales difficultés que vous rencontrez dans la commercialisation de vos produits

- Connaissance et accessibilité du marché des circuits de vente
- Marge bénéficiaire trop faible (rapport chiffre d'affaire / coûts de production et de commercialisation)
- Volume de production pas assez important
- Gamme de produit mal adaptée au circuit de vente
- Communication vers la clientèle
- Taux d'invendus trop élevé
- Volume de clientèle trop faible
- Normes sanitaires de plus en plus strictes
- Qualité de prix des produits
- Conjoncture difficile Autre :

31. De manière générale, vous êtes satisfait du GIE par

	Tout à fait	Assez	Peu	Pas du tout
Accessibilité du magasin				
Gestion du magasin				
Information vers les producteurs				

Image du magasin				
Communication du magasin vers les clients				
Animation du magasin				
Nombre des clients du magasin				
Volume des produits				
Choix des produits				
Qualité des produits				
L'accueil				
Service				
Conseil pour les producteurs				
Conseil et information pour les consommateurs				
Livraison				
Autre :.....				

32. Auriez-vous des suggestions pour améliorer l'activité du GIE ?

.....

33. Est-ce que vous êtes satisfait par la relation vis-à-vis du GIE ?

	Tout à fait	Assez	Peu	Pas du tout
Relation avec les consommateurs				
Partenariat entre les producteurs				
Relation avec la gestion				
Communication du magasin vers les clients				
Circulation de l'information entre les producteurs				
Responsabilité de gestion				
Autre :.....				

L'année prochaine le GIE de la Prade fête son 20e anniversaire. Que pensez-vous comment il faudrait célébrer cet événement ?

.....

LA MAIN-D'OEUVRE ET L'ORGANISATION DU TEMPS DE TRAVAIL

34. Votre âge ?.....

35. Combien de personnes au total travaillent sur l'exploitation?.....

35a. Combien de personnes de votre famille travaillent sur l'exploitation ?.....

36. La pratique de l'agritourisme/de la vente en Circuit Court (CC)
 a généré une création d'emploi =pers maintient l'emploi n'a pas d'effet sur l'emploi

37. Quelle est votre formation?

Formation générale, précisez:..... . Formation agricole, précisez:.....

38. Pratiquez-vous une autre activité professionnelle en dehors du travail lié à l'exploitation agricole? Oui Non

ACQUISITION DE COMPETENCES

39. Un (des) organisme(s) vous propose(nt)-il(s)

- du conseil en lien avec l'agritourisme et/ou la vente en circuit court? Oui Non

- de la formation Oui Non Si oui,

le(s)quel(s)?.....

40. Avez-vous suivi des formations liées à l'activité agritouristique/de vente en CC?

Oui Non 41a. Si oui, de quelle

nature?.....

42. Quelles compétences avez-vous acquises par la pratique de l'agritourisme / de la vente en circuits courts

Technique de vente Accueil Transformation

Autre(s):.....

43a. Comment avez-vous acquis ces compétences?

Formation Expériences Echange avec d'autres professionnels

Autre(s):.....

LES PERSPECTIVES

46. Pensez-vous que la demande liée à cette/ces activités va

Augmenter Diminuer Stagner

40 a.

Pourquoi?.....

47. Devenir de vos activités dans les 5 ans à venir

Augmentation Diminution Arrêt Stagnation

48. Quelles actions attendez-vous de la part des pouvoirs publics/des collectivités territoriales/des OPA? (mettez dans l'ordre d'importance)

Soutien financier aux circuits courts

Structurer la « filière » CC : coordonner offre et demande, assurer la reconnaissance des producteurs CC

- Communiquer sur les CC / sensibilisation grand public
- Défendre l'installation/le maintien des petits producteurs et des jeunes agriculteurs
- Appui à la formation (vente, communication, réglementation)
- Accompagnement de projets collectifs
- Assouplir la réglementation, notamment sur l'hygiène
- Soutien pour la création/l'accès aux marchés de plein vent

.....
.....
.....

NOUS VOUS REMERCIONS VOTRE AIDE !

15. Melléklet: Keresztábra vizsgálatok a multifunkcionális tevékenységek és a gazdák fenntarthatósága között

35. táblázat: A turizmus és a gazdasági fenntarthatóság összefüggései keresztábra elemzéssel vizsgálva

		Turizmus					
		nem	van, de nem legális	Időszakosan	Rendszeresen fogad és megjelenik a bevételeiben	Összes	
30,00	szám	1	0	0	0	1	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%	
37,00	szám	0	0	0	1	1	
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%	
39,00	szám	2	0	0	0	2	
	Összes	2,6%	,0%	,0%	,0%	2,6%	
40,00	szám	1	0	0	0	1	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%	
43,00	szám	0	0	1	0	1	
	Összes	,0%	,0%	1,3%	,0%	1,3%	
44,00	szám	1	0	0	0	1	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%	
50,00	szám	2	0	0	1	3	
	Összes	2,6%	,0%	,0%	1,3%	3,9%	
ECO 52,00	szám	1	0	0	0	1	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%	
56,00	szám	1	0	0	1	2	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	1,3%	2,6%	
61,00	szám	1	0	0	0	1	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%	
63,00	szám	2	0	0	0	2	
	Összes	2,6%	,0%	,0%	,0%	2,6%	
65,00	szám	1	0	0	1	2	
	Összes	1,3%	,0%	,0%	1,3%	2,6%	
66,00	szám	1	0	1	0	2	
	Összes	1,3%	,0%	1,3%	,0%	2,6%	
67,00	szám	0	0	0	2	2	
	Összes	,0%	,0%	,0%	2,6%	2,6%	
68,00	szám	1	0	2	0	3	
	Összes	1,3%	,0%	2,6%	,0%	3,9%	

70,00	szám	2	1	0	2	5
	Összes	2,6%	1,3%	,0%	2,6%	6,5%
71,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
72,00	szám	1	0	0	1	2
	Összes	1,3%	,0%	,0%	1,3%	2,6%
73,00	szám	0	0	1	2	3
	Összes	,0%	,0%	1,3%	2,6%	3,9%
75,00	szám	1	1	0	0	2
	Összes	1,3%	1,3%	,0%	,0%	2,6%
76,00	szám	0	0	1	1	2
	Összes	,0%	,0%	1,3%	1,3%	2,6%
77,00	szám	2	1	0	2	5
	Összes	2,6%	1,3%	,0%	2,6%	6,5%
78,00	szám	0	0	1	0	1
	Összes	,0%	,0%	1,3%	,0%	1,3%
80,00	szám	0	0	1	0	1
	Összes	,0%	,0%	1,3%	,0%	1,3%
81,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
82,00	szám	1	0	0	0	1
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%
83,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
84,00	szám	1	0	1	1	3
	Összes	1,3%	,0%	1,3%	1,3%	3,9%
85,00	szám	1	0	4	4	9
	Összes	1,3%	,0%	5,2%	5,2%	11,7%
86,00	szám	0	0	0	2	2
	Összes	,0%	,0%	,0%	2,6%	2,6%
87,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
88,00	szám	1	0	0	1	2
	Összes	1,3%	,0%	,0%	1,3%	2,6%
89,00	szám	0	0	0	2	2
	Összes	,0%	,0%	,0%	2,6%	2,6%
91,00	szám	1	0	1	1	3
	Összes	1,3%	,0%	1,3%	1,3%	3,9%
92,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
94,00	szám	1	0	0	0	1
	Összes	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,3%

95,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
96,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
100,00	szám	0	0	0	1	1
	Összes	,0%	,0%	,0%	1,3%	1,3%
Összesen	Szám	szám	3	14	33	77
	Összes	Összes	3,9%	18,2%	42,9%	100,0%

Forrás: saját vizsgálat 2013

36. táblázat: A turizmus és a bevételek arányának összefüggés vizsgálata Khi-négyzet próbával

Khi-négyzet próba

	Érték	df	Szignifikancia
Pearson-féle Chi-négyzet	96,330	114	,883
Likelihood Ratio	97,200	114	,870
Asszociációs kapcsolat	11,342	1	,001
Érvényes esetek száma (N)	77		

(156 cella (100,0%) nincs figyelmeztetés, tehát nincs olyan cella, ahol a függetlenség esetén várható elemszám 5-nél kisebb.)

Forrás: saját vizsgálat (2013)

16. Melléklet: Kimaradt indikátorok és a klaszterek kapcsolata

A fenti táblázatból világosan látszik, hogy a K-közép klaszter eljárással kialakult termelői csoportok a jellemző főkomponensek alapján eltérnek egymástól. Így például az állattartás, a multifunkcionális gazdálkodás, vagy a termékek imázsa, és minőségbiztosítási rendszere (feldolgozása) többszörös különbségre mutat rá. A klaszterek kialakítását követően varianciaanalízissel vizsgáltam meg a csoportok és a kimaradt indikátorok kapcsolatát: a B7 Képzettséget, a C3 infrastruktúrát, majd különálló változóként a terület nagyságát.

37. táblázat: Képzettség indikátor és az új klaszterek varianciaanalízise

Termelői csoportok	Képzettség 2.	
	Átlag	Elemsszám
Piacozó kistermelők	1,78	9
Elkötelezett közép	2,50	14
Multifunkcionális haladók	2,43	7
Lemaradó önellátók	1,91	11
Összes	2,17 ^a	41

Forrás: saját szerkesztés (2013)

			Hierarchikus eljárás				
			Össz. négyzet	df	Átlag négyzet	F	Szign.
Képzettség	Fő változó	Termelői csoportok	4,126	3	1,375	2,586	,068
	Model		4,126	3	1,375	2,586	,068
	Residual		19,679	37	,532		
	Összes		23,805	40	,595		

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A B7 indikátor a képzettség az alábbi táblázatban a kialakult csoportok képzettségi szintjének átlagát mutatja. Az indikátorok eredeti pontszáma 0 az általános iskola esetében, 2 középfokú, 3 technikus 4 egyetem, főiskola, ugyanúgy emelkedő sorrendben az 1, 2, 3 értékeket kapta a könnyebb értelmezés érdekében.

A C3 az élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte elnevezésű indikátor esetében 10 pont a megszerzhető maximális pontszám. A 41 felmért gazdálkodó 6,40 pontot szerzett, ami igazolja, hogy a termelőknek több mint fele végez valamilyen módon feldolgozást, még ha az házi jellegű is. A homokhátsági termelők esetében elenyésző volt a 8 pontot szerzők aránya, mely a kooperációs készség alacsony szintjét is alátámasztja. Viszont a térségi feldolgozás több gyümölcsfeldolgozó esetében megjelent, mint például a pasztörözött ivólékészítés.

C3 Élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte (pl.: vágópont, gyümölcsfeldolgozó)		Korlát
Rendelkezik saját feldolgozóval	10	0-10
Csoportosan használnak feldolgozót	8	
Térségi feldolgozás	6	
Nincs feldolgozó, de otthon „házas módon” készít feldolgozott termékeket	2	
Nincs	0	

38. táblázat: Infrastruktúra indikátor és az új klaszterek varianciaanalízise

Termelői csoportok	Infrastruktúra	
	Átlag	n
Piacozó kistermelők	7,33	9
Elkötelezett közép	7,43	14
Multifunkcionális haladók	7,71	7
Lemaradó önellátók	3,45	11
Total	6,39 ^a	41

Forrás: saját szerkesztés (2013)

			Hierarchikus eljárás				
			Össz. négyzet	df	Átlag négyzet	F	Szign.
Infrastruktúra	Fő változó	Termelői csoportok	130,172	3	43,391	2,953	,045
	Modell		130,172	3	43,391	2,953	,045
	Rezidum		543,584	37	14,691		
	Összes		673,756	40	16,844		

a. Infrastruktúra by Termelői csoportok

Forrás: saját szerkesztés (2013)

39. táblázat: Termelői csoportok indikátor és az új klaszterek varianciaanalízise

Termelői csoportok	(Ha)	
	Átlag	n
Piacozó kistermelők	10,69	9
Elkötelezett közép	43,93	14
Multifunkcionális haladók	22,70	7
Lemaradó önellátók	16,04	11
Összes	25,53 ^a	41

		Hierarchikus eljárás				
		Össz. négyzet	df	Átlag négyzet	f	Szign.
(Ha)	Fő változó Termelői csoportok	7767,774	3	2589,258	1,507	,229
	Modell	7767,774	3	2589,258	1,507	,229
	Rezidum	63589,570	37	1718,637		
	Összes	71357,344	40	1783,934		

Forrás: saját szerkesztés (2013)

Végül látványos különbséget mutat a területek átlagával készült varianciaanalízis, mely alátámasztja a klaszterek helyes elnevezését is. A piacozó kistermelők átlag földterülete 10,7 ha, míg az elkötelezett közepes méretű termelők valóban nagyobb fölterülettel átlagosan 44 hektárral rendelkeznek. Az összes gazdaság átlaga 25,5 hektár, melyhez számhoz képest különösen hat, hogy a félig önellátó gazdaságok 16 hektár átlag területen gazdálkodnak, mégis gazdasági lemaradásuk elég nagy a vezető gazdálkodókhöz képest.

A kimaradt indikátorok vizsgálata a francia termelők esetében

A képzettséget összevetéséhez a korábbi módszerhez hasonlóan, ismételten 1, 2, 3 értékeket alkalmaztam az indikátorok eredeti értékei helyett a könnyebb áttekintés és összevethetőség érdekében. Ugyan az iskolai végzettség nem magas mérési szintű változó, amit itt egyébként használni lehetne, de az átlagértékek itt e nélkül is elegendő információt adnak, illetve az alacsony elemszám miatt a keresztábra elemzés nem szerencsés.

A korábbi magyar értékeléstől eltérően a francia gazdák esetében kiegyenlített a csoportok közötti képzettségi szint. Ellenben a magyar termelőkhöz képest alacsonyabb a felsőfokot végzett termelők aránya, mely inkább csak a fiatal gazdák esetében volt jellemző, az idősebb és középkorú termelők technikusai minősítéssel rendelkeztek.

40. táblázat: B7 indikátor és a klaszterek kapcsolata varianciaanalízissel vizsgálva

Termelői csoportok	Képzettség	
	Átlag	n
Lemaradó beletörődők	2,0000	5
Hagyományos feldolgozók	2,4615	13
Környezettudatos innovátorok	2,6000	5
Éljenjáró állattartók	2,3077	13
Összes	2,3611 ^a	36

		Hierarchikus eljárás				
		Össz. négyzet	df	Átlag négyzet	F	Szign.
Képzettség	Fő Termelői változó csoportok	1,11	3	,369	1,638	,200
	Modell	1,11	3	,369	1,638	,200
	Rezidum	7,2	32	,225		
	Összes	8,31	35	,237		

Forrás: saját vizsgálat, 2013

Terület nagyságát illetően nagyobb megosztottság látható. Az első csoporthoz tartozó gazdálkodók, akik már kifelé mennek a gazdálkodásból, vagy nagyon részszegmens területet választottak (pl.: gyógy- és aromás növény előállítás) kisebb területeken gazdálkodnak, míg turizmusba, helyi élelmiszerrendszerekben aktívabb társaik. Az állattartó gazdaságok rendelkeznek átlagban a legnagyobb területekkel, mely még így is csak a közepes méretkategóriába tartozik. Az átlag terület ugyanakkor kétszer nagyobb, mint a Homokhátságon hasonló tevékenységet végzőké.

41. táblázat: Terület nagysága és a magyar klaszterek összefüggés vizsgálata

Termelői csoportok	(Ha)	
	Átlag	n
Piacozó kistermelők	10,69	9
Elkötelezett közép	43,93	14
Multifunkcionális haladók	22,70	7
Lemaradó önellátók	16,04	11
Összes	25,53 ^a	41

Forrás: saját vizsgálat, 2013

42. táblázat: Terület nagysága és a francia klaszterek összefüggés vizsgálata

Termelői csoportok	(Ha)	
	Átlag	n
Lemaradó beletörődők	30,80	5
Hagyományos feldolgozók	38,69	13
Környezettudatos innovátorok	41,20	5
Élenjáró állattartók	70,96	13
Összes	49,60 ^a	36

ANOVA^a

			Hierarchikus eljárás				
			Össz. négyzet	df	Átlag négyzet	F	Szign.
(Ha)	Fő változó	Termelői csoportok	9598,81	3	3199,60	1,951	,141
	Modell		9598,81	3	3199,60	1,951	,141
	Rezidum		52490,60	32	1640,33		
	Összes		62089,41	35	1773,98		

Forrás: saját szerkesztés (2013)

17. Melléklet: A DiagSYAL modell lehetséges irányvonalai

A fenntartható családi gazdálkodás és a területhez kötődő élelmiszerrendszer találkozása (SYAL) – a kutatások folytatásának lehetséges irányvonalai

A dolgozat második célkitűzése a lokalizált élelmiszerrendszer és a fenntartható családi gazdaságok témakör kapcsolatainak és összefüggésének bemutatása. Az elméleti háttér leírása a szakirodalmi feldolgozás és a módszertan ismertetése során megtörtént. A módszertan tartalmazza az úgynevezett DiagSYAL modell felépítésének leírását, amely az IDEA indikátor alapú módszertanára építve a terület, termék és területi dinamika pillérekkel (helyettesítve a környezet, társadalom, gazdaság pilléreket) méri fel egy adott kistérség vagy régió területhez kötődő élelmiszerrendszerében rejlő potenciált, és mutat rá egy adott térség hiányosságaira, fejlesztési lehetőségeire. Mivel a DiagSYAL egy új modell, így a kvalifikálása különböző országokban és régiókban jelenleg folyik, ezért nem vállalkoztam a modell részletes alkalmazására és a helyi területi rendszerek felmérésére. Dolgozatomnak azonban célja a fenntartható termelői csoportokat elhelyezni ebben a rendszerszemléletű megközelítésben és rámutatni a közös pontokra, a modell és a szisztéma gyakorlati jelentőségeire. Ennek érdekében az adott modell termelőkre vonatkozó részeit és a már kialakult homokhátsági és francia termelői klasztereket vetettem össze. Azokat az indikátorokat értékeltem csak 0, 1, 2, 3 értékű skálán, melyek a gazdaságok szerepét vizsgálják az adott rendszerben. A skála értékeit a klaszterezés során kialakult eredmények adták. A 0 esetében nincs kapcsolat az adott indikátor és a vizsgált termelői klaszter között, az 1 érték esetében gyenge, a 2 esetében közepes és 3-nál erős. Az egyes csoportok által elért összeg arra is alkalmas, hogy az adott csoportok szerepét értékeljük az adott terület adottságainak tükrében.

Hangsúlyozni szeretném, hogy ez az utolsó vizsgálat nem a két terület összehasonlítását szolgálja, csupán egy adaptációs kísérletként rámutat a két rendszer találkozására és az egymást fedő pontokra. Ez esetben az elvégzett vizsgálatból az a következtetés vonható le, hogy a kiválasztott területeket – jelen esetben a Homokhátság és a Közép-Pireneusi régió – helyi élelmiszerrendszerében milyen súlytalapnak szerepet a különböző fejlettségű termelői csoportok.

43. táblázat: A modellben megmaradt és vizsgált indikátorok

Indikátor neve	Száma	Kategória
Multifunkcionális gazdaságok és minél sokszínűbb termelés	T1.2	
Élelmiszer-feldolgozás hagyománya a régióban a gazdák részvétele alapján	T1.3	Élelmiszer-előállítás funkciói
Agrár-környezeti szempontokhoz igazodó termelés	T1.4	
Termelők motiváltak a helyi értékesítésben	T1.5	
Élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte (pl.: vágópont, gyümölcsfeldolgozó)	T1.6	
A „terroir”-hoz kötődő identitástudat a fogyasztók és termelők részéről	T2.2	Területi kohézió
Vállalkozások K+F-re irányuló hajlama	T3.3	K+F funkciók
Gazdaságok innovációs készsége	P2.1	
Helyi élelmiszerek értékesítési lehetősége a közétkeztetésben és éttermeknek	P2.2	Értékesítés
Turizmusban rejlő lehetőségek	P2.3	
Figyelemfelhívás az oktatás és a kultúra segítségével	P2.4	

Forrás: DiagSYAL saját szerkesztés (2013)

A modell részletes vizsgálatához az adott térségek mély és részletes elemzése szükséges, amelyhez nélkülözhetetlenek további kérdőíves, mélyinterjú, és szekunder kutatások Ezek elvégzésére jelen dolgozat nem vállalkozik, de iránymutatást ad a lokális élelmiszerrendszerek fejlődési tendenciájára a termelői csoportok tulajdonságai szerint. Illetve előrevetíti az egyes indikátorok értelmezését, a modell adaptálásának folyamatát.

A módszer 43 indikátort tartalmaz, melyből 11 vizsgálja a térségben található gazdaságokat multifunkcionális tevékenységek, élelmiszer-feldolgozás és rövid élelmiszerláncon keresztüli értékesítés szempontjából (39. táblázat). A mátrix két megközelítésre alkalmas:

- Függőlegesen értelmezve leolvashatóak az egyes termelői csoportok erősségei és kapcsolatainak erőssége az adott terület élelmiszerrendszeréhez.
- Vízszintesen pedig az adott indikátor mögött álló tényezők szignifikanciája értékelhető területi bontásban.

Az „Élelmiszer-előállítás funkciói” tényezőn belül 5 indikátor értelmezhető, melyek a területen található gazdaságok élelmiszer-feldolgozási kapacitását, a termelési hátteret (AKG, bio, hagyományos stb. gazdálkodás) és az értékesítési

csatornák alkalmazására kérdez rá. A klasztereket meghatározó főkomponensek alapján az indikátorok által mért kérdések tökéletesen értelmezhetőek. Így például megállapítható, hogy a vizsgált magyar gazdaságok közül 2 csoport esetében beszélhetünk multifunkcionális gazdaságok jelenlétéről. Ez esetben a 41 termelőből 24, aki valamilyen szinten multifunkcionális tevékenységet végez, mely több mint a felmért esetek fele.

A „Területi kohézió” esetében már sokkal nehezebb feladatunk van és csak 1 indikátorra tudunk részvényt adni. Ez a „terroir”-hoz kötődő identitástudat a fogyasztók és termelők részéről. Mivel jelen esetben fogyasztói felmérés nem készült, így csak a gazdák részéről tudjuk megállapítani, hogy mennyire fontos számukra, hogy a területre jellemző nyers vagy feldolgozott terméket állítson elő. A mélyinterjúk megkérdezések között például ilyen eset volt a gascogne-i kakas, a gascogne-i fekete sertés, vagy az arany sárfehér bor. Magyarországon az egy adott területhez kötődő termékek szerepe a „Multifunkcionális haladók” csoportnál figyelhető meg leggyakrabban, Franciaországban pedig a „Hagyományos feldolgozók”, az „Éljenjáró állattartók” esetében gyakran, míg a „Környezettudatos innovátorok” klasztere esetében időnként készülnek az identitás tudatot is erősítő termékek.

A „Termékek” pilléren belül értékelhető eredményt ad még az „Értékesítési potenciál az alternatív élelmiszerrendszerekben” alcsoport, melyhez felhasználható a korábban felmért élelmiszer-csatorna használat. Az alcsoportban nem értelmezhető az összes kérdés üzemszintén, így csak a részeredmény számítható a terület tekintetében.

Összefoglalásként kiemelendő, hogy ez a rövid adaptációs fejezet nem egy meghatározott mérést szolgáltat, hanem azzal a céllal került a dolgozatba, hogy egy új megközelítést és egy új, lehetséges modellt mutasson be a vidékfejlesztés számára. Véleményem szerint az integrált vidékfejlesztési szemléletbe szervesen illeszkedő DiagSYAL kellő adaptációs kísérlet után fontos része és támogató eleme lehet a területi felméréseknek, a társadalmi megközelítésű kutatásoknak. Vizsgálataim során többször szembesültem a kvantitatív tényezők mérésének problémájával, melyre egy nagyon összetett megoldással tudnak szolgálni az IDEA és DiagSYAL típusú indikátor-alapú modellek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Fehér Istvánnak, hogy emberségességével, mindig támogató hozzáállásával segített felnőni a tudományos pálya kihívásaihoz, és megismerni a nemzetközi kutatások rögös és nehezen bejárható útját.

Köszönöm társ-témavezetőmnek Dr. Csatári Bálintnak, hogy szigorú iránymutatásával visszaterelgetett a kitűzött célhoz, és segítette a szakmai elmélyülésem a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyavilágának tudományában.

Hálával tartozom a francia szakmai gyakorlatokon munkámat felügyelő és segítő mentorok támogatásáért: Jean-Marie Guilleux-nak, francia konzulensemnek Jean Claude Flamant-nak†, Valerie Péannak, Francois Pinnek, és külön köszönettel tartozom Lucie Gillot-nak, Jacques Rochefort-nak, Françoise Moderannak, valamint Claude és Christine Lavergne-nek, akik családtagjukká fogadtak és mind emberileg, mind szakmailag segítettek törekvéseimben.

Köszönöm Dr. Glatz Ferenc elnök úrnak és Dr. Balogh Margit igazgatóasszonynak a Magyar Tudományos Akadémián eltöltött évek alatt tanúsított iránymutatásukat és türelmüket.

Köszönöm a REL munkacsoport vezetőinek, Juhász Anikónak és Szabó Dorottyának a lelkes támogatását és nélkülözhetetlen segítségüket a módszertan kidolgozásában.

Valamint hálás vagyok egykori oktatómnak Dr. Orbán Józsefnek az értekezés javításában, véglegesítésében végzett segítségéért.

Köszönöm szüleimnek, testvéremnek és barátaimnak, hogy munkámat sokszor erőn felül, mindvégig támogatták.